

Студентські Наукові Студії

Молодіжний науковий журнал

Випуск 1(12) 2009

Видається
з січня 1998 року

Засновник видання –
Миколаївська філія
Національного університету
«Києво-Могилянська академія»

Видання здійснюється у
Чорноморському державному
університеті ім. Петра Могили

РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧА РАДА:

Клименко Л.П., голова редакційно-видавничої ради, головний редактор, доктор технічних наук, професор, ректор ЧДУ ім. Петра Могили.

Мещанінов О.П., заступник голови редакційно-видавничої ради, заступник головного редактора, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ЧДУ ім. Петра Могили.

Михальченко М.І., голова редакційної колегії видання «Сучасна українська політика: політики і політологи про неї», член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, президент Академії політичних наук України, провідний науковий співробітник Інституту політичних та етнопольових досліджень НАН України.

Багмет М.О., голова редколегії серії «Політологія», доктор історичних наук, професор.

Букач М.М., голова редколегії серії «Педагогіка», доктор педагогічних наук, професор.

Горлачук В.В., голова редколегії серії «Економіка», доктор економічних наук, професор.

Грабак Н.Х., голова редколегії серії «Екологія», доктор сільськогосподарських наук, професор, старший науковий співробітник.

Дубова О.А., голова редколегії серії «Філологія. Мовознавство», доктор філологічних наук, професор.

Клименко Л.П., голова редколегії серії «Техногенна безпека», доктор технічних наук, професор.

Матвеева Н.П., голова редколегії серії «Філологія. Літературознавство», доктор філологічних наук, професор.

Науменко А.М., голова редколегії серії «Новітня філологія», доктор філологічних наук, професор.

Тригуб П.М., голова редколегії серії «Історія», доктор історичних наук, професор, академік УАІН.

Фісун М.Т., голова редколегії серії «Комп'ютерні технології», доктор технічних наук, професор, старший науковий співробітник, дійсний член УАІН.

Відповідальний за серію:

Андрєєв В.І., керівник науково-дослідної частини ЧДУ ім. Петра Могили.

Адреса редакції:

54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10

Тел. (0512) 76-55-99, 76-55-81

E-mail: avi@kma.mk.ua

Друкується за рішенням вченої
ради ЧДУ ім. Петра Могили
(протокол № 1 від 10.09.09 року)

Студентські наукові студії: Молодіжний науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Випуск 1(12). – 64 с.

ISSN 1609-8099

Статті друкуються в авторській редакції

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ «ПОЛІТОЛОГІЯ»	4
<i>Євтушенко М.С.</i> Типи виборчих систем, що утворилися у пострадянських країнах після здобуття ними незалежності	5
<i>Кириченко І.</i> Виборчий процес як особлива складова політичного процесу в Україні	10
<i>Куришко С.С.</i> Об'єктивні та суб'єктивні причини маргінальності політичної культури України	14
<i>Леонтієва А.</i> Виборчий процес як дестабілізуючий фактор у країнах нерозвинутої демократії	18
<i>Матвєєва Г.О.</i> Прояви популізму в політичному житті України	24
<i>Невядомська Ю.Ю.</i> Політико-економічні та соціальні джерела маргінальності	27
<i>Тітушин В.</i> Метод латентно-класового аналізу у політичній латентології: сутність та застосування	31
<i>Тітушин В.</i> Електоральна поведінка виборців в Україні у період 2004-2007 рр.	34
<i>Чевдар С.М.</i> Роль та місце політичних символів у масовій політичній культурі	39
<i>Шоломей О.</i> Політичні технології у виборчій кампанії Б. Обама	43
СЕКЦІЯ «ЕКОЛОГІЯ»	46
<i>Ващук Д.Г.</i> Розробка методики проведення польових досліджень для шкільних екологічних гуртків	47
<i>Весич Д.О.</i> Динаміка впливу автомобільного транспорту на атмосферне повітря	51
<i>Крисінська Д.О.</i> Перспективи вирішення проблеми питного водопостачання у мікрорайоні міста Миколаїв Велика Корениха	55
<i>Случак О.</i> Проблеми і перспективи аеростатного розгортання комплексів капілярного зрошення у межах Причорноморського регіону	58
<i>Трофимова Н.Г., Бесклубий О.В.</i> Розробка заходів по збереженню виду волошки білоперлиної в Новоодеському районі	60

Секція

ПОЛІТОЛОГІЯ

ТИПИ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ, ЩО УТВОРИЛИСЯ У ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇНАХ ПІСЛЯ ЗДОБУТТЯ НИМИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

У роботі пропонується дослідження та виявлення оптимальних виборчих систем для країн колишнього Радянського Союзу, яке поєднує два ключових підходи до виборчих систем та передбачає просування дослідника від загальних закономірностей взаємодії виборчої та політичної систем до виокремлення регіональних тенденцій і потреб окремої країни. Як результат у даній статті запропоновано модель виборчої системи для проведення виборів у сучасній Україні.

Ключові слова: виборча система, виборча формула, мандатність виборчого округу, електоральний бар'єр, ефективна кількість партій, електоральна мінливість, політична система, політичний режим.

В работе предлагается исследование и выявление оптимальных избирательных систем для стран бывшего Советского Союза, которое объединяет два ключевых подхода к избирательным системам, и предполагает движение исследователя от общих закономерностей взаимодействия избирательной и политической систем к отдельному рассмотрению региональных тенденций и нужд отдельной страны.

Ключевые слова: избирательная система, избирательная формула, мандатность избирательного округа, электоральный барьер, эффективное количество партий, электоральная изменчивость, политическая система, политический режим.

The paper proposes a study and identify the best electoral system for the countries of the former Soviet Union, which unites the two key approaches to electoral systems, and involves the movement of researchers from the general rules of interaction between the electoral and political systems to a separate review of regional trends and needs of different countries.

Key words: electoral system, electoral formula, the mandate constituency, electoral threshold, the effective number of parties, electoral volatility, political system, political

У даній роботі проведено дослідження трансформації та еволюції виборчих систем країн колишнього Радянського Союзу, прослідковано тенденції та закономірності переходу до тієї чи іншої виборчої системи, зроблено порівняльний аналіз країн у залежності від пануючого державного режиму в країнах пострадянського простору. Радикальні зміни, які відбулися в 90-х роках ХХ століття в пострадянських країнах зумовили докорінні зміни, які несли за собою перехід до представницької демократії, ринкових відносин, формування громадянського та правового суспільства. Все це передбачало вибір оптимальної моделі виборчої системи, адже, ще на думку Й. Шумпетера,

універсальним критерієм демократії є вибори [1, с. 334].

Виборчі системи сьогодні суттєво впливають на політичне життя суспільства. Тому врахування особливостей взаємодії виборчих та політичних систем може стати вагомим інструментом державотворення в руках законодавця. Починаючи з кінця 1980-х років, у результаті розпаду комуністичної системи актуалізується вивчення виборчих систем на пострадянському просторі. Формується потужна база досліджень електоральних процесів, широко застосовуються математичні засоби для аналізу результатів виборів, критично осмислюються висловлені раніше припущення щодо закономір-

ностей впливу виборчих систем на політичні системи.

Для України вивчення виборчих систем сьогодні особливо актуальне, оскільки українська виборча система еволюціонувала від чисто мажоритарної до чисто пропорційної виборчої системи.

Науковий аналіз виборів, виборчого законодавства, виборчих правовідносин по виборах у парламенти країн СНД проводиться на основі існуючої теорії безпосередньої демократії, у розвиток якої в Україні зробили внесок І.П. Бутко, В.Д. Бабкін, С.В. Бобровкін, А.З. Георгіца, Р.К. Давидов, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, В.М. Кампо, В.В. Копейчиков, М.І. Корнієнко, Л.Т. Кривенко, А.М. Колодій, М.І. Малишко, О.Г. Мурашин, Н.Р. Нижник, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, В.О. Ріяка, В.Ф. Сіренко, М.І. Ставнійчук, В.П. Тихий, Ю.М. Тодика, В.Д. Ткаченко, Є.А. Тихонова, М.В. Цвік, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемчуженко, Н.І. Щукліна, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, В.Д. Яворський та інші, в Російській Федерації – Г.В. Барабашев, А.О. Безуглов, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводін, Д.Л. Златопольський, В.Т. Кабишев, А.І. Кім, В.Ф. Коток, К.Ф. Шеремет, у Білорусії – А.О. Голово, Г. Васілевич, Д.М. Демічев, у Республіці Молдова – Г.І. Костаки, В.І. Мокряк, С.І. Кобиняну.

Основна мета дослідження полягає у здійсненні наукового пошуку теоретичних проблем становлення і розвитку законодавства про вибори в парламенти країн пострадянського простору, а також виявлення та вивчення закономірностей взаємодії парламентських виборчих систем пострадянських країн і на цій основі обґрунтування моделі системи виборів до парламенту України.

Якщо проаналізувати всі країни посткомуністичного простору (28 країн), то країни колишнього Радянського Союзу, які економічно та політично були набагато більше централізовані, ніж країни Центральної Європи, і в яких була слабша опозиція комуністичному режимові, повинні були пройти складніші процеси побудови держави й реформування виборчих систем зокрема.

Відправною точкою для всіх держав регіону була мажоритарна виборча система. Те, яка виборча система запроваджувалась у країні під час перших незалежних виборів, значною мірою залежало від сили опозиції комуністичному режимові. Подальші зміни у виборчих системах відбувались у двох площинах. По-перше, там, де одразу було запроваджено високопропорційні системи (більш характерно для країн Центральної Європи), відбулися зміни на менш пропорційні механізми шляхом підвищення електоральних бар'єрів та введення формул, які віддавали перевагу більшим партіям. Це робилося з метою уникнення розпорошення голосів виборців на занадто велику кількість партій та фрагментації політичної волі. По-друге, у країнах, які спочатку зберегли мажоритарну систему (більш характерно для пострадянських країн), відбувся рух до більшої пропорційності шляхом переходу до змішаних моделей або запровадження повністю пропорційних формул.

На сьогодні найпоширенішими системами в регіоні є пропорційна та змішана. Відмінною рисою регіону є поширеність змішаних мажоритарно-пропорційних виборчих систем паралельного типу. Для регіону залишається характерною частина зміна виборчих моделей.

Усі риси трансформації виборчих систем регіону свідчать про поміркований характер процесу переходу, а саме: достатньо вагому роль посткомуністичних партій і той факт, що етнонаціоналістичні партії здебільшого не здобули успіху серед населення.

Розгляд виборчих систем регіону підтверджує гіпотезу про високий ступінь залежності виборчої моделі від внутрішньої та зовнішньої політики держави, міри вкоріненості демократичних інститутів у суспільстві.

Згідно з чинним виборчим законодавством, в Україні діє пропорційна виборча система із використанням квоти Хейра та 3-відсотковим бар'єром у єдиному багатомандатному окрузі з голосуванням за категоричними бюлетенями. Це одна з найпростіших моделей виборчих систем, до певної міри вона відома українському виборцеві через пропорційну складову змішаної системи. Така система сприяє, з одного боку, високій мірі пропорційності переведення голосів виборців у депутатські місця (пропорційна формула та відносно низькі бар'єри), з іншого – залишає достатньо механізмів партійного контролю (категоричні бюлетені), причому таких, які сприяють централізації партій (загальнонаціональний виборчий округ). Загалом ця система виглядає як один з перших кроків до формування ефективної виборчої і партійної систем.

Трансформація політичних систем країн пострадянського простору демонструє багатоманітність моделей і форм демократичного транзиту. Та оскільки модернізаційні перетворення здійснюються переважно за двома основними моделями – демократичною і авторитарною, автор вважає актуальним розгляд саме їх особливостей, значення їх потенціалу для розвитку суспільства [2, ст. 26].

Згідно з класифікацією «Фрідом Хаус», за рівнем демократизації можна виокремити такі політичні режими: консолідовані демократії (Естонія, Литва, Латвія), гібридні режими (Грузія, Україна, Молдова, Росія), напівконсолідовані авторитарні режими (Вірменія, Азербайджан, Киргизстан, Таджикистан), консолідовані авторитарні режими (Казахстан, Узбекистан, Білорусь, Туркменістан) [3].

Саме за критерієм демократичності політичного режиму автор вважає за потрібне групувати країни пострадянського простору для подальшого аналізу трансформації виборчих систем у цих країнах.

1. Консолідовані демократії – швидкий перехід до пропорційної (Латвія, Естонія) або змішаної систем (Литва) із дотриманням міжнародних виборчих стандартів, становлення демократичного режиму, перехід до другого етапу демократизації.

Найінтенсивніші зміни відбулися у виборчому законодавстві Естонії. Спочатку – у бік розширення обсягів виборчих прав, а потім – у бік звуження. Зокрема, йдеться про підвищення вікового цензу

для активного виборчого права до 21 року (з 2001 року), а також про позбавлення права голосу засуджених (з 1998 року), що не є досить частим явищем у Західній Європі, бо там не використовують технологію «примусового голосування» за провладного кандидата.

Позитивний досвід Естонії для України – максимальне забезпечення можливості для голосування громадян, які працюють у карновиправних колоніях або перебувають за кордоном. Так, перші можуть проголосувати достроково, а другі – теж достроково, або поштою. Таким чином, естонська діаспора має змогу реалізувати своє виборче право.

Вирішивши до кінця 90-х років ХХ століття проблему громадянства, досягнувши володіння державною мовою на належному рівні всіма громадянами, Естонія не ставить володіння мовою перепорою для набуття активного виборчого права.

У Латвії теж використовується пропорційна система виборів до Сейму (у новій редакції закону – Саєму) із багатомандатними округами та з використанням методу дільників Сент-Лагю (1, 3, 5, 7, ...) для розподілу мандатів між кандидатами в депутати. Особливі вимоги латвійське законодавство висуває до пасивного виборчого права. Кандидати в депутати повинні відмежуватися від радянського минулого і, якщо вони раніше співпрацювали зі службами безпеки, розвідки або контррозвідки СРСР, Латвійської РСР або іноземної країни; після 13 січня 1991 року були активними членами КПРС (КП Латвії), міжнародного фронту робітників Латвійської РСР, Об'єднаної ради робочих організацій, Організації ветеранів війни та праці, вселатвійського комітету порятунку або його регіональних організацій, то відповідно до статті 5 Закону про вибори до Саєму від 6 червня 1995 року з наступними змінами вони не можуть бути внесені до списків кандидатів. Окрім цього, до них висуваються підвищені вимоги щодо психічного здоров'я. Особливо відзначимо вимогу володіння національною мовою на III (найвищому) рівні.

Литва, претендуючи на роль європейського лідера, або ж лідера серед північно-балтійських країн, найдалше просунулась на шляху демократизації виборчого процесу. «Зрілістю» та демократичністю виборчого законодавства, яке найбільше відповідає міжнародним стандартам, вона дивує навіть європейців.

По-перше, литовці особливо наголошують на гласності при проведенні виборів (стаття 7 Закону про внесення змін до Закону про вибори до Сейму від 18 липня 2000 року), і тим самим забезпечують прозорість виборчих кампаній, на що не всі країни з молодою демократією наважуються.

По-друге, у Литві ставляться максимально високі перепони використанню адмінресурсу (статті 51, 54, 61) шляхом заборони передвиборної агітації з використанням службового становища, забезпечення діяльності спостерігачів та протистояння поширенню компромату на учасників виборчих перегонів.

По-третє, громадськість та державні органи прагнуть не допустити до зайняття посад президента та парламентаріїв осіб, які проходять дійсну військову

або альтернативну службу в органах національної безпеки, оборони, поліції та внутрішніх служб та ін., які за 65 днів до виборів не вийшли в запас. І водночас литовці успішно ставлять загрози для поширення компромату під час виборчої кампанії (стаття 52). Закон дає не тільки визначення компромату, а й передбачає можливості його публікації не пізніше як за п'ять днів до виборів у засобі масової інформації, що виходить тричі на тиждень, або ж за 10 днів у ЗМІ, що виходить рідше.

Цікавий досвід Литви й щодо запровадження рейтингу виборців. Останні голосують не тільки за список тієї чи іншої партії, а й можуть впливати на черговість кандидатів у списку, віддаючи три додаткових голоси за будь-яких кандидатів зі списку. Голова Центральної виборчої комісії Литви Зенон Вайгаускас так оцінив законодавчі нововведення: «Можливість голосувати не тільки за списки кандидатів, а й персонально за кандидатів у цих списках припинила в нашій пресі критику пропорційної виборчої системи» [5, ст. 43]. Запозичення цього досвіду видається доречним і для України, особливо на регіональному та місцевому рівнях.

Загалом, можна стверджувати про модернізацію виборчих систем держав Прибалтики.

2. Гібридні режими: Україна, Росія, Молдова, Грузія – тривалий і тяжкий період формування багатопартійності, слабкість опозиції, опір правлячих політичних сил щодо запровадження пропорційної системи. І водночас роль виборів у цих державах надзвичайно зростає, оскільки політична еліта, особливо в Україні, займає панівне становище в економіці. Вибори не стільки дають можливість населенню зробити свій політичний вибір, скільки забезпечують можливості місцевої еліти в подальшому здійснювати успішну економічну діяльність.

Україна тільки в 1998 році перейшла на парламентських виборах від мажоритарної системи до змішаної, у 2004 – до пропорційної. Паралельно такі ж процеси відбувалися у Росії. Натомість Молдова одразу ж перейшла від мажоритарної до пропорційної системи. Обравши парламентарну форму правління, вона запровадила непрямий спосіб обрання Президента Республіки Молдова голосуванням 3/5 депутатів парламенту.

Грузія, використовуючи змішану систему при формуванні парламенту, дотримується демократичних принципів виборів, перебуває на першому етапі демократизації.

3. Напівконсолідовані та консолідовані авторитарні режими: у державах Закавказзя і Середньої Азії на виборах президента часто використовується мажоритарна система кваліфікованої більшості, що дає змогу владі впливати на результати голосування. Ця система сприяє утвердженню авторитарного, а подекуди й тоталітарного (Туркменістан) режиму. Опозиція існує номінально і реально не впливає на політичні процеси.

У Республіці Білорусь у виборчому кодексі на виборах усіх видів і рівнів та референдумі використовується мажоритарна система абсолютної

більшості. Загальновідомо, що вона застосовується на виборах у державах, які характеризуються як «суперпрезидентські», або «квазіпрезидентські» республіки. Ця модель в Україні сповна реалізувалася лише в 1995-1996 роках, але як тенденція еволюції форми правління простежувалася і в 1991-1995 роках. Проте вона є типовою для Білорусі протягом усього часу існування незалежності.

Паралельно з еволюцією виборчої системи України такі ж трансформаційні процеси відбувались і в Росії.

Отже, можна стверджувати як про трансформацію, так і про модернізацію виборчих систем окремих постсоціалістичних держав у 90-х роках ХХ століття в напрямі демократизації. Реалізація ж виборчого законодавства залежить від політичного режиму держави та типу політичної культури населення [10].

Аналіз взаємозв'язку між виборчими системами та політичними режимами пострадянських країн виявив тенденції, представлені в таблиці 1 [6].

Таблиця 1

Виборчі системи та політичні режими пострадянських країн

Тип режиму Виборчі системи	Електоральні демократії		Авторитарні режими	
	Консолідовані	Перехідні урядування	Напів-консолідовані	Консолідовані
Пропорційні	Естонія, Латвія	Україна, Молдова	–	–
Змішані	Литва	Грузія	Вірменія, Росія	Казахстан
Мажоритарні	–	–	Киргизстан, Таджикистан, Азербайджан	Білорусь, Узбекистан, Туркменістан

Тяжіння авторитарних режимів до мажоритарних виборчих систем пояснюється тим, що за них владі значно легше використовувати адміністративний і фінансовий ресурс та фальшувати результати виборів. У Азербайджані та Киргизстані, які тривалий час погіршували показники демократичності, напередодні парламентських виборів 2005 року відбулася заміна змішаних виборчих систем на мажоритарні, що сприяло масовим фальсифікаціям їх результатів. У Киргизстані це спричинило «тюльпанову революцію», внаслідок якої було скинуто режим А. Акаєва; в Азербайджані політичні заворушення були придушені владою. Ці події наочно підтвердили «відчуття» А. Лійфарта, що «демонтаж пропорційної системи є антидемократичним та небезпечним» [7, с. 256].

За пропорційної системи дія адміністративного і фінансового ресурсів та можливість фальшування результатів виборів слабші, ніж за мажоритарної. Сфальшувати вибори у порівняно невеликому виборчому окрузі завжди легше, ніж в усій країні або у великій адміністративно-територіальній одиниці [9, с. 104]. Враховуючи те, що законодавчі системи пострадянських країн перебувають у процесі становлення, заслуговує на увагу думка, що «для законотворчої функції найважливішим є саме адекватне політичне представництво, що забезпечується пропорційною системою» [9, с. 18].

Висновки

Узагальнюючи все вище зазначене, слід виокремити наступне:

1. У більшості досліджуваних країн відбувався поступовий перехід від мажоритарної до пропорційної системи виборів. Те, яку виборчу систему було використано під час перших незалежних виборів, відображало співвідношення сил комуністичних партій та опозиції.

Після першого досвіду проведення незалежних виборів більшість країн більшою чи меншою мірою змінили свої виборчі системи.

Сьогодні у країнах поширені різноманітні моделі виборчих систем – від пропорційних систем із високим рівнем пропорційності та відсутністю порогів до мажоритарних систем.

2. Встановлено існування таких взаємозалежностей між елементами виборчих систем та результатами виборів у розглянутих країнах:

- пропорційна виборча система та мажоритарна система абсолютної більшості сприяють багатопартійності;
- мажоритарна система відносної більшості чинить стримувальний вплив на партійну систему;
- пропорційні системи продукують більш пропорційні результати виборів, ніж мажоритарні та змішані системи виборів;
- пропорційні виборчі системи, які застосовують регіональні багатомандатні округи, сприяють більшому ступеню пропорційності результатів виборів та більшій ефективній кількості партій, аніж системи з єдиним загальнонаціональним округом;
- високі електоральні пороги сприяють стабілізаційним тенденціям у підтримці виборцями політичних партій та стабілізації міжпартійного змагання;
- високі електоральні пороги зменшують кількість голосів виборців, які враховуються при розподілі представницьких мандатів, і можуть сприяти абсентеїстським тенденціям;
- спостерігається тенденція до зменшення кількості партій, які беруть участь у виборчому процесі, що є свідченням стабілізації партійних систем країн регіону.

3. Після перших незалежних виборів відбулася зміна моделі виборчої системи у багатьох країнах,

які здійснили перехід від мажоритарної моделі до змішаної або навпаки. Найжвавішу динаміку зміни моделі виборчої системи продемонструвала Україна, яка за розглядуваний термін практикувала застосування трьох моделей виборчих систем (мажоритарної, змішаної, пропорційної).

4. Було визначено основні суспільно-політичні завдання, які стоять перед виборчою системою України: підвищення рівня партійності та структуризації представницьких органів влади, створення умов для реальної політичної конкуренції та ефективного представництва різноманітних суспільних (і особливо – регіональних) інтересів, сприяння формуванню стабільної урядової коаліції та підвищенню ефективності роботи парламенту, забезпечення зв'язку між типом виборчої системи та формою державного правління, забезпечення відповідальності представницького органу і політичних сил перед суспільством, деперсоніфікація виборів і водночас забезпечення особистої відповідальності депутатів перед виборцями, підтримка зацікавленості виборця у виборах.

5. Ключовим практичним висновком є те, що в сучасній Україні доцільним видається

застосування пропорційної виборчої системи із електоральними порогами близько 3-4 % та регіональними закритими багатопартійними списками. Підґрунтям висновку про доцільність модифікації виборчої системи з урахуванням регіонального чинника стали світовий досвід співвідношення розміру округу й кількості населення країни [2].

Отже, аналіз взаємозв'язку між виборчими системами та політичними режимами пострадянських країн свідчить про такі тенденції:

- пропорційні виборчі системи домінують у країнах, які набули якості електоральних демократій;
- мажоритарні виборчі системи домінують у країнах з авторитарними політичними режимами;
- за змішаних систем спостерігається тенденція – чим більше країна просунулась шляхом демократії, тим більшу роль в ній відіграє пропорційна складова.

Таким чином, можна припустити, що пропорційні системи сприяють процесові демократизації, натомість мажоритарні консервують авторитарні режими.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шумпетер Й.А. Капіталізм, соціалізм і демократія / Пер. з англ. – К.: Основи, 1995. – 526 с.
2. Дешко Т. Взаємозалежність між виборчою системою та партійною структуризацією суспільства (на прикладі посткомуністичних країн та України) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. – К., 2007.
3. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / Под. общ. ред. В.С. Бакирова, Н.И. Сазонова. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2005. – С. 437.
4. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – Вашингтон: Міжнародна фундація виборчих систем (IFES), 2002. – 535 с.
5. Вайгаускас Зенонас. Роль средств массовой информации Литвы в выборах парламента и местных советов // Роль та місце засобів масової інформації у виборчому процесі: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції 27 жовтня 2000 р. (доповіді, виступи, рекомендації) / Редкол. М.М. Рябець. – К.: ЦВК, НВП «ПРОКОМ», 2000. – С. 42-46.
6. Романюк О. Виборчі системи посткомуністичних країн: проблема раціональності в контексті демократичного транзиту // Політичний менеджмент. – 2007. – Спец. випуск. – С. 136-197.
7. Глобальне відродження демократії / За ред. Л. Даймонда, М.Ф. Платтнера / Пер. з англ. – Львів: Ахілл, 2004. – 464 с.
8. Ивченко А.В., Кынев А.В., Любаров А.Е. Пропорциональная избирательная система: история, современность, состояние, перспективы. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 333 с.
9. Юдин Ю.А. Политические партии и право в современном государстве. – М.: ФОРУМ-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
10. Юрійчук Є. Виборчі процеси в постсоціалістичних державах: шляхи демократизації. – Вісник ЦВК. – № 4 (6). – 2006.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС ЯК ОСОБЛИВА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Сьогодні ми все частіше стикаємося з поняттям виборів та перевиборів не лише теоретично, а й практично. Останнім часом, вибори стали основним показником політичного процесу в Україні. Хоча даний аспект не є свідченням демократичності виборчого процесу. Саме тому, розгляд виборчого процесу, його особливостей та інструментів забезпечення демократичності, є актуальною темою сьогодення для України. Адже саме демократичні вибори можуть реалізувати право громадян на формування системи влади.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, виборче законодавство, стадії виборчого процесу, демократичні принципи виборів, електоральна активність.

Сегодня мы все чаще сталкиваемся с понятием выборов и перевыборов, не только теоретически, но и практически. В последнее время выборы стали главным показателем политического процесса в Украине. Хотя данный аспект не свидетельствует о демократичности избирательного процесса. Именно по этому, изучение избирательного процесса, его особенностей и инструментов обеспечения демократичности – актуальная тема для Украины сегодня. Ведь именно демократические выборы могут реализовать право граждан на формирование системы власти.

Ключевые слова: выборы, избирательный процесс, избирательное законодательство, стадии избирательного процесса, демократические принципы выборов, электоральная активность.

Today we are increasingly confronted with the notion of election and reelection not only theoretically but also practically. Last time election became fundamental proof political process in Ukraine. Though, this aspect is not evidence of democratic electoral process. That is why, consideration electoral process, its peculiarity and instruments for ensuring democratic it is actual topic for Ukraine. Today, just democratic election can realize right citizens in a process of forming system of power.

Key words: elections, the electoral process, electoral laws, the stage of the electoral process, democratic principles of elections, the electoral activity.

Вибори є основним елементом волевиявлення громадян, сполучною ланкою між суспільством і державою. Шляхом виборів, громадяни отримують оптимальний механізм і засіб особистої участі в політичному житті власної країни.

Аналізуючи розробленість цієї дослідницької проблематики в українській літературі, слід зазначити, що відомі вітчизняні фахівці, Б. Райковський, С. Новіков, С. Серьогіна, розглядають виборчий процес як детермінанту сучасної політики; О. Боринська, І. Полішук, Д. Ковриженко – особливості демократичності виборчого процесу.

Науковці, такі, як Л. Кочубей, М. Бучин, С. Дойко, М. Михальченко, розглядали різноманітні аспекти виборчого процесу в Україні. Так, Л. Кочубей та М. Михальченко значну увагу приділили виборчому законодавству України; С. Новіков розглядав інституціоналізацію громадського контролю виборчого процесу в Україні як одну з необхідних умов демократизації виборчого процесу; С. Дойко досліджував, як Європа оцінює вибори в Україні (на прикладі парламентських виборів 2006 року).

Мета даної статті полягає в тому, щоб дослідити український виборчий процес як складову полі-

тичного процесу та визначити критерії демократизації виборчого процесу в Україні.

Вибори – це основний механізм, який надає можливість кожному громадянину впливати на процес формування системи влади. Відповідно, вибори є складовою виборчого процесу.

Виборчий процес, як зазначає О. Фрицький, можна розглядати як сукупність певних стадій, пов'язаних з організацією і проведенням виборів; врегульована правовими та іншими соціальними нормами діяльність органів, організацій окремих громадян їх колективів і груп з підготовки та проведення виборів до представницьких та інших виборчих органів державної влади і місцевого самоврядування [10, с. 126].

Щодо стадій виборчого процесу, варто зазначити, що вчені та науковці виокремлюють та трактують стадії виборчого процесу по-різному. Так, М. Юрій, виокремлює наступні стадії виборчого процесу:

По-перше: призначення дати виборів. Дата виборів призначається уповноваженим органом (наприклад, президентом, прем'єр-міністром) у відповідності з законодавством країни. В деяких країнах дата виборів прямо вказується у Конституції або в законі.

По-друге: реєстрація виборців.

У сучасній практиці використовуються декілька форм реєстрації:

- обов'язкова (Україна, Росія), яка означає, що держава сама складає списки виборців на основі свідчень про їх проживання на певній території;
- добровільна (США), яка передбачає, що виборці повинні самі зареєструватися на виборчій дільниці. Політологи вважають, що подібна практика негативно впливає на електоральну активність. Наприклад, не усі американці реєструються і не всі зареєстровані беруть потім участь у виборах.

По-третє: встановлення виборчих округів і виборчих дільниць.

По-четверте: створення виборчих органів. Для організаційного керівництва виборчим процесом, як правило, створюють центральний виборчий орган, територіальні (окружні) виборчі органи, дільничні комісії.

По-п'яте: висування кандидатів, формування партійних списків. На даній стадії визначається коло осіб, з яких будуть вибрані президент, сенатори, депутати.

По-шосте: реєстрація кандидатів і списки партій.

По-сьоме: передвиборча кампанія зареєстрованих кандидатів. Вона включає у себе роботу кандидатів (партій) і груп для переконання виборців у необхідності проголосувати за цього кандидата або активно підтримуючих їх партійний список [6, с. 376].

У свою чергу, в Законі України «Про вибори народних депутатів», вказуються наступні стадії виборчого процесу: 1) складання та уточнення списків виборців; 2) утворення виборчих округів; 3) утворення виборчих дільниць; 4) утворення виборчих комісій; 5) висування та реєстрація

кандидатів у депутати; 6) проведення передвиборчої агітації; 7) голосування; 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування; 9) встановлення результатів виборів депутатів та їх офіційне оприлюднення; 10) припинення діяльності виборчих комісій [12].

Таким чином, можна помітити, що запропоновані класифікації стадій виборчого процесу в деяких аспектах збігаються і фактично дублюють одна одну.

Здавалося б за вісімнадцять років незалежності, Україна отримала величезний досвід організації виборчого процесу та безпосереднього проведення виборів. Але кількість не свідчить про якість.

Адже сама по собі процедура виборів не є ознакою демократії. Як зазначає С. Новіков, демократичною держава стає тоді, коли вибори є конкурентними та вільними. Поняття «конкурентні» означає, що громадянам надається можливість обирати з кількох претендентів того, хто, на їхню думку, краще репрезентуватиме їх інтереси у структурах державної влади [4, с. 18]. Доказом того, що процедура виборів не є ознакою демократії є приклад виборів, які відбувалися в Радянському Союзі. Вибори носили виключно ритуальний характер, адже КППС висувала лише одного кандидата на одне місце, відповідно всім доводилося голосувати, адже не було іншої альтернативи.

Так як демократичність виборчого процесу сьогодні є головною тенденцією розвитку сучасного світу, то все більше уваги приділяється даній проблематиці в українському суспільстві. І виникає питання: чи можна вважати вибори в Україні демократичними? Відповідь, на яке не може бути однозначною, адже спочатку необхідно конкретизувати в чому полягає демократичність виборчого процесу та визначити рівень дотримання принципів демократичності виборчого процесу. При цьому, варто зазначити, що ідеально провести вибори неможливо.

Значення демократичних виборів виявляється в тому, що вони сприяють так званому «прозорому» формуванню влади, яка виражає загальнонаціональні інтереси, в ідеалі, становленню демократичного політичного режиму. В плані ідеології, сприяють самоствердженню громадян, усвідомленню своєї ролі в суспільстві та усвідомленню значущості власного голосу.

Сьогодні демократичні вибори є свідченням демократичності політичної системи країни, суть яких полягає в тому, що вибори повинні відбуватися на основі демократичних принципів, засад, на основі яких здійснюється виборчий процес і які реально визначають рівень волевиявлення громадян країни.

Виокремлюється п'ять головних принципів, дотримання яких визначає демократичність виборів.

Вимога **загальності виборів** стосується, насамперед, участі у виборах. Коло осіб, які мають право голосу, з часом усе більше розширювалося. Вибори ставали все більш «загальними». Спочатку кількість виборів була обмеженою, так як встановлювалися різноманітні виборчі цензи. Так, у Великобританії,

станом на 1831 рік, частка виборців, тобто тих, хто мав право голосу (від 20 років), становила лише 4 %. Значну роль відіграв і гендерний фактор, лише наприкінці XIX століття жінки отримали право голосу на місцевих виборах. Відповідно існували майнові, освітні, вікові, расові та інші цензи. З часом більшість виборчих цензів було скасовано. На думку Б. Райковського, сьогодні спірним залишається практично лише питання про поширення виборчого права на жителів, що не є громадянами держави, а також про встановлення адекватного мінімального вікового порога [8, с. 69].

Принцип **прямих виборів** полягає в тому, що особи, які балотуються, обираються безпосередньо виборцями. Даний принцип повинен запобігти спотворенню волевиявлення виборця третіми особами, які можуть неправильно зробити вибір між висунутими кандидатами від якоїсь однієї партії або навіть від усіх партій. Цей принцип виборчого права є загальноприйнятим [8, с. 69].

Принцип **вільних виборів**, з одного боку, повинен гарантувати виборцеві свободу волевиявлення на виборах; цій меті служить також принцип таємних виборів, чи точніше, таємниці голосування. Однак, з іншого боку, свобода стосується й процесу формування волі виборця. Свобода вибору передбачає також свободу висунання кандидатів і наявність виборчої альтернативи [8, с. 69]. Даний принцип встановлює, що підготовка і проведення виборів завжди здійснюються відкрито і гласно, гарантується вільний доступ громадськості, ЗМІ та інших до спостереження процесу підрахунку голосів.

Сенс принципу **таємності виборів** полягає в тому, щоб гарантувати свободу ухвалення рішення виборцем. Цей принцип вимагає, аби волевиявлення здійснювалося не під контролем, а ухвалене рішення згодом не могло бути співвіднесене з конкретною особою. Тобто кожен виборець голосує особисто (в кабінці), з метою уникнення зверхнього тиску та здійснення свідомого вибору. Ні в якому разі не допускається голосування за інших. Принцип таємності виборів може бути порушеним тільки тоді, коли виборець не має можливості самостійно реалізувати виборче право, наприклад, через фізичні вади.

Найгострішим у політичному відношенні є принцип **рівних виборів**, який як зазначає Райковський, полягає в тому, що вибори мають бути рівними, це висуває вимогу рівності до всього виборчого процесу і всіх його учасників: виборців, кандидатів і тих, хто має право їх висувати. Водночас цей принцип рівності стосується й умов участі і порядку їх проведення, включаючи передвиборчу боротьбу, голосування – аж до визначення результатів виборів [8, с. 71].

Останнім часом, до вищевказаних демократичних принципів додають ще й **принцип періодичності** проведення виборів. У законодавстві деяких країн цей принцип уже закріплено. Даний принцип, поряд з іншими, закріплено, зокрема в Декларації «Про критерії вільних і чесних виборів», ухваленій у

Парижі 26 березня 1994 року на 154-й сесії Ради Міжпарламентського Союзу. Стаття 1 Декларації проголошує: «У будь-якій державі повнота влади може виникати тільки з волевиявлення народу, вираженого на дійсно вільних та справедливих виборах, що організовуються через регулярні періоди на основі загального, рівного і таємного голосування» [5, с. 6].

Таким чином, можна стверджувати, що комплексне застосування всіх демократичних принципів виборів може надати змогу формувати владу цілком демократичним шляхом та сприятиме реалізації принципу народного суверенітету, побудові в нашій державі демократичного політичного режиму. А демократизація української виборчої практики, у свою чергу, сприятиме процесам Євроінтеграції України. Хоча сьогодні існують прецеденти порушення демократичних принципів виборів, але все ж таки, можна стверджувати, що в цілому вони дотримуються.

Після проголошення незалежності України, ми обрали європейський вектор розвитку своєї держави, який, у свою чергу, вимагає наявності в державі демократичного політичного режиму, демократичного характеру виборчого процесу.

Як зазначає М. Бучин, виборча практика України показує значний рівень недотримання демократичних принципів виборів [2]. Тому, досить часто можна зустріти таку інформацію, що виборчий процес в Україні є далеко не демократичним, відповідно, вибори не є результатом вільного волевиявлення громадян. Адже відбувається фальсифікація результатів, підкупи членів комісії та інше.

В умовах сучасної України питання про те, чи відповідає національне виборче законодавство та практика його застосування міжнародним виборчим стандартам, досить актуальне. Адже Україна як демократична за формою і правова за конституційно проголошеними принципами свого існування держава просто неможлива без вільних і демократичних виборів, що відповідають загально визнаним міжнародним критеріям виборчих прав і свобод громадян, усіх учасників виборчого процесу. Міжнародні стандарти є пріоритетними у порівнянні з нормами національного законодавства України. Це повною мірою стосується як документів, підписаних незалежною Україною, так і взятих на себе зобов'язань колишнього СРСР, тому що він був учасником практично всіх багатосторонніх міжнародних договорів, що формулюють принципи та конвенційні норми міжнародного права. Всі ці договори є чинними для України як правонаступниці СРСР [9, с. 39].

Але, не дивлячись на це, варто відмітити, що фактично, формування виборчого законодавства в Україні ще не завершено. Воно потребує вдосконалення у сфері забезпечення норм та гарантій виборчих прав громадян та їхніх громадсько-політичних об'єднань на реальну участь у виборах.

Як зазначає Л. Кочубей, в українському законодавстві практично не застережено статус правлячої та опозиційної партії. Не відпрацьований механізм

взаємодії владних структур з партіями та з опозицією. Необхідне коригування ролі партії у виборчому процесі, наявність демократичних виборів втрачає будь-який сенс, якщо відсутні партії, реальні суб'єкти сучасного виборчого процесу [3, с. 14]. Таким чином, бачимо цілий ряд недосконалостей виборчого законодавства України.

Побуває думка, що найхарактернішим порушенням демократичності виборів українського суспільства є використання адміністративного ресурсу. Під адміністративним ресурсом розуміємо, наявність у суб'єктів виборчого процесу додаткових ресурсів, за допомогою яких вони здійснюють незаконний вплив на виборчий процес. Використовуючи адміністративний ресурс, кандидати порушують свободу агітації, неупередженість органів влади, гласність, свободу слова та незалежність ЗМІ. Відповідно кандидати і партії опиняються в нерівних умовах.

Досить важливим, для виборчого процесу є усвідомлення кожного громадянина України себе як виборця. Адже останнім часом, в нашому суспільстві побуває точка зору: один голос нічого не вирішить, навіщо тоді йти на вибори взагалі? Кожен має розуміти, що його голос обов'язково враховується і має вагоме значення.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Вибори – один із найважливіших інструментів легітимації влади. Вони забезпечують відбір політичної еліти, зумовлюють курс суспільно-політичного життя країни. В абсолютній більшості

держав виборчий процес розглядається як одна з найвагоміших ознак демократії. Крім того, вибори можна назвати своєрідним показником політичного життя, оскільки вони дають змогу об'єктивно оцінити вплив різних політичних сил у суспільстві. Але при цьому, не варто забувати, що сама по собі процедура виборів не є прямою ознакою демократії.

Демократичність виборчого процесу забезпечується демократичними принципами, під якими розуміють засади, на основі яких здійснюється виборчий процес і відповідно до змісту яких вибори є реальним волевиявленням громадян.

За словами С. Дойко, політологи загалом схвально оцінили останні парламентські вибори 2006 року, назвали їх вільними і справедливими. «Порівняно з усім, що відбувалося в Україні досі, і порівняно з тим, що відбувалося на пострадянському просторі, ці вибори були вражаюче демократичними», наголошували деякі з аналітиків Британії. На їхню думку, вибори відбувалися без жодного втручання. Провести ж їх зовсім бездоганно було просто неможливо [11].

Загалом вибори, в ідеалі, є найефективнішим інструментом впливу народу на державу та її службовців. Через певні причини в Україні вибори не реалізують цієї ролі в повному обсязі. Тож варто згадати про те, що існують певні міжнародні стандарти виборчого процесу, яким, на жаль, на сьогоднішній день, українські стандарти не відповідають, а лише намагаються відповідати. Таким чином, маємо підґрунтя до подальшого вдоско-

ЛІТЕРАТУРА

1. Боринська О. Моніторинг виборчого процесу як сприяння розвитку демократії / О. Боринська // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1. – С. 49-86.
2. Бучин М. Демократичність виборчого процесу як необхідна умова євроінтеграції України // Україна – НАТО: регіональний вимір. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів. – 2008. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://natoua.org/news.php?nid=8>.
3. Кочубей Л. Справедливість виборів – у легітимності результатів / Л. Кочубей // Віче. – 2003. – № 3. – С. 11-15.
4. Новіков С. Інституціоналізація громадського контролю виборчого процесу в Україні: необхідність, здобутки, проблеми / С. Новіков // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 17-24.
5. О критериях свободных и справедливых выборов. – М., 1994.
6. Політологія: Навчальний посібник / Юрій М.Ф. – К.: Дакор, КНТ, 2006. – 416 с.
7. Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 137-146.
8. Райковський Б. Політологічний аналіз виборчого процесу / Б. Райковський // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 68-76.
9. Сьєогіна С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України / С. Сьєогіна // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 1. – С. 38-44.
10. Фрицький О.Ф. Конституційне право України: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 206 с.
11. Дойко С. Європа високо оцінила вибори в Україні / С. Дойко // Віче. – 2006. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.viche.info.
12. Закон України «Про вибори народних депутатів від 25.03.2004». – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

ОБ'ЄКТИВНІ ТА СУБ'ЄКТИВНІ ПРИЧИНИ МАРГІНАЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу проблеми маргінальності в політичній культурі українського суспільства. Автор акцентує свою увагу на причинах даного явища та основних його проявах в контексті узагальнюючого політологічного підходу. Також наводяться можливі шляхи подолання маргінального стану політичної культури українства, що, за висновком автора, є однією з ключових умов стабільності політичної системи держави.

Ключові слова: маргінальність, політична культура, політичні цінності, інфляція цінностей, ментальність, амбівалентність

Статья посвящена анализу проблемы маргинальности в политической культуре украинского общества. Автор акцентирует свое внимание на причинах данного явления и основных его проявлениях в контексте обобщающего политологического подхода. Также приводятся возможные пути преодоления маргинального состояния политической культуры украинства, что, по заключению автора, является одним из ключевых условий стабильности политической системы государства.

Ключевые слова: маргинальность, политическая культура, политические ценности, инфляция ценностей, ментальность, амбивалентность.

The article deals with the problem of marginal political culture of Ukrainian society. Author pays particular attention to causes of this phenomenon and its main manifestations in the context of the general approach of political science. There are ways of overcoming the marginal political culture of the Ukrainians as a condition for the stability of the political system of the state.

Key words: marginality, political culture, political values, inflation of values, mentality, ambivalence.

Сучасне українське суспільство визначається як трансформаційне або перехідне, оскільки з часу набуття власної незалежності воно рухається шляхом демократизації. Цей процес є комплексним, він охоплює всі сфери суспільного життя, а тому й потребує наявності відповідного типу політичної культури, від якої залежить стабільність та демократизм політичного режиму, характер та напрями політичних процесів у державі. Зокрема, Б. Кухта вказує на роль політичної культури, визначаючи її як «владний аспект усякої національної культури, відображений у системі поглядів, почуттів, цінностей та уявлень, які реалізуються в політичних відносинах і діяльності політичних суб'єктів» [10, с. 220].

Перехідний або «перевідний» стан соціуму неминує породжує проблему маргінальності, що характеризує соціальні, культурні, економічні,

політичні та інші позиції індивідів або груп у ньому. Політична маргінальність обумовлена втратою загальноприйнятих норм і цінностей політичної культури. Таким чином, можемо визначити маргінальність як стан груп та індивідів у ситуації, яка примушує їх під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних з різним соціально-економічним і соціально-культурним переструктуруванням суспільства в цілому, змінювати своє соціальне положення і приводити до суттєвої зміни або втрати попереднього соціального статусу, соціальних зв'язків, соціального середовища, а також ціннісних орієнтацій [1].

Політична культура сучасної України, за висновками багатьох дослідників, у загальних рисах наближається до європейських типів політичної культури. Проте, ми не можемо нехтувати тими її особливостями, що сформувалися під впливом

специфічних історичних, економічних, суспільно-владних, духовних процесів у нашій державі. У силу цих обставин у межах політичної культури нашого суспільства співіснують різні системи цінностей, раціональні та ірраціональні тенденції, часом діаметрально протилежні політичні орієнтації. Це вказує на актуальність даної проблематики, даючи підстави ідентифікувати українську політичну культуру як маргінальну, тобто таку, що знаходиться на межі різних культурних моделей.

Дане питання вже отримало певне висвітлення в науковій літературі. Так, зокрема до нього зверталися у своїх працях М. Дмитренко [4], А. Карнаух [6], В. Нагорний [9], О. Проскуріна [11], Б. Цимбалістий [13] та ін. Таким чином, було досить ґрунтовно окреслено окремі, в першу чергу, соціологічні та культурологічні аспекти маргінальності політичної культури українського суспільства. У той же час, як уявляється, дана проблематика багато в чому ще потребує розробки, зокрема в руслі узагальнюючого політологічного підходу.

Отже, мета запропонованої статті – надати системне розуміння об'єктивних та суб'єктивних причин феномену маргінальності в політичній культурі сучасної України.

Об'єктом дослідження виступає політико-культурна сфера суспільства, а предметом – чинники, що зумовлюють її «пограничне» становище у межах різних ціннісних систем. Ми висловлюємо гіпотезу про те, що маргінальність політичної культури нашої держави має передусім об'єктивно-історичну зумовленість.

Міркується, що почати слід з виокремлення тих особливостей в історії України, які стали ключовими факторами впливу на формування політичної культури суспільства. Зокрема, Б. Цимбалістий називає такі умови [13, с. 78]:

1. Багатовікова бездержавність, яка позбавила народ можливості бути господарем на своїй землі, здобувати власний досвід влади та бути рівноправним суб'єктом міжнародних відносин.

2. Розчленування української території між різними державами, існування в межах різних політичних культур, політичних систем, що стало причиною політичного відчуження між окремими частинами українського народу.

3. Денаціоналізація української інтелігенції: спольщення, зросійщення, орієнтація на службу радянським інтересам.

Ці фактори зумовили розміщення громадян на «околицях» різних культурних систем, частковий «перетин» з кожною із них, лише часткове їх визнання. Таким чином, політико-культурна маргінальність – передусім конкретно-історичне явище.

Процес маргіналізації політичної культури України відбувається у двох напрямках:

1) маргінальність спричинена об'єктивними умовами розвитку українського суспільства;

2) маргінальність визначається суб'єктивними характеристиками, що коріняться в національній ментальності українства.

Перейдемо до розгляду об'єктивних причин панування у межах української політичної культури протилежних систем цінностей.

По-перше, процеси трансформації суспільства. Однією з причин феномену маргінальності в сучасному стані української політичної культури виступає сам факт розпаду такої потужної держави, як Радянський Союз. Колишня система ставила собі на меті сформувати принципово нову спільноту – «радянський народ», який би був носієм специфічної політичної культури з такими її рисами, як замкнутість, орієнтація на себе, власні цінності тощо. Ці цінності принципово відрізнялися від тих, які були культивовані Заходом. З падінням «залізної завіси» пострадянський простір став також об'єктом потужної популяризації західної моделі капіталізму, що поставило колишню радянську людину у принципово нові умови: коли стара система цінностей з розпадом СРСР вже втратила свою актуальність, але нової не сформувалося, незважаючи на те, що вона активно нав'язувалася англосаксонським світом.

Відтак, масову свідомість пострадянського періоду цілком доречно ідентифікувати в якості амбівалентної, тобто такої, що визначається, за словами Є. Головахи та Н. Паніної, подвійністю та суперечливістю соціальної позиції особистості внаслідок соціальної аномії, тобто втрати системи цінностей. Амбівалентність в політичній культурі України проявляється в орієнтації на демократичні цілі, лібералізм та тоталітарні засоби їх реалізації, скажімо, інтеграція в ЄС, але разом з Росією; «вільний ринок», але з усіма соціальними гарантіями; відродження української мови, але зі збереженням двомовності тощо [9, с. 86].

По-друге, стереотипізація масової політичної свідомості в контексті тривалого історичного досвіду. Концентрація економічної, політичної, духовної влади в руках правлячого класу призвела до «поглинання» державою суспільства у цілому та індивіда зокрема. Тому у спадок нашому суспільству залишився тип залежної «інертної» людини, у свідомості якої сформувався потужний стереотип бездіяльності – «від мене нічого не залежить», – пише В. Нагорний [9, с. 85]. Саме цим пояснюється тенденція до конформізму, переважання пасивності та пристосуванства, примітивного наслідування стандартних способів поведінки та мислення.

Результатом цих процесів зрештою стало й явище «інфляції політичних цінностей», за якого відбувається витискування політики з «центрального місця соціального життя, заміна її гонитвою за підвищенням матеріального добробуту, побутового комфорту», – зазначає А. Кузнецов [7, с. 5]. Як наслідок, суспільство вимагає дотримання законності, пріоритету права, але «закриває очі» на акти насильства, випадки порушення правових норм як державного, так і міжнародного значення, допускає моральний, правовий та політичний нігілізм.

По-третє, регіональна поляризованість держави. Однією з проблем, яка порушує єдність українського

суспільства, є явище територіальної неоднорідності, яка склалася в силу історичних обставин й на сьогодні істотно відрізняє українців Заходу та Сходу. Кожен з цих регіонів характеризується певним геополітичним положенням, історико-політичними обставинами, соціокультурним досвідом, власними релігійними орієнтаціями, що породжує подекуди інтолерантне ставлення представників цих субкультур одне до одного.

Українці Галичини, з якою ми традиційно ідентифікуємо поняття «Західна Україна», є носіями особливого регіонального різновиду націоналізму з ідеєю створення етнонації, тобто титульний етнос плюс етнічні меншини. Мешканці ж східних регіонів, як уявляється, є більш поміркованими у цьому напрямку. Але це не означає, що вони абсолютно відкидають національну ідею як таку, вони лише спростовують її антиросійський зміст, закріплений у галицькому націоналізмі. За словами Т. Журженко, «їм заважають не психологічні комплекси залежності та неповноцінності, а спільна радянська історія з її сподіваннями та провалами, в якій українці були активними діячами» [5, с. 80].

Для областей східних, південних і, в дещо меншій мірі, центрально-східних регіонів властиві: по-перше, незначна частка громадян із українською етнічною та національною ідентифікацією, що простежується за низкою параметрів; по-друге, значна частка тих, хто ідентифікує себе з Росією чи СРСР; по-третє, підвищена регіональна ідентифікація, що компенсує роль повністю або частково втраченої «радянської» ідентифікації. Натомість для груп західних, центральних регіонів характерні: виразніша і стабільніша українська етнічна ідентичність, застосування української мови та схвалення її статусу як державної, приналежність до українських конфесій, активніша позиція щодо зміцнення державності і становлення нації [12]. Зрештою, центральні регіони за своїми особливостями наближені до західних регіонів і загалом мають показники підтримки набору українських ознак вищі, ніж Україна в цілому. Відтак, центральні регіони виконують своєрідну пом'якшувальну функцію, врівноважуючи значні розбіжності поміж західними та східними й південними регіонами України.

По-четверте, релігійна неоднорідність українського суспільства. Невизначеність політичної культури українства можна пояснити також і релігійною неоднорідністю. Наприклад, греко-католики західних територій, у світогляді яких переважають цінності західноєвропейського християнства, зорієнтовані на розвиток приватної власності, вільних можливостей для влаштування особистого життя. У той же час православ'я Східної України – це джерело ідей колективізму, однастайності, що подекуди сприймається як щось краще, ніж плюралізм, ідентифікований з політичною слабкістю. Усі ці обставини впливають на еволюцію політичної культури в державі [4, с. 135].

Суб'єктивними обставинами невизначеності політико-культурної орієнтації виступають з

одного боку, сутнісні особливості національної ментальності українства. Здавалося б, ми проголошуємо, що наш шлях – це самобутність, ми незадоволені своїм становищем та ситуацією в країні, у нас достатньо самоіронії та національної гордості. Проте, що ж тоді заважає українському народові успішно увійти до «європейської сім'ї»? Насамперед, такі негативні риси української ментальності, як максималізм, недисциплінованість, інертність, надмірна мрійливість. Це вкотре вказує на співіснування взаємовиключних цінностей: ліберальних (приватна ініціатива, потреба у самоствердженні, конкуренція, приватна власність, мінімальне втручання держави тощо) та традиційних (патерналізм, потреба авторитарного правителя, колективізм, соборність тощо) [3, с. 7].

З іншого боку, до цього класу причин маргінальності в культурі можна віднести неспроможність сучасних політичних лідерів сформувати політичні ідеї, здатні охопити значну частину населення. Сьогоднішні українські реалії характеризуються наявністю в політичному просторі великої кількості партій, які практично не відрізняються за своєю ідеологією та політичними платформами. Вони представляють інтереси лише окремих груп населення, а не всього суспільства. Це призводить до того, що громадяни практично позбавляються можливості чітко усвідомлювати свої політичні вподобання та орієнтуватися в межах такого партійного плюралізму. Це, по суті, означає, що велика кількість людей опинилася на межі культур, оскільки часто політичні партії, перебуваючи в межах однієї ідеології, використовують еталони іншої.

О. Проскуріна наводить дані соціологічного опитування в Луганську мешканців віком 45-60 років. У 2002 році виявилось, що 35 % громадян підтримують ліву ідею, 38 % не визначилися, оскільки їм подобається велика кількість положень як лівої, так і правої політичної ідеї. У 2006 році ці цифри дещо змінилися – до 29 % та 30 % відповідно. Як зауважує дослідниця, «це не що інше, як міжкультурна роздвоєність» [11].

Ведучи мову про плюралізм політичної культури в демократичному суспільстві, не слід його абсолютизувати, особливо для суспільства перехідного типу. З одного боку, це поняття співвідноситься з явищем толерантності, терпимості у політичній культурі, виступає чинником демократизації політичного режиму, але з іншого – є засобом для спекуляції на потребах населення, підґрунтям для поширення демагогії та популізму.

Популістські тенденції чи не найяскравіше проявляються в діяльності політичної опозиції, зокрема – у відході від конструктивної співпраці політичних сил одна з одною, у поширенні яскравих гасел, не підкріплених наявністю ресурсів для їх реалізації, в іміджевому протистоянні політиків-демагогів тощо. Та й міжпартійні дискусії є відносно короткостроковими – відсутня ідеологічна основа.

Дійсно, сьогоденна практика демонструє факти того, що наша держава уже відійшла від монолітної

політкультури, суспільство звикає до наявності різнопланових підходів, методів, прийомів політичної діяльності. Проте, для того, щоб подолати суперечливе співіснування двох протилежних систем цінностей у межах одного політичного простору, на перший план має виступити ідея формування політичної свідомості народу, освоєння ним базових засад політичної поведінки, набуття власного досвіду, розробка механізмів ефективної політичної соціалізації громадян.

Для того, щоб населення дійсно мало можливість свідомо та раціонально брати участь у політичному житті, чітко орієнтуватися в ціннісних системах та визначатися із власними орієнтаціями, необхідно підвищувати рівень розвитку загальної духовної культури народу. Політична культура залежить і від прогресу в мистецтві, літературі, науці, освіті, оскільки кожна із зазначених сфер несе світоглядне навантаження [11].

Не можна не погодитися з тим, що із запозиченням елементів західної культури українське суспільство охоплене потоком примітивізму, «культурним спрощенням». Тому неправильно вважати, що наше духовне зuboжіння буде цілковито подолане, коли ми почнемо жити за «європейськими стандартами». І в межах Європи, і в Сполучених Штатах Америки наявне високе мистецтво, але воно не більш доступне для широкого загалу, ніж в українському суспільстві [3, с. 7]. Тому незадовільний стан національної культури та освіти

негативно впливає на стан політичної свідомості населення, обмежуючи її переважно буденно-емпіричним рівнем.

Що ж до питання політичної освіти як одного з можливих механізмів подолання маргінальності, невизначеності в політкультурі сучасної України, то тут теж точаться дискусії. З одного боку, значна частина суспільства перебуває під впливом стереотипу, пов'язаного з упередженим, негативним ставленням до ідеї поширення політичних знань, яка трактується як засіб нав'язування певної політичної ідеології, системи політичних цінностей тощо під проводом тієї чи іншої політичної сили. Держава в демократичному суспільстві не має права нав'язувати тому, хто навчається, будь-які світоглядні цінності. Але вона зобов'язана зробити все, аби вільне самовизначення особистості здійснювалося усвідомлено, на основі фундаментальних знань.

У кінцевому підсумку необхідно зазначити, що подолання маргінального, тобто «перехідного» чи «перевідного» стану політичної культури українського суспільства, за якого громадяни опинилися в межах міжкультурного роздвоєння, є одним з аспектів стабілізації політичної системи та демократизації політичного режиму держави. Тому в умовах перехідного періоду в Україні питання причин та подолання маргінальності в культурі не втрачає своєї актуальності, створюючи широке поле для подальших наукових розробок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бронніков В.Д. Про становлення концепції маргінальності [Електронний ресурс] / В.Д. Бронніков. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009_97/972.pdf.
2. Вишневецкий Д. Маргиналы и культура: как «гопники» стали большинством / Д. Вишневецкий // 2000. – 2006. – № 39. – С. 3.
3. Гершкович О. Преодолима ли маргинальность культуры / О. Гершкович // 2000. – 2006. – № 44. – С. 7.
4. Дмитренко М. Особливості сучасної політичної культури: проблема визначення / М. Дмитренко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 134-138.
5. Журженко Т. Міф про дві України / Т. Журженко // Сучасність. – 2003. – № 4. – С. 78-83.
6. Карнаух А. Проблеми становлення сучасної політичної культури в Україні [Електронний ресурс] / А. Карнаух. – Режим доступу: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=573>.
7. Кузнецов А. Утраченые ценности советской цивилизации / А. Кузнецов // 2000. – 2009. – № 16. – С. 5.
8. Курілло В. Масова політична культура України доби реставрації капіталізму [Електронний ресурс] / В. Курілло. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchnuku/22/10.pdf>.
9. Нагорний В. Сутнісні проблеми політичної культури України / В. Нагорний // Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 83-94.
10. Основи політичної науки: Курс лекцій / За ред. Б. Кухти. – Ч. 3. Політична свідомість і культура. – Львів: Кальварія, 1998. – 556 с.
11. Проскуріна О.О. Політична культура України в умовах глобальної інформатизації: форми політичної соціалізації та їх удосконалення [Електронний ресурс] / О.О. Проскуріна. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2009_20/Gileya20/P3.pdf.
12. Проскуріна О.О. Політична культура України: проблема полярності в політичній культурі як прояв регіональної полярності в державі [Електронний ресурс] / О.О. Проскуріна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/PRNIT_2006/Politologia/15946.doc.htm.
13. Цимбалістий Б. Політична культура українців / Б. Цимбалістий // Сучасність. – 1994. – № 4. – С. 77-90.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС ЯК ДЕСТАБІЛІЗУЮЧИЙ ФАКТОР У КРАЇНАХ НЕРОЗВИНЕНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

У даній статті робиться спроба встановлення зв'язку між виборами та політичною нестабільністю в країнах нерозвиненої демократії. Автори аналізують природу виборчого процесу в Ірані, Афганістані та Палестині, систематизують чинники, які впливають на вибори в даних країнах.

Ключові слова: виборчий процес, процес демократизації, нерозвинена демократія, політична стабільність, процес дестабілізації, індекси демократії, виборче законодавство, політико-театральне дійство.

В данной статье делается попытка установления связи между выборами и политической нестабильностью в странах неразвитой демократии. Авторы анализируют сущность избирательного процесса в Иране, Афганистане и Палестине, систематизируют факторы, которые влияют на выборы в данных странах.

Ключевые слова: избирательный процесс, процесс демократизации, неразвитая демократия, политическая стабильность, процесс дестабилизации, индексы демократии, избирательное законодательство, политико-театральное действие.

This article attempts to establish a connection between the elections and political instability in the no democracy countries. The authors analyze the nature of the electoral process in Iran, Afghanistan and Palestine, systematizyut factors that influence the elections in these countries.

Key words: electoral process, the process of democratization, weak democracy, political stability, the process of destabilization, the indices of democracy, electoral laws, political and theatrical action.

У сучасному світі демократія є невизначеним, але дуже популярним словом і більшість країн декларують прагнення мати демократичний політичний устрій, бо вважають його найбільш ідеальним, який через велику наявну кількість інститутів стабілізує різні процеси в державі. Але в сучасному світі в багатьох країнах причиною дестабілізації суспільства стають вибори або ж вони є тим інструментом, який культивує нестабільність у країні. Якщо суспільство перебуває у стані трансформації, суттєвої перебудови, то його несталий стан у певному розумінні неминучий. Якщо суспільство перетворюється, то воно не може бути стабільним у тій же мірі, в якій воно було до процесу трансформації. Вплив виборів на політичну стабільність у країнах слабкої демократії є непоодиноким явищем, зв'язку із недостатньою вивченістю даної проблеми, вона є актуальною для дослідження.

Автор роботи ставить на меті дослідити вплив виборів на політичну дестабілізацію в країнах нерозвиненої демократії (на прикладі таких держав, як Палестина, Іран та Афганістан). Виокремити спільні та відмінні риси в даних країнах.

Для початку визначимо коло тих вчених, які займалися вивченням даної проблеми або ж якимось із аспектів, що стосується проблем, які зазначені у темі статті.

Проблеми політичних змін, стабільності та нестабільності вивчали, зокрема такі зарубіжні вчені, як С. Кен-Рюн, С. Ліпсет, С. Торрес, П. Штомпка та вітчизняні вчені В. Ачкасов, С. Володенков, О. Галкін, А. Дегтярьов, В. Ільїн, М. Ільїн, Ю. Левада, І. Лиханова, О. Макаричев, М. Михальченко, В. Сергеев та інші.

Іншою проблемою, яка досліджується в даній статті є демократія. Тут ми маємо багато факторів, які досліджувалися, оскільки ніхто точно не може

сказати, що таке демократія – режим, форма правління чи політичний устрій. У політичній науці існує багато індексів демократії, такі, як індекси Катрайта, Сміта, Нейбауера, Джемана, Боллена, Ванханена й ін. Над питанням визначення демократії, яких є більше 70, працювали такі вчені і політики, як А. Лінкольн, А. Турен, Е. Хейвуд, С. Хантінгтон та ін. Хоча всі знають, що демократія – це певна утопія, її неможливо досягти в чистому вигляді, але це не зменшує інтересу до неї. З кожним роком все більше книжок, статей, робіт видається присвячених тим чи іншим проблемам, що пов'язані із демократією.

У контексті теми нашої статті одним із ключових понять є саме політична стабільність, яка цікавить як науковців, так і політиків і суспільство в цілому. Над цією темою працювали такі вчені, як О. Ахієзер, Ю. Левадова, І. Лиханова та ін. Існує ряд концепцій стабільності: концепція соціальної інтеграції – М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Парето та ін., соціальна теорія організації суспільства – О. Конт, Р. Міхельс, Ф. Тейлор, сучасні функціоналісти та ін. Слід зауважити, що критерії стабільності в різних системах, типах суспільств т. д. є різними, науковці прагнуть створити універсальні критерії стабільності, але стикаються з різними проблемами, такі, як культурні, економічні, політичні т. д. відмінності країн світу.

Для того, щоб уникнути питань стосовно багатозначності досліджуваних понять ми одразу визначимо, що ми маємо на увазі, вживаючи той чи інший термін.

Почнемо із визначення категорії виборчого процесу.

Демократичним виборчим процесом, на думку авторів, називається врегульована законом специфічна діяльність уповноважених органів, організацій, окремих громадян, їх колективів і груп з підготовки та проведення виборів до представницьких та інших виборних органів державної влади та місцевого самоврядування.

Виборчий процес – це діяльність, яка здійснюється в певній, чітко визначеній виборчим законодавством послідовності і складається з кількох стадій (етапів). У науці конституційного права звичайно виділяють такі стадії виборчого процесу: призначення виборів; утворення виборчих органів; утворення виборчих округів та виборчих дільниць; складання списків виборців (реєстрація виборців); висування і реєстрація кандидатів; передвиборна агітація; голосування, підрахунок голосів виборців, встановлення та оприлюднення результатів виборів [7].

Вченими було встановлено, що виборчий процес – це дуже складне явище, яке має свої складові і за допомогою якого можна впливати на політичну стабільність у країні, при цьому як в позитивному плані, так і в негативному.

Далі нас цікавить такий термін, як політична стабільність, спробуємо встановити межі цього поняття для нашого дослідження.

Стосовно політичної стабільності слід зазначити, що проблеми стабільності у відкритих динамічних системах – це, перш за все, проблеми оптимального

співвідношення адаптивних ресурсів системи і механізмів її самозбереження. Тільки їх баланс може забезпечити ефективне функціонування системи та її подальший розвиток. Водночас очевидно, що адаптаційні механізми системи не можуть компенсувати всі динамічні зміни як всередині системи, так і ззовні.

І. Лиханова досліджує дві тенденції розвитку суспільної системи. Вона пише, що в процесі свого існування соціальна система відчуває дві протилежні тенденції: з одного боку, це процеси дезорганізації, а з іншого – процеси самоорганізації і організації. Наростання внутрішніх проблем і протиріч робить суспільство несталим. Якщо суспільство перебуває у стані трансформації, суттєвої перебудови, то його несталий стан у певному розумінні неминучий. Якщо суспільство перетворюється, то воно не може бути стабільним у тій же мірі, як до цього. Внутрішня нестабільність соціуму може викликатися не тільки зростанням економічних проблем, але й змінами, що відбуваються в соціальній структурі суспільства. На думку І. Лиханової, одним із найважливіших напрямків політологічних досліджень має стати дослідження критичних показників політичної стабільності, перевищення яких під впливом агресивних впливів може послабити, а то й порушити сталість політичної системи, викликати дестабілізуючі фактори політичного процесу [10].

Стабільність зберігається завдяки балансу інтересів соціальних груп. Дестабілізація визначається часто як порушення політичних зв'язків і відносин, способів політичного регулювання суспільного життя, які вже склалися. І. Лиханова виокремлює такі дестабілізуючі фактори, як загострення протиріч між владою і народом; посилення відчуження владних структур від суспільства і зростання недовіри до них; незадоволення політикою регулювання доходів різних груп населення, що призводить до різкої поляризації; зниження життєвого рівня населення і зростання безробіття; різні прояви політичного екстремізму; низька ефективність національної політики, зростання міжнаціональних і міжрегіональних конфліктів; етноконфесійні конфлікти; хвилі масової міграції; занепад панівної ідеології і моралі; зростання злочинності тощо [10].

Зазначені дестабілізуючі фактори тісно пов'язані із процесом виборів.

Слід враховувати, що ці фактори призводять до політичної дестабілізації за певних умов. По-перше, щоб виникли активні масові настрої, більшість населення має сприймати ці умови як нестерпні. По-друге, має існувати готовність до дій. Тобто повинні поєднуватись об'єктивні фактори з певним їх суб'єктивним сприйняттям і особливостями політичного суб'єкта, вважає Кіндратець [6, с. 59-60].

Існує й інша точка зору на нестабільність в суспільстві, за якої процес дестабілізації розглядається як такий, який може внести позитивні моменти в життя суспільства. Дана точка зору ґрунтується на тому, що проблема нестабільності пов'язана з проблемою дезорганізації. О. Ахієзер відзначає, що дезорганізація завжди несе в собі небезпеку переходу певної межі безповоротності, сповзання

до розпаду і катастрофи. Водночас існує певний необхідний рівень дезорганізації, без якого суспільство не може існувати. Цей рівень – необхідний елемент конструктивного напруження, умова підтримки певної атмосфери тривожності, настороженості, побоювань, страху. Певний рівень дезорганізації необхідний для прояву життєво важливих інновацій [1].

Таким чином, можна сказати, що політична стабільність тісно пов'язана із виборчим процесом, який може слугувати як фактором, який веде до позитивних зрушень у різних сферах життя суспільства, так і навпаки, може ще більше поглиблювати політичні кризи, розколювати державу на різні ворогуючі табори т. д., тобто слугувати дестабілізуючим фактором або ж механізмом, за допомогою якого можна дезорганізувати суспільство і державу в цілому.

Не менш важливим питанням у даній темі є визначення критеріїв демократії, тобто чому до нерозвиненої демократії ми відносимо саме ці країни, що нам дає підстави називати їх нерозвиненими або малорозвиненими демократіями.

Для цього нам потрібні так звані «індекси демократії». Зазначимо загальноприйняті у науці індекси демократії, але пам'ятаємо, що при виборі чи закладанні індексів слід враховувати специфіку і тему дослідження:

1. Індекс політичного розвитку Катрайта (законодавча гілка влади, виконавча гілка влади).

2. Індекс загального рівня політичної демократії Сміта (змішаний індекс із 19 змінних).

3. Індекс демократичного політичного розвитку Нейбауера (відсоток дорослого населення, що має право голосу, рівність представництва, інформаційна рівність, електоральне змагання).

4. Індекс демократичного розвитку Джекмана (число голосуючих дорослих, змагальність партійних систем, порушення норм виборів; свобода друку).

5. Індекс політичної демократії Боллена (свобода друку, свобода групової опозиції, урядові обмеження; чесність виборів, обрання виконавчої влади, обрання законодавчої влади).

6. Індекс демократії Ванханена (змагальність партійної системи, електоральна участь).

7. Індекс прав людини Хьюмана (поєднання результатів індекса Боллена і Ванханена).

8. Індекс свободи Гастіла (політичні права, громадянські свободи, свобода цивільного статусу) [11].

Те, що існує така безліч індикаторів відображає суперечливу природу демократії. Проте навіть стандартні індикатори демократії розрізняються концептуально, і взаємоваріюються у значній мірі в реальності.

Існує також інший підхід до індексів демократії [12]:

- індекс державності;
- індекс зовнішніх і внутрішніх загроз;
- індекс потенціалу міжнародного впливу;
- індекс якості життя;
- індекс інституційних засад демократії.

З наведених індексів демократії видно, що країн чистої демократії не існує і лише деякі країни можуть вважати себе в більшій мірі демократичними, ніж інші. Але все ж таки це є досить суб'єктивно.

У даній роботі ми акцентуємо увагу на країнах Близького та Середнього Сходу, а саме на Ірані, Палестині та Афганістині. Що спільного у цих держав, окрім того, що вони є багатоскладовими суспільствами?

Перш за все, слід зазначити, що дані країни є ісламськими країнами, це є дуже важливим фактом, оскільки, як відомо, релігійний чинник для ісламських країн є провідним, саме він визначає основні тенденції розвитку держав і в політичній сфері зокрема. Для пересічного спостерігача, Близький Схід виглядає регіоном, де постійно відбуваються якісь бурхливі зміни. Перевороти, закологи, війни, революції і суперечки стали сумнозвісною невід'ємною рисою Близького Сходу. Це все пов'язано з їхньою релігійною нетерпимістю і всі ці події впливають на те, що дуже часто у країнах даного регіону ми спостерігаємо нестабільність.

Наступним важливим моментом є саме історія становлення даних держав на шлях республік, а також нас цікавлять виборчі закони досліджуваних держав.

Стосовно Ірану, то після прийняття в 1906 р. Конституції він був парламентською монархією, в якій реальна влада належала шахові. Перша іранська Конституція складалася з двох компонентів – Основного закону, прийнятого в 1906 р. і найбільш важливої частини – Додатків до Основного закону, прийнятих у 1907 р. У 1911 р. був прийнятий закон про загальні вибори, який заклав основи виборчої системи в Ірані, що діє до цього часу – загальне виборче право, прямі і таємні вибори на пропорційній основі, скасування майнового цензу. У 1963 р. виборче право отримали жінки. Незважаючи на значні зміни в суспільно-політичному житті Ірану в наступні 70 років, кардинальних змін Конституції не відбулося, а внесені поправки лише розширили повноваження

Після повалення монархії 11 лютого 1979 р. було проведено загальний референдум з питання майбутнього державного устрою, за результатами якого Іран 1 квітня 1979 проголосили ісламською республікою. Конституція, прийнята в грудні 1979 закріпила основні риси цього унікального державного устрою у вигляді теократичної республіки, що поєднує елементи релігійної та республіканської влади. Конституційно було закріплено верховенство не тільки ісламських принципів у організації законодавчої, виконавчої та судової влади, а й верховенство ісламського духовенства у структурах державної влади. Втіленням монополізації духовенством політичної влади з'явилися ті повноваження, якими наділений рахба (керівник) – глава країни. Рахбаром є загально визнаний факіха – релігійний правознавець [13].

Якщо говорити про рівень демократичності Ірану, про її «індекси демократії», то дана країна належить до країн нерозвиненої демократії, тому

що в Ірані погано дотримуються права людини, інститут виборів не відповідає демократичним стандартам, на країну здійснюється значний вплив зовнішні чинники, рівень життя в даній країні є порівняно низьким та інші фактори, всі вони показують нам, що Іран лише починає своє становлення на шлях демократії або принаймні хоче, щоб так вважала світова спільнота.

Що стосується Афганістану, то він являє собою спільноту племен, над якими за останнє сторіччя були збудовані державні політичні інститути. Афганські правителі користувалися міжнародним авторитетом і мали у своєму розпорядженні армію, що дозволяла їм контролювати кланові структури. При цьому вони використовували у своїх інтересах суперництво Російської і Британської імперій та їхніх наступників у цьому регіоні.

До початку 1960-х років король і його родичі займали домінуюче становище у країні. Але монарху доводилося рахуватися з вождями племен, релігійними лідерами і армією, яка будувалася на племінній основі аж до 1956 р., коли почалась її модернізація за допомогою СРСР. У період після Другої світової війни король відчував тиск з боку нечисленної, але перспективної групи міської інтелігенції, які вимагали лібералізації режиму. У 1963 р. прем'єр-міністром вперше було призначено особу, що не належала до королівської сім'ї. Прийнята в 1964 р. Конституція забезпечила поділ влади між урядом і всенародно обраним парламентом.

Таліби управляли Афганістаном, керуючись мусульманськими правовими нормами – законами шаріату. У жовтні 1997 р. країна була проголошена еміратами на чолі з еміром муллою Омаром. При міністерстві юстиції було створено департамент сприяння добру і утриманню від зла, який покликаний здійснювати жорсткий соціальний курс талібів. Жінкам заборонялося вчитися і працювати за межами дому, на людях вони повинні носити чадру. Чоловіки були зобов'язані відрощувати бороду. Конституція 1987 р. була скасована, право у країні базувалося на законах шаріату і указах Мулли Омара.

Спробуємо визначити, яким є рівень демократичності Афганістану. Дана країна має фактори впливу на політичну сферу як зовнішні, так і внутрішні, що впринципі дезорганізують державу. Демократичні інститути хоч і створюються, але їх функціонування залишає бажати кращого, крім того, якість та рівень життя у країні є низьким, порівняно навіть із середніми за економічним розвитком країнами т. д. Все це дає нам підстави відносити Афганістан також до країн слабкої демократії.

На противагу двом попереднім державам у Палестині після припинення дії британського мандату на Палестину (1948 р.) та арабо-ізраїльської війни 1948-1949 рр. територія, відведена резолюцією Генеральної асамблеї ООН № 181 від 29 листопада 1947 р. для створення арабської палестинської держави, була розділена між Ізраїлем, Йорданією і Єгиптом. Західний берег Йордану і Східний Єрусалим були в 1949-1950 рр. включені до складу

Йорданського королівства, а Газа – приєднана до Єгипту. У 1967 р. Ізраїль окупував Західний берег і Газу, а в 1980 р. оголосив про анексію Східного Єрусалиму. Прийняті згодом резолюції Ради безпеки ООН № 242 і № 338 містили вимоги догляду Ізраїлю з усіх палестинських територій, зайнятих у 1967 р., і ліквідацію всіх створених там ізраїльських поселень.

Пізніше Єгипет відмовився від домагань на Газу, а в 1988 р. король Йорданії С. Хусейн оголосив про припинення адміністративних та інших зв'язків своєї країни з Західним берегом. 15 листопада 1988 р. Національна рада Палестини (арабсько-палестинський парламент у вигнанні) на сесії в Алжирі оголосив про створення Держави Палестини на палестинських територіях, окупованих Ізраїлем у 1967 р., включаючи Східний Єрусалим. Згідно з серією угод між Ізраїлем і Організацією звільнення Палестини (ООП) у 1993-1998 рр., палестинським арабам було надано тимчасове самоврядування. Остаточний статус територій мав бути вирішений у ході прямих переговорів між Ізраїлем і палестинською стороною.

У рамках режиму автономії, що існує з 1994 р., створені палестинські органи влади, яким поступово передається управління на Західному березі і в Секторі Газу. У 2002 р. тодішній глава Палестинської національної адміністрації Я. Арафат підписав «Основний закон», що встановлює систему організації палестинської влади. Він закріпив існування фактичного режиму президентської республіки [14].

Що стосується рівня демократії в Палестині, то через те, що в цій країні існує багато недоліків у роботі демократичних інститутів, тому що в Палестині значний вплив на політичну ситуацію мають внутрішні сили, з тієї причини, що в цій країні державне будівництво має величезні проблеми, які призводять до дестабілізації політичного процесу, дає нам право відносити Палестину також до країн, які є нерозвиненими демократіями.

Таким чином, ми бачимо, що дані держави зовсім нещодавно стали на шлях «будівництва демократії», Іран з 1979 р., Палестина з 1988 р. та Афганістан лише з 1997 р. Це свідчить про те, що інститут виборів є або слабо розвиненим, або практично не сформованим. Ці фактори роблять як інститут виборів, так і сам процес обрання державного лідера або законодавчого органу, інструментом для створення нестабільності в державі, який використовують як внутрішні ворогуючі табори, так і зовнішні країни, які «допомагають будувати демократію» в даних країнах.

Наступний фактор, який впливає на вибори в досліджуваних країнах та відповідно на політичну стабільність – це втручання в політичне життя країни зовнішніх та внутрішніх сил, які прагнуть дестабілізувати країну.

Якщо говорити про Іран, то весь час на цю країну мали значний вплив зовнішні фактори. Спочатку СРСР, потім США (особливо події 2006 року) та Росія на сьогоднішній день. Окрім цього, останнім часом у країні активізувалися

внутрішні опозиційні політичні сили, які прагнуть дестабілізувати країну, деморалізувати владу і тим самим отримати легітимний прихід до влади.

Якщо говорити про Афганістан, то це, безперечно, вплив інших країн на політику держави і, відповідно, на вибори, які відбуваються в державі. Під приводом боротьби з міжнародним тероризмом на території Афганістану знаходяться миротворчі війська, які, окрім боротьби з терористичними актами, встигають здійснювати контроль над діями політичної верхівки у країні.

На відміну від двох попередніх держав, дестабілізуючим фактором у Палестині є внутрішні політичні сили. Вже довгий час ведеться боротьба між ХАМАСом та ФАТХом, які без будь-якої зовнішньої допомоги самі здатні створити такі заворушення в державі, які впливають на всі сфери суспільного життя, особливо під час виборів, які перетворюються у театральну виставу.

Стосовно даного чинника можна зробити висновки, що будь-який вплив (зовнішній – Афганістан, внутрішній – Палестина чи зовнішній і внутрішній – Іран) на політичну систему суспільства та вибори зокрема, несе в собі елементи, які призводять до нестабільності в політичному житті суспільства. В більшій мірі це робиться штучно і навмисно. Чому? Причини є різні – це здобуття політичної влади, вплив на зовнішню політику держави, приєднання держави до одного із світових таборів т. д., але треба чітко усвідомлювати, що істинна причина полягає в тому, що дані країни мають значні поклади корисних копалин, що і робить їх привабливими для різних політичних інтриг.

У даній статті ми намагаємося акцентувати увагу на тому факті, що хоча досліджувані країни мають багато спільних характеристик (територія, релігія, звичаї т. д.), вони також мають багато відмінностей (виборче законодавство, історія, особливості державного устрою т. д.), які не можуть не впливати на виборчий процес у країнах.

Цікавим є той факт, що у всіх трьох країнах останні вибори відбувалися 2009 року і скрізь вони призвели до політичної нестабільності, а точніше до так званого політично-циркового дійства.

Науковці вважають, що в Ірані є політична нестабільність, яка дає змогу політичним лідерам перетворювати вибори президента на арену дій. Ісламський народ має низьку політичну культуру і тому дозволяє з собою проводити такі «ігри». Вибори повинні стабілізувати суспільство, але із зазначених фактів ми робимо висновок, що на даний момент вибори в Ірані несуть дестабілізацію в суспільство, хоча на перший погляд вибори – це демократичний механізм, але Іран поки що використовує вибори як механізм, яким можна маніпулювати, якщо це потрібно діючій владі чи опозиції.

Що стосується Афганістану та політичної нестабільності в цій країні підсумуємо, що дана

країна лише робить перші кроки на шляху до демократії і вибори повинні стати основним інструментом даного демократичного переходу, головне, щоб країні не «допомогали» сусіди чи інші «еталони демократії», цей перехід Афганістан повинен здійснити самостійно, лише тоді буде бажаний результат. Ми бачимо, що, окрім внутрішніх терористичних угруповань, на дестабілізацію також впливає наявність іноземних військ на території країни.

Стосовно Палестини можна зробити висновки, що в даній країні вибори є тим фактором, за допомогою якого політичні сили намагаються прийти до влади. Палестинські партії є слабкорозвиненими і вважають, що достатньо просто завоювати владу, вони поки не мають конкретних програм щодо стабілізації суспільства, так як не вбачають зв'язку між стабільністю та виборами до законодавчого органу. Для того, щоб бути переобраним потрібно втілювати конкретні кроки в політиці.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що досліджувані країни (Іран, Афганістан і Палестина), мають як ряд спільних, так і відмінних рис, які в результаті призводять до того, що вибори в даних країнах стають основним дестабілізуючим фактором. Кожна із країн має свою історію, свої звичаї, традиції, власне виборче законодавство, але в той же час ми маємо схожі процеси в досліджуваних країнах. У чому ж причина? Автори даної роботи схильні до думки, що інтегруючим фактором для даних країн слугує саме їх нерозвинена демократія. Демократичні інститути будуються, процеси впроваджуються, а результатів немає, тому що проблема корініється в політичній культурі та свідомості народу, процес переходу є досить важким і тривалим явищем, особливо для країн Сходу, які мають монархічну ментальність. Поки народ не матиме належних політичних знань. Культури та досвіду, то до того часу вибори в цих країнах будуть слугувати інструментом, за допомогою якого можна спричинити масові заворушення в суспільствах.

За результатами дослідження можна зробити певні рекомендації загального характеру для досліджуваних країн:

- підвищення рівня культури, свідомості та освіти громадян, що в результаті дасть більш свідоме ставлення суспільств як до виборів зокрема, так і до демократичних перетворень в цілому;
- послаблення впливу внутрішніх та зовнішніх втручань у політику держав;
- реформування виборчого законодавства, особливо процедуру оскарження результатів виборів, що дасть змогу уникнути постійних масових акцій протестів;
- сприяти залученню міжнародних спостерігачів на виборах, це покращить репутацію держав на світовій арені та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахиезер А. Дезорганизация как категория общественной науки / А. Ахиезер // Общественные науки и современность. – 1995. – № 6. – С. 43, 45.
2. Бучин М. Демократичні принципи виборів: суть та типологія / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2008. – Випуск 20.
3. Вибори в Ірані офіційно опротестовані [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oglyadach.com/news/2009/6/15/211019.htm>.
4. Воронов О. Традиції іранської демократії / О. Воронов // Дзеркало тижня. – 2009. – № 24.
5. Івашків У. Вибори в парламент Палестини [Електронний ресурс] / І. Івашків. – Режим доступу: <http://postup.brama.com/usual.php?what=49210>.
6. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність / О. Кіндратець // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2(11). – С. 55-67.
7. Кравченко В. Конституційне право України: Навчальний посібник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://law.biz.ua/books/0006/>.
8. Кремень В. Політологія [Електронний ресурс] / В. Кремень. – Режим доступу: <http://www.readbookz.com/book/186/6633.html>.
9. Левада Ю. Стабільність в нестабільності / Ю. Левада // Общественные науки и современность. – 2003. – № 5.
10. Лиханова И. Дестабилизирующие факторы политического процесса и национальная безопасность: современный теоретический дискурс / И. Лиханова // Вестник Московского университета. – 2004. – Серия 12. Политические науки. – № 3.
11. Лэйн Ж. Сравнительная политология: от политической социологии к сравнительной социальной политике [Електронний ресурс] / Ж. Лэйн, С. Эрссон. – Режим доступу: <http://www.mgimofp.narod.ru/311.htm>.
12. Методологические основы теории демократии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nicbar.narod.ru/theoria_democracy3.htm.
13. Новости Центральной Азии (сайт про страны Азии) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://easttime.ru/region/1/>.
14. Палестина. Энциклопедия Кругосвет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.krugosvet.ru/enc/istoriya/PALESTINA.html>.
15. Пиловець О. Сектор Газа: безпрограшна війна [Електронний ресурс] / О. Пиловець. – Режим доступу: <http://novynar.com.ua/analytics/government/51493>.
16. Президент Афганістану і генсек НАТО назвали вибори успішними [Електронний ресурс] // Журнал Кореспондент. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/world/941165>.
17. Саидов А. Национальные парламенты мира / А. Саидов; Рос. акад. Наук, Ин-т государства и права. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 720 с.

© Леонтієва А., 2009

ПРОЯВИ ПОПУЛІЗМУ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Проблематика даної статті полягає у дослідженні основних рис політичного популізму в середовищі української політики. Характеристиці популістських методів і принципів популізму у виборчому процесі. Виявленні набору популістських та засобів популізму, які політик використовує у своїй професійній діяльності. Дана тема є досить актуальною, так як відображає основні напрямки застосування популістських тенденцій у прихованій та явній взаємодії політичних діячів з народом.

Ключові слова: популізм, риси популізму, принципи популізму, прийоми популізму, маніпуляція, виборець, виборча стратегія, політична стратегія, патерналізм, суспільна думка.

Проблематика даної статті состоит в исследовании основных особенностей политического популизма в среде украинской политики. Характеристике популистских методов и принципов популизма в избирательном процессе. Выявлении набора средств популизма, которые политик использует в своей профессиональной деятельности. Данная тема есть достаточно актуальной так, как отображает основные направления использования популистских тенденций в скрытом и явном взаимодействии политических деятелей с народом.

Ключевые слова: популизм, особенности популизма, принципы популизма, приемы популизма, манипуляция, избиратель, избирательная стратегия, политическая стратегия, патернализм, общественное мнение.

The since of this article consist in researching the main features of political populism in the sphere of Ukrainian politics. Characteristic methods and principles of populism in electoral process. Revealing the main means, which politicians use in their action. This topic has professional interest because showing process of using tendencies of political populism in communicating politicians with people.

Key words: populism, features of populism, principles of populism, receptions of populism, manipulation, elector, electoral strategy, political strategy, paternalism, public opinion.

У сучасному українському суспільстві усе більше зростає роль політичного фактору. В свою чергу, політика сьогодення неможлива без потужних технологій та прийомів, які безпосередньо чи опосередковано здатні впливати на громадян. Мотивом такого впливу, зазвичай, є спрямування дій або рішень виборця на користь політика. Тому теорія політичного популізму як новітньої політичної технології набула широкого розповсюдження на території нашої держави. Автор даної роботи намагається дослідити і охарактеризувати прояви популізму в політичному житті України. І актуальність даної проблематики полягає у поглибленому вивченні на сьогодні теорії популізму для подальшого його застосування у практичній політичній діяльності.

В українському науковому середовищі дану тему розкривали у своїх роботах такі вчені, як

С. Грабовський, А. Осмоналієва, М. Баранов Н. Русакова, Д. Рупник, А. Петрова та О. Ярош. Вони зосереджували свою увагу на таких важливих аспектах проблеми: характеристика поняття політичного популізму, взаємозв'язок популізму із системою відносин «політик – народ», роль популізму у ствердженні демократичних принципів на території нашої держави тощо.

Невизначеною лишається проблема характеристики основних рис популістської ідеології, яка притаманна діяльності і стратегіям політиків. Невирішеним постає і ступінь впливу популістських тенденцій на перебіг виборчого процесу в Україні. Потребує уваги визначений набір принципів популізму, який активно залучається до вітчизняної політики.

Автор даної роботи ставить перед собою такі основні цілі: визначити та охарактеризувати основні

риси популізму у сфері українського політичного життя, дослідити ступінь наявності популістських технологій у виборчому процесі, виокремити ряд основних методів та принципів, які використовують українські політики для впливу на суспільство.

За останнє десятиріччя, як свідчать вітчизняні науковці, наявність популістських тенденцій у розвитку політики України значно зросла. У діяльності провідних політичних лідерів популістські заклики та лозунги стають чітко вираженими та безпосередньо спрямованими на пересічного українця [7]. Дослідники пояснюють дану тенденцію тим, що підвищилась інтенсивність впливу політичних технологій на виборців, передвиборчі штаби кандидатів крізь елементи своєї передвиборчої програми та агітації намагаються вплинути на рішення електорату.

На думку автора, така ситуація була спричинена впливом зарубіжних політтехнологів, які активно намагаються запровадити елементи політичного популізму в Україні [2, с. 57].

Таким чином, визначають такі характерні **рис** популістської ідеології та стратегії українських політичних сил:

- популізм ґрунтується на тяжінні людських мас до простих пояснень складних проблем, на прихильності до примітивних гасел, а отже, політична суть, у даному випадку, популізму полягає в тім, що він дає прості відповіді на складні питання. Яскравим прикладом є гасло Комуністичної Партії Російської Федерації, яке було проголошене її активістами у 2009 році «Ні антинародній політиці!» або ж слова, які виголошували на мітингу у Владивостоці члени російської партії Єдина Росія: «Ми разом і все чудово!»;
- популізм підкреслює пріоритет простих рішень, апелює до простоти і зрозумілості пропонованих заходів, декларує перевагу малих, але конкретних справ – тобто приваблює «не словом, а ділом». Даний вияв популізму можна спостерігати у фрагменті передвиборчої програми кандидата у Президенти Ю. Тимошенко на президентських виборах 2010 року «...Суди будуть виведені з-під політичного, адміністративного та корупційного впливу. Ми зробимо їх фінансово незалежними від виконавчої влади. Люди безпосередньо обиратимуть і відкликать суддів»;
- популістська свідомість тяжіє до сильної особистості, харизматичного лідера, котрий, як правило, робить вигляд, що керується, в першу чергу, сподіваннями «простої людини»;
- популізм є невід’ємним елементом патерналістської концепції відносин влади та суспільства;
- популізм є складовою виборчої стратегії насамперед політичних сил, аморфних за своєю структурою, у яких відсутні чіткі ідеологічні пріоритети. На думку автора, діяльність більшості українських політичних сил, партій та безпосередньо політичних діячів ґрунтується на даній zasadі популістської ідеології;

- основні ідеї українського популізму – це пряма участь народу в управлінні державою, так звана «пряма демократія», недовіра до представницьких державних інститутів, критика бюрократії, корупції і т. ін;
- стратегія політика-популіста є дуже простою: він не думає ні про наслідки, ні про свої можливі дії в разі приходу до влади, для нього головне – одержати якнайбільше голосів у даний момент;
- за умов чинного українського законодавства, яке позбавляє партії статусу повноправних гравців на політичному полі, тобто обмежує їх участь у формуванні уряду, навіть найбільш реалістичні виборчі програми партій залишаються «паперовими тиграми»;
- у свою чергу, ця ситуація позбавляє політичні партії відповідальності перед суспільством, що перетворює вибори на змагання «веселих і кмітливих» популістів [1].

Популізм подеколи використовують як представники виконавчої влади, так і «народні обранці». Особливо сприятливим періодом для популістських кроків є виборча кампанія або період, що безпосередньо їй передуює. Яскравим прикладом політичного популізму є прийняття законів, виконання яких неможливе через відсутність фінансових засобів.

Виборча кампанія в Україні проходить сьогодні під гаслами взаємних обвинувачень у популізмі. У випадку більшості партій і політичних блоків ця теза виправдовує себе буквально. Проте, зважаючи на обмежену можливість реалізації передвиборчих партійних проєктів, можна сказати, що всі українські політичні сили, які стартують на виборах, є «популістами» в тому сенсі, що їхні програми розраховані насамперед на залучення голосів електорату без жодного шансу як на реальне повернення «боргів», так і на запровадження контролю за реалізацією передвиборчих обіцянок з боку громадянського суспільства.

Досліджуючи проблему розвитку та розповсюдження явища популізму у вітчизняній політиці, слід виокремити і основні **популістські принципи**, які активно використовують у своїй діяльності політики:

1. Потужний розвиток демократії та вплив західних цінностей на українське політичне життя. Даний аспект популізму є помітним у передвиборчій програмі та політичній орієнтації кандидата на посаду Президента на виборах 2010 року С. Тігіпко: «...Я вважаю, що Україну до успіху може привести новий довгостроковий курс країни, який базується на розвиненій демократії».

2. Боротьба проти панування монополістичного капіталу та зосередження його в руках окремих осіб. Таку позицію обстоює Ю. Тимошенко, яка стверджує: «Я вірю – корупційний союз влади та олігархії буде знищено. Влада корумпована, бо вона безконтрольна».

3. Об’єднання на міжетнічній основі. Даний прояв популізму можна знайти у політичній орієнтації А. Яценюка у передвиборчій період 2010 року:

«Усім нам, європейцям західним та східним, життєво необхідний спільний простір рівноправних стосунків між країнами, загальноєвропейських гуманістичних цінностей, сформованих християнством і європейською філософією».

4. Середній клас як головна соціальна цінність.

5. Створення сильної держави, що діє в інтересах і під контролем народу. Таку позицію відстоює представник опозиційних сил в українському політикумі В. Янукович: «Участь широких кіл громадськості у формуванні та реалізації державної політики і законотворенні, політичний плюралізм, відкритий діалог, конструктивна співпраця, солідарна відповідальність – так ми подолаємо відчуженість державного механізму від життєвих потреб людини».

6. Головне завдання держави – щастя пересічної людини, її матеріальний добробут і духовна гармонія.

7. Занепокоєння екологічними проблемами.

8. Особистісна самореалізація кожного громадянина.

9. Заперечення насильницьких способів вирішення соціальних проблем [10, с. 25].

Науковці стверджують, що політичні дії України використовують ще й ряд таких прийомів популізму, як:

- спроби підлаштуватися під вимоги народу;
- використання рис буденної свідомості мас: спрощеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм, прихильність до сильної особистості;
- апеляція до простоти і зрозумілості пропонованих заходів;
- спекуляція на вірі людей у швидкі й легкі шляхи виходу з кризи;

- переорієнтація суспільного гніву та образи людей на діючі інститути влади та еліти;
- приверженість до індивідуальної свободи і моралі на протигагу колективній думці і порозумінню;
- маніпулювання довірою великих людських мас до примітивних гучних гасел;
- гра на «очікуваннях» народу;
- прямий контакт між лідерами і масами, без посередництва політичних інститутів;
- виступ в образі «простої людини»;
- маніпулювання суспільною думкою [3].

Отже, можна констатувати, що феномен популізму активно застосовується у практичній діяльності українськими політиками, адже він маскує явні і приховані маніпулятивні елементи програми кандидатів, спрощує управління масами та забезпечує громадською підтримкою політичних діячів. У даній роботі автор зазначив і проаналізував основні риси популізму у сфері українського політичного життя, які відбивають нестійкий і багатовекторний напрям діяльності сучасної політики України. Окреслив принципи політичного популізму, що ґрунтуються на засадах загальної демократії та рівноправ'я. Навів у роботі набір характерних методів популізму у практичній діяльності політиків. У результаті свого дослідження, автор дійшов висновку, що політичний популізм набув широкого розповсюдження у використанні його політичними діячами нашої держави, але теоретичний аспект залишається іще доволі слабо розвиненим і розробленим. Тому автор наголошує на тому, що у подальшому науковці та дослідники у своїх роботах та дослідженнях мають звертати увагу, перш за все, саме на даний аспект проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антисемітизм, мордобой и популизм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ruscrimea.org/news/politic/>.
2. Бобик О. Чому саме популізм є політикою сучасного уряду? / О. Бобик // Українська правда. – 2008. – 08.04. – С. 56-59.
3. Бондаренко Г. Експерти про НАТО, популізм і реальні зміни [Електронний ресурс] / Г. Бондаренко. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/>.
4. Жарких Д. Обыкновенный популизм [Електронний ресурс] / Д. Жарких // Телекритик. – 2009. – 29.09. – Режим доступу: <http://telekritika.ua/media-suspilstvo>.
5. Мунтян М.А. Политический популизм [Електронний ресурс] / М.А. Мунтян – Режим доступу: <http://viperson.ru/wind>.
6. Осмоналиева А. Популизм и популярность [Електронний ресурс]. / А. Осмоналиева. – Режим доступу: <http://www.pr.kg/gazeta>.
7. Популізм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bse.sci-lib.com/article>.
8. Чем плох популизм. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gr-sila66.ru/agitaciya>.
9. Яворський Б. Що розуміємо під терміном « популізм» / Б. Яворський // Актуальні проблеми Європи. – 2000. – № 2. – С. 45-48.
10. Ярош О. Популізм як політичне явище / О. Ярош // Контекст. – 2002. – № 2. – С. 18-32.

ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МАРГІНАЛЬНОСТІ

У статті розглядаються питання специфіки маргінальності, наслідки її впливу на функціонування політичної системи та соціум в цілому. Увага акцентується на виявленні специфічних особливостей цього явища, його причини та подальший розвиток.

Ключові слова: маргінальність, політична система, глобалізація, джерела маргінальності.

В статье рассматриваются вопросы специфики маргинальности, последствия ее влияния на функционирование политической системы та социума в целом. Акцентируется внимание на выявление специфических особенностей этого явления, его причины и дальнейшее развитие.

Ключевые слова: маргинальность, политическая система, глобализация, источники маргинальности.

The author considers peculiarities of marginality, the consequences of its impact on the functioning of the political system and the society. The attention is focused on identifying the specific characteristics of this phenomenon, its causes and its further development.

Key words: marginality, the political system, globalization, the sources of marginality.

У результаті переходу від однієї політичної системи до іншої, від одного світового порядку до іншого суспільство опинилося в ситуації, що цілком можна умовно назвати маргінальною, тому що в її основі лежить проміжний, пограничний стан самого суспільства, що спричинено низкою політико-правових та соціально-економічних передумов.

Проблемою маргінальності цікавилися такі вчені, як Е. Стоунквіст, Г. Зіммель, Р. Парк, Р. Мертон, Т. Шибутані, А. Фарж, К. Рабан. Серед вітчизняних дослідників великий внесок в аналіз маргінальності вклали Е. Балабанова, З. Голенкова, Е. Ігітханян, І. Попова, І. Прибиткова, Н. Харченко, Н. Римащевська, В. Шапінський, І. Гордієнко-Митрофанова, А. Лантух.

З огляду на актуальність даної тематики у наш час, метою даної статті є: проаналізувати феномен маргінальності, виокремити та проаналізувати передумови розвитку цього явища, а також простежити вплив маргінальності на функціонування суспільства та політичної системи.

Більшість дослідників визначають маргінальність як феномен, що виявляє себе в дійсності як перехідний стан буття від минулого до майбутнього, від однієї визначеності до іншої; специфічне відношення індивіда або соціальної групи до існуючого суспільного ладу, певних соціальних

спільностей, що виникає в результаті пограничного проміжного стану, в якому опиняється індивід і суспільство.

А. Анціпенко визначає маргінальність як форму аномії, що характеризується невключеністю індивіда в соціальну структуру, його перебуванням у проміжному стані між елементами цієї структури [1, с. 21]. Подібна ситуація виникає тоді, коли індивід чи соціальна група вимушені здійснювати вибір між протилежними вимогами різних соціокультурних систем. Типовими прикладами подібного явища є: необхідність людини з традиційно сільською культурою пристосовуватися до вимог культури, звичаїв, норм і стилю життя великого міста; поведінка подружжя, які вступили у змішаний шлюб; стосунки особистостей, які належать до різних поколінь, етнічних чи релігійних груп (меншин) тощо.

Маргінальність завжди цікавила дослідників і виступала об'єктом соціального пізнання. Г. Зіммель вивчав соціальний тип «чужинця» як людини, що знаходиться в межах групи, але не цілком приналежної їй. Відправним пунктом для самої постановки проблеми маргінальності стало вивчення процесів міграції, розпочате американським соціологом Р. Парком. Він увів у науковий обіг поняття «маргінальна особистість» для позначення культурного статусу і самосвідомості іммігрантів, які

опинилися в ситуації необхідності адаптації до нового для них способу життя. Р. Парк і Е. Стоунквіст стали родоначальниками концепції культурної маргінальності. Слідом за ними відзначену концепцію розвивали А. Антоновські, Р. Хінрікс. Але, на відміну від своїх попередників, вони зосередили увагу на психосоціальному впливі на особистість подвійності соціального статусу і ролі, що виникають при конфлікті культур. Основоположниками статусно-рольової концепції маргінальності серед американських дослідників виступили Х. Дікі-Кларк, Р. Мертон, Е. Х'юз, Т. Шибутані [3, с. 37].

У вивченні феномена маргінальності вітчизняними вченими сформувалися соціально-філософський, соціологічний і культурологічний підходи до дослідження цього явища.

З позиції соціально-філософського підходу соціальна маргінальність розглядається як результат виникаючих у кризовий період розбіжностей норм і цінностей груп з нормами й цінностями, що панують у суспільстві. У той час соціально-філософський підхід припускає вивчення маргінальності як багатогранного явища, властивого процесу становлення суспільства на будь-якій стадії, а не тільки в періоди кризи.

Соціологічне трактування маргінальності орієнтоване на дослідження проміжного положення особистості стосовно будь-яких соціальних зв'язків і спільностей. Ця позиція відображена в роботах Е.С. Балабанової, З.Т. Голенкової, Е.Д. Ігітханян, І.П. Попової, І.П. Прибиткової, Н.М. Харченко, які пов'язують проблему маргінальності зі змінами в соціально-економічній структурі. Е.С. Балабанова, Е.І. Головаха, Н.В. Паніна виявляють маргінальні групи і страти, що виникли в умовах трансформаційних процесів сучасного суспільства; Н.М. Римащевська, Н.М. Харченко вивчають проблему маргінальності в контексті бідності [1, с. 23].

Культурологічне тлумачення розглянутого феномена, представником якого був В.А. Шапинський, полягає в тому, що маргінальність розглядається як тип мислення людини, не здатної до асиміляції сформованих соціокультурних цінностей. І.В. Гордієнко-Митрофанова виявляє інваріанти аксіосфери маргінального «суб'єкта-суспільства». Г.І. Упорова досліджує зв'язок маргінальності з проблемою переходу до нової системи цінностей. А.П. Лантух особливу увагу приділяє соціально-психологічним аспектам маргінального типу особистості.

Маргінальність є своєрідною формою вияву життєвого ресурсу людини, формою вираження її пасіонарності, соціальної активності. У залежності від умов, що виникають, вона може бути деструктивною або конструктивною як для окремого індивіда, так і для суспільства загалом.

Конструктивні й деструктивні форми вияву маргінальності залежать від суспільно-історичних умов, що виникають, і обставин. Негативна спрямованість виявляється через відчуження, зростання девіантних форм поведінки, що є характерним для маргінальних груп, які опинилися на периферії

соціуму. Позитивна – коли маргінальність як явище є своєрідним зв'язком, що скріплює суспільство, за допомогою якого здійснюється пошук нових способів дій, що відповідають мінливим умовам: мобілізація суспільства на реалізацію своїх цілей та інтересів, боротьба за свої права [2, с. 29].

Специфічна риса маргінальності – вимушений характер масової спадної мобільності, що здійснюється під впливом зовнішніх факторів, пов'язаних із соціально-економічною і соціокультурною трансформацією суспільства загалом.

«Маргіналізація в її типовій, класичній формі, – справедливо зазначає Е.Н. Стариков, – це, по-перше, втрата об'єктивної належності до певної соціальної спільноти (наприклад, класу) без наступного входження в іншу спільність, а по-друге, внаслідок цього втрата суб'єктивної ідентифікації себе з певною групою, розмивання норм і цінностей висхідної субкультури без відповідного входження в іншу субкультуру («особистість на рубезі культур»). Головна ознака маргіналізації – розрив соціальних зв'язків, причому в «класичному» випадку послідовно деформуються економічні, соціальні і духовні зв'язки. У випадку включення маргінала в нову соціальну спільноту ці зв'язки в такій же послідовності поновлюються, причому встановлення соціальних і духовних зв'язків, як правило, сильно відстає від встановлення зв'язків економічних» [9, с. 180].

Як зазначає Є. Рашковський, «проблема маргіналізації і маргінальності має принципове значення для долі сучасної демократії. Остання орієнтується на розчинність соціокультурних груп у знеособленому «масовому» суспільстві, не на індивідуальну та групову ідентичність людей, а на суспільство як єдине ціле. Ця концепція виходить з принципу єдності людської природи в живому вияві її конкретних модифікацій. Принцип збереження людської гідності людей різних культурних орієнтацій і переконань – ось засаднича основа сучасного демократичного, плюралістичного і правового способу життя» [8, с. 148].

На підвищення рівня маргінальності впливають такі фактори:

Глобалізація створює феномен «розколотої цивілізації» як результат технологічних та інформаційних перегонів, що нав'язуються найбагатшими, найбільш розвиненими країнами світової спільноти. Для багатьох країн (і для України) це може обернутися збільшенням бідності, поглибленням соціального розшарування, загостренням конфліктності. Як відповідь на спроби апологетів глобалізації реалізувати подібний сценарій виникають нові форми протестних рухів [7, с. 13].

У результаті заміни традиційних зв'язків між людьми, які відбувалися переважно у межах локальних спільнот (community), зв'язками глобального масштабу, численними, безособовими і функціональними порушується механізм передачі від покоління до покоління вищих моральних цінностей, якими й були безпосередні особистісні зв'язки у межах первинних спільнот. Відтак люди

у своїй поведінці керуються вже не тими цінностями, а лише безпосередньо практичними функціональними завданнями, які диктує їм актуальна ситуація.

Процес трансформації проникає в усі мікроструктури суспільства (сім'я, малі групи), пронизуючи, перш за все, відносно герметичні соціальні утворення. Бути зосередженим на собі та відгородженим від зовнішнього світу означає перекреслити власне майбутнє. Будь-які форми соціальної динаміки пов'язані, передусім, з відкритістю систем, які формують мережеві структури спілкування, підтримки та соціального контролю. Поглиблення цих процесів тягне за собою й зміну сприйняття соціального часу, який розпадається на серію відрізків, кожному з яких відповідає особливий, короткотерміновий життєвий проєкт. Після закінчення чергового проєкту виникає новий, часто такий, що радикально змінює траєкторію розвитку.

Очевидно, що глобальні зміни не можуть не вплинути на саму людську особистість, життєвий простір якої в останні десятиліття змінюється темпами, що дедалі більше прискорюються. Змінюється сприйняття людиною навколишнього світу. Сучасна людина, з огляду на глобалізаційні культурні тенденції, постійно змінює свою систему цінностей, а, відтак, і світобачення. Це призводить до формування нових типів особистостей. Це, окрім вже сформованого історично типу традиціоналіста, тип маргінала [6, с. 90]. Він наділений специфічними соціально-психологічними властивостями, особливою свідомістю і типом поведінки. Свідомість маргінала характеризується роздвоєністю, відсутністю стійкої шкали ціннісних орієнтирів. Маргінальна поведінка виражає особливе, проміжне положення людини в соціумі. Воно має різні типи залежно від сфери громадського життя.

Ще одним фактором, який впливає на «поширення маргіналів» є НТР. Революція в інформаційних технологіях пов'язана із комунікаційними системами, що скорочують час і відстань. Це породжує стимул до гармонізації культурних цінностей. Революція в інформаційній сфері дала можливість відкрити величезний потенціал людського універсуму, сприяла вільному руху капіталу. Проте внесла певний хаос у міжнародне співробітництво, а також певною мірою дестабілізувала і дегуманізувала суспільні процеси. Інформаційна ера залишила на узбіччі тих, хто не зміг «приручити» інформаційні технології. У результаті того, що зараз на перше місце стає інформація, то володіє світом той, хто має вільний доступ до цього ресурсу [11, с. 163].

Економічна революція. Світовий розподіл праці дає можливість певним державам оптимізувати народногосподарську структуру. До кінця ХХ ст. до міжнародного розподілу праці долучаються більшість держав. Як наслідок міжгалузевий розподіл праці (обмін сільськогосподарської продукції на готові товари) замінюється на внутрішньогалузевий (обмін одного типу продукції на інший); більшого значення набуває обмін товарів на послуги. Через те, що обсяг обміну послугам та міжгалузевою продукцією перевищив половину загального обороту

світової торгівлі, цей феномен отримав назву нового світового розподілу праці.

Світове співтовариство третього тисячоліття являє собою політичний простір, поглибленню загальної взаємозалежності якого об'єктивно сприяють і принципово нові виклики цивілізації, що створюють реальні передумови для спільної діяльності груп людей поверх державних, соціокультурних, конфесіональних та інших бар'єрів. У такій ситуації роль міждержавних інститутів знає різкої критики, оскільки вони спотворюють інформацію, що надходить зі світового ринку, створюючи ілюзію необгрунтованих гарантій і маскуючи тим самим ризики. Рішення, прийняті світовим колективним інвестором, мають визначальне значення для економічної і соціально-політичної ситуації у багатьох країнах. Разом з тим процедура прийняття рішень не забезпечує рівної участі політичних суб'єктів, національних держав і суспільства і самому широкому змісті слова. Рішення мають іншу природу, вони позбавлені прозорості, відкритості, звичної для публічних, насамперед політичних процедур у демократичних країнах. Крім того, обсяг інформації, що повинен переробляти колективний світовий інвестор, зростає, що приводить до неминучого перетворення надлишкової інформації у складну ієрархічну організацію – до стихійного формування нової складної системи взаємин і неписаних правил прийняття рішень у світовій фінансовій сфері [7, с. 3]. Знову ж таки така ситуація на світовій арені, невизначеність зовнішньополітичного та внутрішньополітичного курсу держав сприяє поширенню «духу маргінальності» як серед населення, так і серед політичної верхівки.

Окрім зовнішніх «проблем», каталізатором прогресування маргіналізації є демократизація суспільних процесів. Провал комуністичної альтернативи і перемога ліберально-демократичних цінностей створили своєрідний образ маргінала – соціаліста, людини, яка намагається жити за старими «радянськими» принципами у новій плюралістичній, капіталістичній дійсності. У принципі в демократії є додаткова перевага – скорочення числа міжнародних конфліктів, оскільки широко прийнято вважати, що розвинуті демократії майже ніколи не воюють один з одним. Але хоча зараз формально демократичні інститути одержали поширення у більшій кількості країн, проте інколи їх діяльність є лише формальною. Існує і широко визнається розрив між формою і змістом: формальне запровадження демократичних інститутів («демократичний фасад») зовсім не обов'язково спричиняє появу режимів, що дійсно відповідають запитам суспільства. Оптимізм із приводу демократичного вектора розвитку в 80-ті роки перемінився зростаючим усвідомленням меж поширення демократії. Багато хто визнає: для того, щоб побудувати демократичні і ринкові інститути, потрібен час. Недостатньо направити текст американської конституції в Мінськ, щоб перетворити Білорусію в ліберальну демократію [7, с. 4, 5].

На виникнення маргінальних груп також впливає тип політичної системи та політичний лад у країні. Нестабільність політичної системи створює міцне підґрунтя для зародження та розвитку маргінальних груп. Криза функціонування політичної системи, невірноваженість діяльності політичних інститутів, відсутність чіткої позиції у політичній еліти, відчуженість держави від народу – все це є наріжним каменем маргінальності суспільства. Основна причина недосконалості політичної системи полягає в тому, що іноді політичні сили керуються у своїй діяльності не правовими нормами, а груповими інтересами (у правовій системі домінують інтереси державної бюрократії, фінансової і комерційної олігархії, а не суспільні). Коли та чи інша політична партія порушує свої програмні засади і статутні норми, вона не зможе на рівні державних органів твердо дотримуватися правових процедур. Правовий прогрес залежить від правової культури суспільства, розгортання конкуренції, становлення середнього класу, для якого правовий хаос несумісний з нормами буття.

Слід звернути увагу на те, що передумовою формування маргінальних груп є історичний розвиток держав. Адаже еволюція нації у певне самостійне утворення, завоювання одних держав іншими, зміна феодалізму на капіталізм, монархії на республіки і навпаки визначають специфічний образ маргінала кожної епохи. Адаже зі зміною епох змінюються і базові цінності, стилі поведінки, мислення і т. д. Хоча слід звернути увагу, що вони не зникають безпосередньо, а трансформуються. Оскільки не всі відразу можуть сприйняти «нове», то це і створює «пограничних індивідів». Нині ми спостерігаємо як на тлі витискання суспільно значущих мотивів формується інша культура, утворюється новий клас – клас підприємців. Саме тут виникає фундаментальне протиріччя між власним інтересом та суспільно значущими цінностями. Так Західна Європа у період становлення нової для неї буржуазної ментальності на декілька століть занурилась у стан абсолютного

егоїзму, з якого спромоглася вийти лише завдяки Реформації. Саме на її засадах заклалася новоєвропейська ментальність з її головною світоглядною настановою – трудовою аскетизою.

Отже, маргінальність виступає як одна із форм вияву відчуження особистості в умовах дегуманізації, дестабілізації суспільства, як реакція на відчуження людини від суспільних інститутів, культури, моралі. Подібна ситуація виникає тоді, коли індивід чи соціальна група вимушені здійснювати вибір між протилежними вимогами різних соціокультурних систем. Маргінальність є своєрідною формою вияву життєвого ресурсу людини, формою вираження його пасіонарності, соціальної активності. У залежності від умов, що виникають, вона може бути деструктивною або конструктивною як для окремого індивіда, так і для суспільства загалом.

Таким чином, маргіналізація є незавершеним переходом людини в нове соціальне середовище, за якого вона втрачає попередні соціальні зв'язки й не може повною мірою пристосуватися до нових умов. Поява маргінальних груп зумовлена не лише природними процесами, що відбуваються у соціумі, а й певними політико-правовими та соціально-економічними причинами.

Природа маргінальності має атрибутивний характер, тому що завдяки людині, вона присутня у всіх шарах соціуму, додаючи тим самим гнучкості соціальній системі. Вперше маргінальність виявляється як внутрішня характеристика людського «Я», протиріччя між біологічним, соціальним і духовним рівнями якого призводять до появи мотиваційних конфліктів, що припускають різні реакції.

Поява маргінальної особистості пов'язана з деякими причинами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру. Сучасний період характеризується ситуацією «масової патології ідентичності», коли людина переживає безсилля, відчуженість від світу, в тому числі і від самої себе. Пошук «своїх» в умовах соціокультурного плюралізму здійснюється через «інших». Причому «інші», як правило, розгля-

ЛІТЕРАТУРА

1. Анціпенка А. Маргінали та маргінальна свідомість / А. Анціпенка. – 2000. – № 18. – С. 21-26.
2. Атоян А.И. Социальная маргиналистика. О предпосылках малого междисциплинарного и культурно-исторического синтеза / А.И. Атоян // Политические исследования. – 1993. – № 6. – С. 29-31.
3. Бродецька Ю.Ю. Концепт «маргінальності» у теоріях західних дослідників / Ю.Ю. Бродецька // Грані – 2000. – № 6. – С. 36-42.
4. Бронніков В.Д. Вплив феномену маргінальності на трансформації політичних систем. // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – Випуск 6. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – С. 113-119.
5. Бронніков В.Д. Концепція маргінальності та синергетичний підхід // Збірка наукових праць «Гелея (науковий вісник)» Вип. 5. – Київ. – 2006. – С. 147-153.
6. Володин А.Г., Широков Г.К. Глобалізація: джерела, тенденції, перспективи / А.Г. Володин, Г.К. Широков // Поліс. – 1999. – № 5. – С. 83-94.
7. Полозенко Д. Фінансова глобалізація та її можливі наслідки / Д. Полозенко // Економіка України. – 2002. – № 9. – С. 12-17.
8. Рашковский Е. Маргиналы. 50/50. Словарь нового мышления / Е. Рашковский. – М., 1989. – С. 148.
9. Стариков Н.Е. В человеческом измерении / Н. Е. Стариков. – М., 1989. – 530 с.
10. Заболотський В.П. «Українська мрія: ліберальний вимір» // Схід. – 1995. – № 3. – С. 3-7.
11. Тоффлер Е. Метаморфози влади: Пер. з англ. / Е. Тоффлер. – М.: ООО «Вид-во АСТ». – 2004. – 669 с.

МЕТОД ЛАТЕНТНО-КЛАСОВОГО АНАЛІЗУ У ПОЛІТИЧНІЙ ЛАТЕНТОЛОГІЇ: СУТНІСТЬ ТА ЗАСТОСУВАННЯ

У даній статті досліджено сутність методу латентно-класового аналізу, виокремлено його основні особливості та специфічні складові. Проаналізовано місце латентно-класового аналізу у політичній латентології. Результати дослідження порівняно із вже існуючим доробком інших авторів.

Ключові слова: латентологія, латентна політика, методи, аналіз, дослід, дослідження, латентно-класовий аналіз, математичний розрахунок.

В этой статье проведено исследование сущности метода латентно-классового анализа, выделено его основные особенности и специфические составляющие. Проанализировано место латентно-классового анализа в латентологии. Результаты исследования сравнены с уже существующими исследованиями других авторов.

Ключевые слова: латентология, латентная политика, методы, анализ, опыт, исследования, латентно-классовый анализ, математический расчет.

This article explored the essence of the method of latent class analysis, Different its basic features and specific components, analyzed place of latent-class analysis in latent policy science. The results compared with the existing revision of other authors.

Key words: latentology, latent policy, methods, analysis, research, latent-class analysis, mathematical calculation.

Політична латентологія, як і будь-яка наука, має свої методи та принципи. Саме до специфічних методів, що розглядають приховану складову політичної сфери життя суспільства і належить метод латентно-класового аналізу. Важливим у цьому питанні є застосування математичного методу при дослідженні латентної складової політичного життя суспільства.

Проблема вже отримала деяке висвітлення в роботах науковців.

Основні засади та принципи політичної латентології у своєму навчальному виданні «Латентна політика. Потайні напрямки політичної діяльності» означив В. Курілло. Автор досліджує структуру, зміст, форму, характер латентології, висвітлює її соціальне значення, характер, зміст [5].

Д. Фалашетті з університету Монтани, у своїй статті «Чи можуть латентні групи впливати на політичні рішення? На прикладі телекомунікаційної політики», розглядає вартість, в яку виливається кандидатам прихильність виборців, і доводить, що діяльність латентних груп на підприємствах

та фірмах обійдеться значно дешевше замовнику, ніж широка агітпрограма на телебаченні, направлена на звичайних споживачів. Автор розглядає латентну діяльність політичних діячів, також спираючись на теорії електоральної поведінки та масової поведінки [7].

Метод латентного класового аналізу у літературі отримав дещо більшого висвітлення. Так А. Маккатчен у своїй книзі «Прийняття латентного класового аналізу» наводить думки науковців, що займалися цією проблемою, а саме Л. Гудмена, Д. Вермунта, Дж. Мегідсона, У. Бьокенхольда та інших дослідників, включаючи і самого автора, що також висловлюється з цього приводу. А. Маккатчен розглядає метод латентного класового аналізу як математичний метод, який можна застосовувати у сферах соціології та економіки [8].

Г. Осіпов у своїй роботі «Методи виміру у соціології» також значну увагу приділяв латентному аналізу. Автор розглядає шлях становлення латентного аналізу від його засновника – Лазерсфельда – до сучасності. Політичний вимір латентного аналізу

також залишається без уваги автора, але на прикладах він застосовує його до соціологічних досліджень груп респондентів [6].

Таким чином, метою статті є дослідження методу латентного класового аналізу у латентології, його сутності та застосування.

Латентний аналіз був вперше розроблений П. Лазарсфельдом у другій половині 40-х років ХХ ст. у процесі вивчення соціальних установок американських військових. Метод вперше був викладений у четвертому томі серії «Дослідження з соціальної психології у другій світовій війні» [3, с. 512-519]. Цей метод є одним з математичних методів дослідження соціальних явищ, що були дуже популярні на той час. Радянська школа соціології теж почала розвивати цей напрям і досягла певних успіхів, але найбільшого розвитку метод отримав на заході.

Сутність методу полягає в наступному. Соціальна група проходить анкетне опитування, в результаті чого досліджується їх соціальна установка та інші наявні дані. Але завдяки ЛКА ми знаходимо латентну складову, від якої залежать наочні дані. Подальше обчислення допомагає визначити залежність та вплив прихованих факторів на емпіричні [6, с. 140].

Але П. Лазарсфельд не був єдиним з дослідників цієї галузі. У 1950 і 1960 роках існували п'ять різних ключових методів, які були запропоновані для оцінки параметрів у латентному класі.

- метод, запропонований Б. Гріном (1951), наближений до традиційного факторного аналізу;
- метод, запропонований В. Гібсоном (1951), який дуже відрізняється від методу Б. Гріна (1951), але схожий з факторним аналізом у деяких положеннях;
- метод, заснований на розрахунку розв'язання певних детермінантних рівнянь, запропонований у роботі П. Лазарсфельда (1951), був розроблений Т. Андерсоном (1954) і продовжений В. Гібсоном і А. Маданські;
- метод бальної методики, описаною Р. Макхью (1956) для отримання максимальної правдоподібності оцінки параметрів у моделі;
- метод перегородки, розроблений А. Маданські (1959), що заснований на розгляді кожної з можливих похибок спостереження у перехресній класифікаційній таблиці [8, с. 8].

Г. Осіпов вважає, що завдання методу латентного класового аналізу полягає у встановленні внутрішньої латентної структури, яка обумовлює саме даний характер явищ. Спочатку для простоти автор пропонує взяти питання дихотомічні, тобто відповіді на них альтернативні, типу «так – ні». Взагалі метод не пов'язаний з цим обмеженням. На досліджуваному відрізьку не можна ввести одиницю виміру і початок відліку. Тому в кращому випадку результатом буде ординальна шкала вимірювання. Цілком зрозуміло, що зовсім не обов'язково при кожній структурі наявних даних (вона, природно, буде різною) індивід буде мати одну і ту ж латентну структуру, тобто бути в тій же самій точці відрізьку [6, с. 141].

Вводиться так звана функція *i*-го питання. Це ймовірність позитивної відповіді індивіда на *i*-ге питання, за умови, якщо індивід знаходиться в точці *x* латентного континууму. Функція питання (в англійській транскрипції – *traceline*) введено П. Лазарсфельдом так само, як і в теорії тестів і є ймовірнісною характеристикою питання. Можна виділити три типи питання за видом їх функцій.

Тип I – це такі питання, коли зі збільшенням значень латентної змінної ймовірність відповіді на нього позитивно збільшується, зі зменшенням – зменшується. Поки не звертається увага на форму кривої.

Тип II – залежність зворотна: із збільшенням досліджуваної змінної ймовірність позитивної відповіді зменшується.

Тип III – питання такі, що найбільша ймовірність відповіді на них позитивно при середньому значенні змінної; ймовірність зменшується при збільшенні та зменшенні досліджуваної змінної [6, с. 143].

Розглянемо різні варіанти співвідношення наявних і латентних змінних. Існують такі важливі комбінації:

Тип I – це найбільш загальна і сильна модель латентного аналізу. Вона може вийти в тому випадку, якщо на вході стоять якісні емпіричні змінні, а на виході – кількісні латентні змінні, тобто за допомогою малої інформації, отримується велика кількість інформації [6, с. 145]. Респонденти відповідають на дихотомічні питання (номінальна шкала вимірювання), наприклад, щодо задоволеності життям, а результатом є інтервальна шкала задоволеності.

Тип II – якісні емпіричні і якісні латентні змінні; найбільш розроблений тип моделей – моделі так званих латентних класів, коли всі респонденти розташовані не безперервно на латентному континуумі, а в окремих точках, класах [6, с. 146]. Ці моделі найбільш розроблені, по-перше, для дихотомічних питань, по-друге, для обмеженої кількості питань і класів. Під класами розуміється проста класифікація або номінальна шкала вимірювання. Робляться в даний час спроби отримати модель впорядкованих класів.

Тип III – кількісні емпіричні і кількісні латентні змінні. Ця модель латентного аналізу має певний аналог із факторним аналізом.

Тип IV – емпіричні кількісні і якісні латентні змінні. Це так звана модель латентно-профільного аналізу, розробленого Гібсоном [6, с. 146].

Метод латентного класового аналізу дозволяє при різних об'єктах даних отримати максимальну кількість інформації про досліджуваний об'єкт. Основною складовою, на яку направлений метод – є прихована інформація, що криється в об'єкті дослідження.

Латентологія як наука зараз перебуває у фазі свого становлення. Основні методи, завдання та принципи ще тільки кристалізуються та переживають період становлення.

ЛКА вже пройшов п'ятдесятирічну еволюцію від найпростіших математичних розрахунків – до

комп'ютерних розрахункових програм. Довге пристосування його спочатку до галузі соціологічних досліджень, а потім до економічної теорії та практики зробило його більш досконалим. Отже, можна припустити, що пристосування цього методу до нової науки, що розвивається, пройде найшвидшим та безболісним шляхом. Це можна пояснити низкою причин:

1. Латентологія як наука ще не сформована остаточно і лише утверджує свій категоріальний апарат та набір методів, тому пристосування цього методу буде проходити на рівні з іншими і в один час, що забезпечить більшу ефективність із меншою затратою часу.

2. Метод латентно-класового аналізу є сформованим та обґрунтованим науково, також підкріплений практично, що забезпечить надійність та ефективність його використання у політичній латентології.

3. Латентний аналіз покликаний досліджувати саме латентну складову будь-якого явища, що є основним завданням політичної латентології, виявляти закономірності латентних складових та робити їх видимими для дослідника.

На сучасному рівні латентно-класові моделі знаходяться на більш розвинутому етапі, ніж у ХХ ст. По-перше, вони можуть застосовувати як дихотомічні, так і політомічні змінні; включати одну або більш ніж одну (латентну) змінну або змінні в моделі, також вони можуть включати

широкий діапазон можливих обмежень, які можуть бути накладені (за бажанням) на параметри в моделі [7]. При широкому діапазоні можливих перешкод, які можуть бути накладені на параметри в більш загальному латентному класі, можна отримати широкий спектр корисних моделей. Моделі, які включають в себе правильно зазначені обмеження можуть дозволити перевірити широке коло гіпотез про структуру даних. З більш загальними латентними класовими моделями і з багатьма можливими моделями, які можуть бути отримані, коли вказані різні обмеження, дослідники отримують моделі, які можуть бути застосовані в самих різних контекстах [8].

Застосування латентних класових моделей у політичній латентології дасть змогу дослідникам у найкоротший термін, без затрат часу та ресурсів на експерименти, перевірити існуючі гіпотези та вивести найбільш вірогідну прогностичну модель.

Підводячи підсумки, зазначимо, що в сучасних умовах метод латентно-класового аналізу, як і латентологія перебувають у фазі розвитку. Специфіка даного методу робить його таким, що достатньою мірою відповідає запитам, завданням, принципам та закономірностям латентології. Становлення методу латентно-класового аналізу у латентології та дослідження шляхів його найбільш ефективного застосування є актуальним для становлення цієї науки та ефективного її функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В.М. Базові засади політології. – К., 2000.
2. Василик М.А. Политология. – М., 1999.
3. Lazarsfeld P.F. Studies in social psychology in World War II: A special review. *Psychological Bulletin*. Vol 48(6), Nov 1951.
4. Гелей С.Д., Рутар С.М. Основи політології. – К., 1999.
5. Курілло В.С. Латена політика. Потаїні напрями політичної діяльності. – Миколаїв, 2009.
6. Осипов Г.В. Методы измерения в социологии. – Москва: Наука, 2003.
7. Falashetti D. Can latent groups influence policy decisions? The case of telecommunication policy // *The Journal of law, economics & organization*. – V19 #1.
8. McCutcheon A.L., Hagenaars J.A. *Applied Latent Class Analysis*. // Cambridge University Press. – 2002.
9. Vermunt J., Magidson J., *Latent Class Analysis*. // *Encyclopedia of Social Science Research Methods*. – Sage Publications. – 2003.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА ВИБОРЦІВ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД 2004-2007 рр.

Події кінця 2004 року багато дослідників вважають переломними в новітній українській історії. Саме з метою дослідження електоральної поведінки виборців в Україні відповідного періоду й написана дана стаття. Вирішити цю проблему можна на підставі аналізу емпіричного матеріалу – статистики підсумків загальнодержавних голосувань. Результати виборів дозволяють зрозуміти стан і напрямки трансформації електоральної поведінки виборців українського суспільства.

Ключові слова: електоральна поведінка, вибори, виборці, кластерний аналіз, «оранжові», «регіонали», «екологічний підхід».

События конца 2004 года много исследователей считают переломными в новой украинской истории. Именно с целью исследования электорального поведения избирателей в Украине соответствующего периода и написана данная статья. Решить эту проблему можно на основании анализа эмпирического материала – статистики итогов общегосударственных голосований, которые можно рассматривать как общенациональные плебисциты, позволяют показать состояние и направления трансформации электорального поведения избирателей украинского общества.

Ключевые слова: электоральное поведение, выборы, избиратели, кластерный анализ, «оранжевые», «регионалы», экологический подход.

Events of the end of 2004 many researchers concern to a turning point in modern Ukrainian history. The aim was to study electoral behavior of voters in Ukraine in the chosen period. To solve this problem the base is on the analysis of empirical material – statistics up nationwide votes. The election results, which can be regarded as a national plebiscite, understand the status and trends of electoral behavior of voter's transformation of Ukrainian society.

Key words: electoral behavior, elections, voters, clusters analysis, «Orange», «Regions», «ecological approach».

Виборча проблематика є однією із ключових для політичної науки взагалі й політичної соціології зокрема. Тематику поведінки виборців аналізують як політологи й соціологи, так і психологи й географи (електоральна географія). Публікацій, присвячених аналізу електоральної поведінки жителів України після подій кінця 2004 року, існує досить велика кількість. З даною проблематикою працювали наступні дослідники: В. Бебик, В. Бортніков, О. Вишняк, В. Карасьов, А. Михайлик, Р. Павленко, О. Сушко, В. Хмелько, А. Финько, К. Черкашин, Ю. Якименко й багато інших [1]. Роботи цих авторів присвячені різним аспектам електоральної поведінки жителів України під час і після подій кінця 2004 року.

Принципова відмінність даної роботи від уже опублікованих раніше полягає в тому, що в ній

здійснена спроба аналізу особливостей поведінки виборців за весь обраний період, а не тільки під час одних або двох голосувань.

Метою даної статті є визначення основних тенденцій й характеристика поведінки виборців України за підсумками загальнодержавних голосувань 2004-2007 р.

Варто зауважити, що робота виконана у традиціях «екологічної школи» вивчення поведінки виборців, що досліджує «реалізовану» електоральну поведінку (залежно від місця проживання виборців), тобто статистику підсумків голосувань [2, с. 36]. Результати опитувань у дослідженні не аналізуються з ряду причин: 1) систематичні опитування авторитетних соціологічних служб малодоступні, дослідники найчастіше не публікують великого обсягу інформації, тому що це питання регламентується

замовниками; 2) багато передвиборних опитувань, результати яких доступні, є політично заангажованими; 3) при проведенні опитувань багато, що залежить від формулювань питань анкети, різні формулювання найчастіше призводять до одержання результатів, що сильно відрізняються. З огляду на це, явний плюс «екологічного підходу» – електоральна поведінка вивчається прямо, а мінуси – про мотивацію поведінки виборців можна тільки формулювати гіпотези; важко встановити взаємозв'язок характеристик поведінки виборців з їх статевою і соціальною приналежністю, тому що виборці в територіальному плані жорстко не диференційовані за цими категоріями.

Дослідження здійснюється на основі аналізу підсумків трьох загальнодержавних голосувань: 1) «третього» туру президентських виборів – 2004; 2) парламентських виборів – 2006; 3) позачергових парламентських виборів – 2007. На президентських виборах – 2004 аналізується тільки «третій» тур у зв'язку з тим, що: а) фактично всі сторони визнали його відносно чесність; б) це голосування відобразило настрої виборців у період «революційних подій». Джерело емпіричної інформації – офіційний веб-сервер ЦВК України [3].

Перш ніж говорити про зміни електоральної поведінки виборців після подій 2004 року, необхідно розібратися з питанням класифікації політичних сил країни. Основна боротьба в аналізованій період розгорнулася між політичними силами, які автори

умовно називають «оранжовими» і «регіоналами» [1]. Диференціювалися ці сили, в першу чергу, залежно від декларованої ними підтримки сукупності певних ідей. Як писали А. Толпиго й М. Белецькій, в Україні поширена підтримка двох ідеальних політичних «образів» [19]. На думку авторів, ці образи, в першу чергу, містять у собі: етнокультурні, геополітичні й історичні пріоритети. Знову ж умовно два цих політичних «концепти» науковці називають «прозахідним» і «євразійським». Відмінності в рамках цих двох образів проходять по ряду питань: 1) геополітичним пріоритетам – прозахідний або проросійським; 2) лінгвістичному і культурному – статус російської мови й культури в Україні; 3) історичному – відношення до періоду перебування України в складі Російської держави (Російської імперії й СРСР); і, очевидно, 4) ступеню регіонального самоврядування. У спрощеному виразі всі ці питання втілюються у проблемі відносин з Росією. (Наведене вище ідеологічне протистояння в 2004-му році доповнювалося, а, іноді, і перекривалося питанням відношення до «старого режиму» та «іміджовим ресурсом» кандидатів, а також втручанням США, Польщі та іноземних спецслужб).

Виходячи з ідей, що описані вище («євразійських» або «прозахідних»), сили, що брали участь у кампаніях 2004-2007 р., які все ж таки можуть бути класифіковані як «оранжові» і «регіонали» (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація учасників виборчого процесу 2004-2007 р.

Голосування	«Оранжеві»	«Регіонали»
Вибори – 2004 (3 тур)	В. Ющенко	В. Янукович
Вибори ВР – 2006	БЮТ, «Наша Україна», СПУ, УНБ, Пора-ПРП, «Воля», НРУ за єдність, УКП, УНА	ПР, КПУ, Блок Н. Вітренко, «Нетак!», «Держава – Трудовий Союз», «Партія політики ПУТИНА», «За Союз»
Вибори ВР – 2007	БЮТ, НУ-НС, «Воля»	ПР, КПУ, СПУ, ПСПУ, КПУ(о)

В аналізованій період ступінь підтримки цих політичних сил змінювалася в такий спосіб. Обидва протиборчих напрямки, що отримували значне, приблизно рівне число голосів, були основними конкурентами. З деяким відривом домінували «оранжові», «регіонали» були трохи менш популярні, однак ступінь їхнього відставання з кожним голосуванням скорочувався, і на виборах – 2007 практично дійшов до нуля (1,4 %), тобто конкуруючі течії отримали приблизно рівне число голосів [3].

Причин скорочення популярності «оранжових» достатньо. Дослідники ж виділяють наступні [5]: 1. Початкова соціальна база руху концентрувалася тільки на окремій території країни (Захід і Центр), тобто підтримка початково обмежувалася регіональними протиріччями. 2. В 2004-му цей рух поєднував найрізноманітніші політичні сили, незадоволені «старим радянським режимом». Зі ствердженням нової влади частина цих сил (разом зі своїм електоратом) перейшла в опозицію. 3. Занадто багато було дано передвиборчих обіцянок різного, найчастіше взаємовиключного характеру: боротьба з корупцією, підйом економіки країни, соціальні

програми та зростання життєвого рівня, чесні вибори, українізація, відсутність утисків російської мови, євроатлантична інтеграція, партнерство з Росією і т. д. Відповідно, невиконання багатьох з цих обіцянок призвело до переорієнтації частини виборців. 4. Незлагоджена робота та наявність явних конфліктів всередині «оранжової» коаліції. 5. Скорочення темпів економічного розвитку й відсутність серйозного росту життєвого рівня (причина останніх явищ полягає насамперед в тому, що «оранжовому» руху, за яким не стоять домінуючі фінансові ресурси країни, значною мірою «немає чого дати» економіці України). Відповідно, основні причини росту підтримки «регіоналів» [1]: 1) «самодискредитація» «оранжового» руху; 2) наявність значного фінансово-промислового потенціалу, «вкладеного» в економіку країни.

Щоб визначити точний «вигляд» електоральної диференціації території України в аналізованій період, нами застосована математична процедура кластер-аналізу: розглядаються показники «оранжових» і «регіоналів» протягом трьох голосувань 2004-2007 р. по кожному з регіонів. Процедура кластер-аналізу проводиться методами «середнього

зв'язку» і розрахунку Евклідової відстані, що є найбільш універсальними методами [5, с. 402].

У першу чергу, країна поділяється на два великих кластери: Південний-Схід і вся інша територія країни (Центр і Захід). Наступним кроком від Південного-Сходу відділяються більш радикальні Донбас і Крим. Приблизно така ж ступінь відмінності й «оранжового» «полюса» (Галичини й частини Волині) від «усієї іншої території країни» (Центру й Заходу). Потім виділяються області Центр-Сходу – в цих регіонах домінування «оранжових» було неабсолютним, і їхні конкуренти отримували вагому кількість голосів (на виборах – 2007 близько 30 %). Далі виділяється Херсонська область – найменш «регіонально орієнтована» на Південному-Сході (це визначено й соціально-економічною структурою регіону, найменш урбанізованою й індустріалізованою в цій частині країни, сільське населення в області становить 40 %) і т. д. У найменшому ступені відмінні один від одного дві найбільш радикальні області Галичини – Тернопільська й Івано-Франківська, оскільки по них показники практично однакові.

Результати кластер-аналізу по одному голосуванню – 2007 приблизно такі ж, як і за весь період 2004-2007 р. [1]. Тільки ступінь відмінності між Південним-Сходом і всією іншою територією країни ще більше збільшилася – на виборах – 2007 відбулася більша радикалізація електорату в порівнянні з голосуванням – 2006 – «треті сили» («неоранжові», «нерегіональні») отримали ще менше голосів. Отже, «піки» електорально-географічної диференціації території країни – 2004 і 2007 р.

За допомогою математичної процедури «правила глобальної зупинки», що дозволяє визначати, які відмінності є «критично значимими», тобто на скільки груп (кластерів) діляться аналізовані об'єкти, було встановлено, що такою критично значимою і для всього періоду 2004-2007 р., і для виборів – 2007 є відмінність Південного-Сходу від всієї іншої території країни. Тобто країна ділиться на два цих великих кластери («електоральні макрорегіони»).

Така електорально-географічна структура країни у значній мірі й обумовлює високий рівень підтримки двох протиборчих течій, а також і більш вигідніші позиції на виборах «оранжових» у порівнянні з «регіоналами». Співвідношення електоратів за двома даними великими частинами країни – 54/46 – частки голосуючих (частка приписаних виборців 52/48; деяка відмінність обумовлена традиційно більш високим рівнем виборчої активності в областях Заходу й Центра, що є більш аграрними, а для сільських територій властивий високий рівень явки на виборах). Тобто співвідношення електоратів у країні наближене до співвідношення 50/50.

Наочно електоральну диференціацію території країни в аналізований період можна також уявити й на підставі розрахунку середніх від різниць процентних показників «оранжових» і «регіоналів» по кожному з регіонів. Як і з кластер-аналізом явно виділяються Південний-Схід і «полюси» (Донбас, Крим, Галичина, Волинь).

Ступінь коливання політичних пристрастей виборців по регіонах можна побачити на підставі розрахунку значень коефіцієнта варіації (від різниць процентних показників «оранжових» і «регіоналів» по кожному з регіонів). Найбільші зміни відбулися в областях Центра (а точніше Центр-Сходу та у Херсонській і Житомирській областях; тобто, в цілому, на «перехідних» територіях між регіонами, де домінування «оранжових» або «регіоналів» було явним). Основний напрямок змін тут – скорочення високих показників «оранжових» 2004 року й ріст популярності їхніх конкурентів. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок про явну виразність електоральних процесів у просторовому втіленні й, зокрема, про те, що втрата популярності «оранжових» значною мірою відбувалася за рахунок переорієнтації виборців «перехідних» зон Центру країни.

Щодо такого важливого показника, як явка на вибори, в аналізований період явно проглядається тенденція скорочення рівня виборчої активності, як висновок – зниження інтересу громадян до політичного процесу. Разом з тим, у деякому відношенні, ця тенденція – оманна і є наслідком «природного» скорочення дуже високого рівня виборчої активності 2004 року. Цей рік характеризувався небувалим сплеском політизації, що прийшла в «норму» на парламентських виборах – 2006 – 70 % (звичайна для України виборча активність із 90-х рр.), і, знову ж, «природним» скороченням явки до 65 % в 2007-му, як на чергових виборах.

Підсумки кластер-аналізу й розрахунку середніх значень по явці подібні й показові: найбільш специфічні й виділяються найвищим рівнем виборчої активності 7 регіонів – Галичина, Волинь і Донбас, тобто «полюси» підтримки протиборчих течій. Отже, регіони явно підтримували «свої» сили. Мінімальною активністю відрізняється «периферія» – підтримка «регіоналів» – Південь країни (Одеська й Херсонська області), а також Закарпаття.

У цілому, рівень виборчої активності по регіонах визначається трьома основними факторами: 1) ступенем урбанізованості області – чим більш аграрний регіон, тим традиційно вищою є явка на виборах; 2) рівнем політизації регіонів у силу певних історичних причин (наприклад, традиційно великий інтерес до політики населення Галичини й Волині); 3) участю в боротьбі за владу на загальнодержавному рівні регіональних політичних сил (партія Регіонів і її підтримка в Донбасі). Поєднання цих причин і обумовлює те, що традиційно максимальний рівень виборчої активності в країні – в аграрних та політизованих Галичині і Волині, а також в останні роки він став високий у Донбасі у зв'язку з участю регіональних політичних сил у боротьбі за центральну владу.

Найбільше ж коливання рівня виборчої активності спостерігалось на Півдні, Центр-Сході країни та у «периферійних» областях Заходу. Тобто, в основному, на «лініях протистояння», у регіонах, що не мають «своїх» сил, що тяжіють до об'єктивізму при оцінці політичних сил.

Частка голосуючих «проти всіх» також зазнала істотних змін. В 2004-у вона була досить високою у зв'язку з тим, що значна частка виборців не хотіла вибирати серед двох запропонованих альтернатив. В 2006-у ця частка скоротилася тому що: а) на виборах ВР пропонувався широкий спектр альтернатив; б) регіони були достатньо включені в протистояння й підтримували «свої» сили. В 2007-у частка «негативістів» виросла за рахунок розчарування: а) частини виборців у політичній системі взагалі; б) частини електорату «регіоналів», у цьому напрямку, у зв'язку з його згодою на дострокові вибори (істотне зростання кількості «негативістів» спостерігалось на територіях Південного Сходу).

По регіонах найбільші показники «негативістів» (середні значення) в областях Центр-Сходу й Півдня, що не мають «своїх» регіональних сил, що претендують на владу в країні, мінімум – на «полюсах» підтримки протиборчих течій: у Галичині, Донбасі, Криму.

В цілому ж в аналізований період спостерігалися наступні основні тенденції поведінки виборців: а) скорочення рівня виборчої активності; б) ріст частки голосуючих «проти всіх» (за двома цими тенденціями стояло розчарування частини виборців у політичному процесі взагалі); в) ріст популярності «регіоналів» при збереженні домінування «оранжових» в масштабах політичної системи всієї країни. У просторовому вираженні ці процеси проходили неоднаково, найменш вони проявлялися «на полюсах» підтримки протиборчих течій (у Галичині й Донбасі), найбільш – на «лінії фронту» цієї боротьби – у регіонах Центра й Півдня. Разом з тим, в плані електоральної диференціації території України не відбулося ніяких докорінних змін – в 10 регіонах перемагали «регіонали», в 17 – «оранжові». Спостерігалось скорочення популярності «оранжових» на територіях Центр-Сходу й Півдня, зате деякий ріст їхньої підтримки на Харківщині та Дніпропетровщині.

Практично всі описувані у статті явища проходили в рамках протистояння по лінії «оранжовий-регіонал» або «прозахідний-євразійський». Ця вісь протистояння після подій кінця 2004 року, стала явно домінуючою. Тому, досліджуючи визначений період, частіше говорять про електоральний «розкол» України. Відзначимо відразу, що сам термін «розкол» не є вдалим – і західні дослідники його вживають у різних значеннях (як соціальні розшарування, відмінності між групами електорату, протистояння між політичними силами й т. д.) [6]. Скоріше варто говорити про електоральну диференціацію території країни, що має місце в будь-якій державі. Її принципова відмінність в Україні полягає в тому, що протиборчі сили висувають принципово різні, розбіжні практично у всьому, а не тільки, наприклад, в економічній політиці, «концепції» розвитку країни. В суспільстві відсутній консенсус щодо стратегічних напрямків розвитку.

Як виявляється, протиріччя в (електоральній) політиці України мають таку «структуру»: 1. Мають місце досить виражені відмінності між регіонами етно-культурного плану (Південний-Схід – значна частка росіян, «інтернаціональна» культура; Західна Україна – моноетнічність). 2. Відмінності «індустріально-урбаністичного» характеру, цей же своєрідний в етнокультурних відносинах Південний Схід є водночас найбільш економічно розвиненим (тобто у країні є варіант «накладення конфліктів» [7]: етнокультурного й економічного). 3. Все це втілюється в регіональних відмінностях – області досить самостійні в адміністративному, економічному й «ідентифікаційному» планах, точніше існує система «регіональних патримоній» [8]. 4. І за допомогою діяльності регіональних еліт ці протиріччя переносяться в політичну сферу.

Варто зазначити, що метод кластер-аналізу може бути вдало та ефективно застосований при аналізі політичних явищ та процесі різного характеру. Так, його застосування у даному дослідженні та дозволяє дійти висновків: 1. Домінування «конфронтаційної моделі» поведінки електорату. Істотна підтримка в країні двох багатих в чому антагоністичних політичних течій – «оранжової» і «регіональної». 2. Чітка територіальна виразність цієї підтримки, розподіл країни на два великих «електоральних макрорегіони»: Південний-Схід і «всю іншу територію країни» (Захід і Центр), у кожному з яких проживає близько половини виборців України. 3. Домінування при позиціонуванні політичних сил і їхніх електоратів двох «ідеальних» образів: «прозахідного» і «євразійського», що включають у себе ряд культурно-національних, геополітичних та історичних пріоритетів (у концентрованому й спрощеному виді, що виражаються в проблемі відносин до РФ). 4. Досить високий рівень політизації суспільства та виборчої активності.

Основні тенденції трансформації поведінки електорату аналізованого періоду у майбутньому полягають у наступному: 1. Скорочення рівня виборчої активності. 2. Зростання частки голосуючих «проти всіх» (за двома цими тенденціями лежить розчарування частини електорату в політичному процесі). 3. Зростання підтримки «регіоналів», при деякому домінуванні «оранжових» на рівні всієї країни, але скорочення ступеня популярності останніх. 4. Мінімальна виразність вищезгаданих процесів на «полюсах» підтримки протиборчих течій – у Галичині, Волині, Донбасі та у Криму, максимальний їхній прояв на периферійних й «прикордонних» територіях двох «електоральних макрорегіонів» – у Центрі й на Півдні країни. 5. Наявність територіальних переорієнтацій електорату локального характеру: зростання підтримки «регіоналів» у регіонах Центр-Сходу, деяке збільшення популярності «оранжових» у Харківській і Дніпропетровській областях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В., Дошаківська О., Охотнікова О. Вибори – 2007: мотивація та ефективність політичних впливів // Політичний менеджмент. – 2008. – №1 (28). – С. 14-22.
2. Бортніков В. «Розмежування» в Україні в контексті ціннісної ідентифікації населення // Політичний менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 37-47.
3. Вишняк О.І. Соціологічні підсумки виборів Верховної Ради [2007]: результати, проблеми, методичні висновки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: analitik.org.ua.
4. Дзядик Ю., Ковтунець В. Соціологічний аналіз результатів виборів. Глобальні аспекти // Вибори та демократія. – 2007. – № 3. – С. 29-35.
5. Каплан Ю. Формування політичних орієнтацій населення різних регіонів та подолання «електорального розколу» // Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2005 / За ред. О.С. Власюка. – К.: Знання України, 2005. – С. 128-133.
6. Карасьов В. Вибори 2006: лінії й сценарії розколів // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 10. – С. 57-60.
7. Ключенко Е. Особливості політичного вибору українських громадян у суспільствах авторитарного й демократичного типу (порівняльний аналіз результатів виборів у Верховну Раду України 2006 року по закордонному окрузі) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 4. – С. 113-125.
8. Михайлик О. Динаміка електоральних орієнтацій 2006 року // Соціальна психологія. – 2006. – № 2. – С. 67-76.
9. Оксамитна С.М., Хмелько В.Є. Регіональний поділ України на президентських виборах – 2004: гендерні, вікові та освітні відмінності електоральних переважень // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – Т. 46: Соціологічні науки – К., 2005. – С. 3-10.
10. Омелько В. Динаміка рейтингів і соціальний склад електоратів В. Ющенка та В. Януковича у виборчій кампанії 2004 долі [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.kiis.com.ua.
11. Павленко Р. Електоральна роздільність України: шляхи подолання // Вибори та демократія. – 2006. – № 1. – С. 38-44.
12. Рябов С. Вибори як дзеркало протиріч українського суспільства // Воля: український вибір. – Форум: суспільно-політичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 7.
13. Сушко О., Лісничук О. Виборча кампанія і політична еволюція України // Президентські вибори та Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні / Фонд ім. Ф. Еберта; За ред. М. Курта та ін. – К.: Заповіт, 2005. – С. 85-105.
14. Финько А. Вибори 2004 року: основні конфлікти і їхні наслідки [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.analitik.org.ua/author/4242b8c9eaed6/.
15. Черкашин К. Електоральна диференціація території України // Політичний менеджмент. – 2008. – №1 (28). – С. 23-38.
16. Якименко Ю. Специфіка електоральних настроїв під час виборів 2004 р. у контексті парламентської кампанії – 2006 // Національна безпека і оборона. – 2006. – С. 61-63.
17. Галкин А. Электоральное поведение как объект исследования // Рабочие избиратели в странах Западной Европы. – М.: Наука, 1980. – С. 3-63.
18. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: www.cvk.gov.ua.
19. Белецкий М., Толпиги А. Национально-культурные и идеологические ориентации населения Украины // Полис. – 1998. – № 4. – С. 74-89.
20. Бююль А., Цюфель П. SPSS: искусство обработки информации: Пер. с нем. – СПб.: ТОВ «ДиаСофтЮП», 2005. – 608 с.
21. Одушкин О. Главные теории «рас колов» та их применение к украинской ситуации // Выборы и демократия. – 2007. – № 1 (11). – С. 33-39.
22. Коргунок Ю. Наложение конфликтов: российский опыт в свете ревизии формулы Липсета-Роккана // Полития. – 2003. – № 1(28). – С. 165-192.
23. Мацузато К. Современная патримония и формирование официальных партий в Украине – Одесской, Закарпатской, Донецкой, Днепропетровской области // Пространственные факторы в формировании партийных систем: диалог американистов и постсоветчиков / Под. ред. К. Мацузато. – Саппоро: Slavic Research Center Hokkaido University, 2002. – № 7. – С. 61-100.

© Тітушин В.Д., 2009

РОЛЬ ТА МІСЦЕ ПОЛІТИЧНИХ СИМВОЛІВ У МАСОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

Робота вивчає роль та місце політичних символів, теоретичних напрямів походження політичної символіки і направлена на теоретичне дослідження заявленої проблематики. У статті висвітлюється суть політичної символіки та особливості її у масовій політичній культурі. Стаття спрямована на виявлення передумов становлення і дослідження поняття символу, розкриття природи, характеру і функцій політичної символіки.

Ключові слова: символ, знак, політична символіка, політична культура, політична реальність.

Работа изучает роль и место политических символов, теоретических направлений происхождения политической символики и направлена на теоретическое исследование заявленной проблематики. В статье освещается суть политической символики и особенности ее в массовой политической культуре. Статья направлена на выявление предпосылок становления и исследования понятие символа, раскрытие природы, характера и функций политической символики.

Ключевые слова: символ, знак, политическая символика, политическая культура, политическая реальность.

Work examines the role and place of the political character of the theoretical areas of origin of political symbolism and theoretical research aimed at the alleged problems. The article highlights the essence of political symbolism, and in particular its mass political culture. The article aims to identify conditions and study the notion of becoming a character, the disclosure of the nature, character and functions of political symbolism.

Key words: symbol, sign, political symbolism, political culture.

Існування будь-якої ідеології неможлива без урахування символів, які можуть послужити найбільш яскравим уособленням сучасного стану суспільства та розвитку суспільства в майбутньому, інтегрувати все суспільство у цілому і різні соціальні групи.

В умовах сучасного суспільства проблема ролі та місця політичних символів має особливий сенс для аналізу комунікаційних процесів, що відбуваються в усіх сферах соціальної взаємодії [4, с. 56]. Перш за все, це стосується вивчення механізмів сприйняття символів різними соціальними групами і відображення цього сприйняття у масовій політичній культурі, яка, в свою чергу, виражає глибинне розуміння усвідомлюваних чи неусвідомлюваних політичних процесів. Політика є специфічною областю суспільного життя, символи, у свою чергу, виступають мовою політики, вони є детермінантою сприйняття політичних подій [2].

Центральним поняттям, без якого не можна собі уявити дослідження феномену політичного символу і його змісту в контексті його ролі, місця і взаємодії із соціумом є «масова політична культура».

Так, вдалі спроби дослідити цей феномен були у С. Кара-Мурзи він дав аналіз становлення та еволюції політичної символіки, як засобу маніпуляції свідомістю у СРСР [6].

У Г. Почепцова проблема символу головним чином пов'язана з його участю у процесі політичних (рекламних) комунікацій.

Функціонування політичних символів на рівні індивідуальної свідомості стало об'єктом уваги психології, головним чином – її психоаналітичного напрямку, який розглядає символ, як одну з сутнісних характеристик людської свідомості і підсвідомості, що впливає на всі сфери психологічного життя (К.Г. Юнг) [3, с. 43].

Енциклопедичне видання «Енциклопедія символів, знаків, емблем» надало повну характеристику минулих і сучасних символів [11]. Роботи можна підрозділити на: дослідження геральдичної складової політичної символіки, вексікології, семіотики, розробляються окремі напрямки, дослідження в галузі політичної реклами.

Існує певна невизначеність саме у питанні, яке стосується ролі та місця політичного символу в масовій політичній культурі.

Водночас, існує брак ґрунтовних досліджень науковців саме з напрямку впливу символіки на політичну свідомість людей, зокрема масову політичну свідомість є складовою політичної культури.

З огляду на актуальність зазначеної проблеми метою даної статті є розкриття важливої ролі та місця політичної символіки на масову політичну культуру.

Під політичною символікою здебільшого розуміються символи, що існують і використовуються у політиці. Докладне визначення подає словник «Політологія» [3]: «Політична символіка – це сукупність виразних засобів, що надають політичному життю, політичній дії, різним формам матеріальної політики явний, особливо очевидний або навпаки, прихований сенс» [3]. Можна нарахувати понад 60 визначень символу, вони настільки різноманітні, що нагадують суперечку про визначення бога (божества теж є своєрідними символами, в тому числі і політичними). У сфері політики, символічний «конгломерат» ідеального і матеріального виявляється, у поєднанні ідеального поняття влади зі світом реальних рукотворних речей. При цьому, символ спрощує інтелектуальні операції з простими та складними політичними поняттями, і одночасно відкриває можливість спекуляцій на цих поняттях.

Існує декілька класифікацій політичної символіки, не будемо приділяти увагу структурі та функції кожного типу символіки. Важливіше описати механізм дії перерахованих вище елементів політичної знакової системи.

Проте доречно було б навести лише ті її різновиди, які використовуються найчастіше у політичній рекламі та антирекламі зокрема.

Наглядно-агітаційна символіка (засоби наглядної агітації, що стосуються політичної реклами: гасла, плакати мітингових, передвиборчі листівки, спалювання опудал і прапорів, портрети і карикатури тощо.)

Політико-музична символіка (гімни, революційні і народні пісні). Так, в Україні на виборах у 1998 році використовувались популярні в радянський час пісні у роликах «лівих» партій, і вони ж – як в Україні, так і в Росії – для супроводу кадрів зі «злочинами комунізму», як можливими наслідками «червоного реваншу»; люди – політичні символи (політичні лідери – Ленін, Сталін, Лінкольн, Гітлер; легендарні герої – Ілля Муромець, Робін Гуд чи навіть вигадані – дядько Сем, Петрович) [4, с. 207].

Умовно-графічні символи (всілякі зірки, хрести, леви – істотна складова політичної символіки). Їх можна зустріти в поєднанні з іншими символами. Наприклад, неповороткий російський ведмідь у замальовках західних ЗМІ; використання символічної бджілки ПРП чи зображення слона, як символу однойменного передвиборчого блоку в карикатурах напередодні парламентських виборів 1998 р. в Україні.

Політична мова (різноманітні мовні звороти, що використовуються в політичній сфері, зокрема звертання: «панове», «товариші» чи «паново-товариші» – з іронією).

Політична мода (особливості висловлювання чи поведінки, характерні для прихильників певної політичної ідеології чи окремого політичного діяча часто використовуються у карикатурах, пародіях, сатиричних програмах, таких як «95 квартал», «Кукли»).

Політична ритуально-процесуальна символіка. Політичні ритуали та процедури займають у суспільно-політичному житті особливе місце. Крім іншого, вони є символічним компонентом «громадянської (або політичної) релігії», характерної для конкретного суспільства.

Символи місця і часу (звороти, такі як «сталінська епоха», «радянські часи» тощо – як з позитивним, так і з негативним відтінком). Особливість політичної символіки – в тому, що її символи не належать до якоїсь однієї категорії. Вони не є лише природними (хоча подібні види наявні – «ленінські місця» наприклад) і не є лише образними, за присутності іконічних моментів – у портретах, листівках тощо.

Історично склалося, що символ має суспільно-політичний характер. Кожна епоха людської історії залишила після себе низку символів, спираючись на які можливий розгляд історії крізь призму символіки. У всі часи народи для ідентифікації своєї спільності створюють свою, тільки їм властиву символіку.

У рамках середньовіччя обмовлялося – символи служать підставою для осягнення істини, так само як і підставою для її приховування. Осягнення вищої істини можливе лише шляхом розкодування символічних знаків, що містять у собі першооснов [7, с. 87].

У часи історичних переломів політична символіка може міняти свій кількісний, якісний склад, приймати інші, або нові форми. І в основному, її не стає більше або менше, вона просто змінюється. Сукупність сучасної політичної знакової системи, складається з безлічі символічних та ідеологічних утворень, нерідко обслуговують досить спекулятивні матеріальні і духовні інтереси. У всіх на увазі нелогічність сьогоденного перехідного періоду, з точки зору політичної символіки. Майже у всіх країнах колишнього соцтабору і сьогодні залишаються символи радянської епохи (пам'ятники Леніну і т. д.). Символи явно говорять про те, що нова ідеологія держави ще не вибрана, а стара – ще не пішла.

З часом виникнення національної держави політичні лідери створювали і використовували національні символи для свідомого розуміння масою впроваджуваного ними курсу. Міністр закордонних справ Франції Ф. Ламартін у 1848 р. говорив: «Якщо ви відберете у мене триколовий прапор, то відберете у мене половину сили і міці Франції, як тут так і закордоном» [4, с. 201].

Організація прихильності загальним політичним символам є найважливішою передумовою утворення національної держави і формування її політичної культури.

Засвоєння особистістю політичної символіки відбувається поступово – від найпростіших іконічних моментів до більш складної політичної мови. Цим також вміло користуються політехнологи для «ідеологічної обробки».

Конкретна політична культура є продукт історичного досвіду даного суспільства в цілому, а політичний досвід є однією з її складових, що сприяє соціалізації кожного з індивідів. У рамках тієї чи іншої національної політичної культури можна розрізнити елітарну і масову підкультури, що відображає відмінності в орієнтаціях між тими, хто приймає політичні рішення, і масою менш активних громадян.

Масова політична культура може складатися з численних субкультур, в основі яких лежать класові, етнічні, регіональні чи інші відмінності. Аналогічні в чомусь феномени вивчалися насамперед під найменуваннями національного характеру, темпераменту, духу або міфу, політичної ідеології, національної політичної психології та фундаментальних політичних цінностей.

Політична символіка споріднена тим видам мистецтва, які оперують не стільки розумом, скільки емоціями людини. Художній образ, як і політичний символ, дуже складний для аналізу. Тому, крім раціонального сприйняття («приваблює – не приваблює»), для потрібного впливу, слід враховувати психофізіологічні особливості людини. Наприклад, люди дуже позитивно, в емоційному плані, відчувають організацію простору за допомогою сполучення вертикальних і горизонтальних об'єктів. За оцінками психологів, вони здаються потрібними для збереження рівноваги. Але й будь-яке піднесення над головою реєструється свідомістю, як «виклик» людині. Тому величезні будівлі та скульптури (Останкінська і Ейфелева вежі, статуя Свободи, хмарочоси) перетворилися на символи. І піднімаючись на ці споруди, люди відчувають перемогу над висотою. Міста феодальної Європи не випадково представляли собою «битву вертикалей», коли над будинками пересічних городян йшли вгору вежі знаті. В XIII столітті, в Італії, майже повсюдно перемагають міські комуни, і перемогли в боротьбі з феодалами купці і ремісники, в першу чергу, руйнують горді вежі. Таке значення висоти, як знака соціального і політичного відмінності, і демонстрація тієї сили, яку надають символи на людей. Доречно згадати і традиційне знищення штандартів переможеного ворога, творів культури,

пам'ятників, цілих міст і т. д. Руйнування символіки – один із способів боротьби зі знаками влади і сили. Але після будь-якого знищення залишається «символічна пам'ять»: Карфаген, Бастилія, Берлінська стіна, хмарочоси Всесвітнього Торгового Центру стали символами, на віки затрималися в історії і внесли великий внесок у формування масової політичної культури того чи іншого суспільства [11, с. 198].

Багато держав (організацій), особливо утворені в XX ст., порушують старовинні геральдичні правила, що можна охарактеризувати, як спробу поновлення колишніх політичних «мов».

Для України характерна особлива масова політична культура з високим ступенем емоційності, експансивності, великою роллю колективних політичних символів, ідеологічних постулатів.

На минулих виборах блок «Наша Україна» використовував, як емблему підкову із знаком оклику для посилення її дії. Як відомо підкова була завжди символом господаря будинку, який захищає його і годує.

Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) ще перед минулими виборами вибрав для себе сердечко-галочку. Символ серця в європейській символіці дуже сильний і позитивний: у серці живе душа, тому воно болить, коли страждає і любить; серце не бреше і т. п.

Звершеним і сконцентрованим втіленням ідеалів свободи і прав людини стала для американців статуя Свободи, яка є символом «американської мрії», успіхів країни необмежених можливостей. Виразником національного духу, чинником, що сприяє формуванню національної самосвідомості, та водночас символом країни можуть бути міста (необов'язково столиці: Нью-Йорк, а не Вашингтон). Міста символізують окремі їх специфічні явища (містя, історичні пам'ятки), скажімо, Київ для більшості українців – це, насамперед, Президент, Верховна Рада, Уряд, Києво-Печерська лавра та Софійський собор. Про статую Свободи скажемо трохи докладніше. Ця статуя височіє в Нью-Йоркській гавані і як би вітає всіх, що прибувають до Америки. Статуя Свободи є символ «американської мрії», успіху, країни необмежених можливостей, що приймає у свої обійми всіх знедолених і пригноблених з усіх кінців земної кулі [9, с. 200].

Символічним є також вибір назви національної грошової одиниці України – гривні. У контексті того, що в той час як Україна не мала власної державності, (Московське царство перебрало на себе, власне кажучи, українську назву держави – Русь), введення назви української грошової одиниці, тотожної назві грошової одиниці Київської Русі, є глибоко символічним актом. Він немовби перекидає місток психологічного зв'язку громадян українського суспільства з пращурами, чия держава була однією з наймогутніших у тодішній Європі.

У деяких інтерпретаціях політична символіка є інструментом здійснення політичної влади – могутнім засобом психологічної дії. Наприклад, тризубець – державний герб України, але в класичному трактуванні: «тризубець – символ приналежності до водної стихії, атрибут Посейдона –

грецького володаря морів. Саме тому розкриття суті політичного символу, можливо лише фрагментарно з урахуванням тимчасових і культурних рамок. Сьогодні існують окремі теоретичні течії, які досліджують проблему символу (символічний інтеракціонізм Дж. Міда, символи і колективна поведінка Р. Блумера).

Представники психоаналізу розглядають символ не як атрибут усвідомленої діяльності людини, а як прояви несвідомого в політичній культурі і психіці як окремого індивіда, так і суспільства взагалі. Саме в несвідомому К.Г. Юнг бачив походження символу.

Існує думка, що активізація політичного символізму припадає на перехідні періоди історії, пов'язані з нестабільністю суспільно-політичного устрою.

Серед елементів політичної культури виділяються політичні символи, які сприяють об'єднанню людей і орієнтації їх політичної поведінки. А спираючись на вищевикладене можна сказати – політична символіка – це система знаків, ідей, понять, що містить у собі не тільки своє власне значення, але і наказане йому політикою. Кажучи простіше – символи, що функціонують і торкаються до сфери політичного. Політична символіка служить основним чинником соціалізації і робить акцент на цінностях, які мають значення для політичної системи.

Окрім цього, символи у політиці виступають засобом пропаганди і твердження, зримий вираз прихильності їх носія до певної позиції в політиці. Саме таке смислове навантаження несуть на собі герби держав, емблеми політичних партій, кольору національних прапорів, ордена і багато чого іншого [7, с. 165].

У сучасному світі політичні символи перетворюються в торгівельні марки, які користуються великою популярністю серед молоді, і створюють дуже специфічну політичну культуру. Вона базується на тому, що люди прославляють Че Гевару, навіть не знаючи, хто це і який внесок він зробив. Дуже

сумно, але така доля в сучасності спіткала й Леніна, зображення якого полюбують носити у себе на футболках представники різних субкультур.

Особливістю символу є те, що його природа ініційована суспільством і закладена в культурі. Культура завжди була наділена символічними значеннями. Наприклад, німецький філософ і культуролог Е. Кассирер, відомий своєю роботою «Філософія символічних форм», відносив до символічних форм мову, релігію, міфи, мистецтво і навіть науку. Дослідник вважав, що саме ці форми служать об'єднуючим елементом суспільства. Людина – «символічна тварина» – перехрестя символічних форм. А сам символ – це «плотське втілення ідеального» [10]. За допомогою символів, як затверджує автор, можливо, побачити те, що називають дійсністю (реальністю) [8, с. 76].

Таким чином, аналізуючи роль та місце політичної символіки у масовій політичній культурі, можна прийти до таких висновків:

1. Природа політичного символу (як і будь-якого іншого символу) у повному об'ємі не може бути досягнута в силу його сакрального значення.

2. Символи не можна повністю зрозуміти – це завжди нескінченний процес, який розкривається суспільству з часом і проявляється як стала одиниця у масовій політичній культурі.

3. Особливістю символів є те що великою групою активних людей вони сприймаються набагато гостріше, ніж індивідом, і з часом ідентифікують себе з цим символом. Політик з символом може згуртувати людей набагато швидше ніж без нього.

4. Політична символіка є однією з найважливіших складових частин політичної культури. А завдяки специфічному, підсвідомого впливу символів на людський розум, посилюється і їх знакова роль у політичній рекламі.

5. Це надзвичайно могутній засіб соціалізації особистості, акцентування соціальної уваги на найбільш важливих для суспільства цінностях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура и стабильность демократии // Полис. – 1992. – № 4. – С. 127-128.
2. Алмонд Г. Гражданская культура. Политические установки и демократии пяти наций // Мухтаев Р.Г. Политология. Хрестоматия. – М., 2000. – 613 с.
3. Баталов Э. Политическая культура современного американского общества. – М., 1990. – 237 с.
4. Гаджиев К.С. Политическая наука. – М.: Наука, 1995. – 339 с.
5. Дженусов А.И. Различные структур и уровней развития политической культуры // Социально-гуманитарные знания. – 1999. – № 4. – С. 108-121.
6. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. – М.: Гардарики, 1998. – 784 с.
7. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М., 2001. – 302 с.
8. Кухта Б. Політична свідомість і культура. – Львів: Кальварія, 1998. – 556 с.
9. Любимый А.В. Современное массовое сознание: динамика и тенденции развития. – К., 1993. – С. 141.
10. Почепцов Г.Г. Информационные войны, Серия: Образовательная библиотека. Рефл-бук, 2001. – 576 с.
11. Степанова І. Політичний символ, як засіб політичного впливу // Нова політика. – 2005. – № 6. – С. 34-39.

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ВИБОРЧІЙ КАМΠΑНІЇ Б. ОБАМИ

У своїй статті автор описує політичні технології, використані командою Барака Обами під час президентських виборів 2008 року в США та пояснює, як за допомогою них він прийшов до влади.

Ключові слова: Б. Обама, Д. Аскельрод, політичні технології, виборча кампанія, вибори – 2008 у США.

В своей статье автор описывает политические технологии, использованные командой Барака Обамы во время президентских выборов 2008 года в США объясняет, как с их помощью он пришел к власти.

Ключевые слова: Б. Обама, Д. Аскельрод, политические технологии, предвыборная кампания, выборы – 2008 в США.

In this article author describes political technologies, used by Barack Obama's crew during election campaign 2008 in USA and explain, how with help of this technologies B. Obama became to the power.

Key words: B. Obama, D. Askelrod, political technologies, election campaign, election – 2008 in USA.

Метою статті є класифікувати інноваційні політичні технології, які були застосовані у передвборчій кампанії Б. Обами, а також обґрунтувати, як за допомогою них він отримав перемогу на президентських виборах – 2008 у США.

Актуальність статті обумовлена тим, що політична кампанія Б. Обами стала найвідомішою у світі та найуспішнішою за всю історію президентських виборів у США, і може стати прикладом для політиків з усього світу, особливо українських, що активно готуються до президентських виборів – 2010.

Варто зазначити, що дана тема є майже недо-слідженою.

Найвідомішим дослідником особистості Б. Обами та його діяльності є Дж.Р. Корсі, який у своїй праці «Б. Обама – культ особистості» детально описує еволюцію політичної кар'єри Б. Обами.

Також варто виділити публіцистів – К. Белянінова, Н. Миколаєву та Р. Равве, які у своїх працях описують та аналізують передвборчу кампанію Б. Обами.

У 1960 році Дж. Кеннеді радикально змінив методи політичної боротьби завдяки застосуванню технології телебачення під час передвборчої кампанії. А телевізійні дебати Дж. Кеннеді з Р. Ніксоном у прямому ефірі стали точкою відліку нової ери у світовій політиці. З того часу уявити вибори без телебачення вже неможливо. Саме Дж. Кеннеді в 1960 р. та Б. Обама в 2008 р. вперше ефективно

застосували політичні технології у своїх передвборчих програмах. За весь час передвборчої кампанії політтехнологи Б. Обами перетворили його на зірку Інтернету й поп-кумира, що й зіграло вирішальну роль в його перемозі над кандидатом від Республіканської партії – Дж. Мак Кейном.

Головним стратегом передвборчої кампанії Б. Обами був Д. Аксельрод, його давній радник, відомий у колах Демократичної партії політтехнолог. Для Б. Обами він винайшов метод ведення кампанії, що став запорукою його успіху – інтернет. Через те, що на початку передвборчої кампанії коштів на агітацію не вистачало, головною метою Д. Аксельрода було залучення максимального числа волонтерів, готових працювати безкоштовно [1, с. 267].

Фактично всією своєю популярністю Барак Обама забов'язаний технології *Web 2.0*, яку Д. Аксельрод зробив основною рушійною силою президентської кампанії. У підсумку Б. Обама став не тільки першим віртуальним кандидатом, але й найбагатшим кандидатом у президенти в історії США. Він навіть відмовився від державного фінансування завдяки тому, що через інтернет зібрав більше 600 млн дол.

Другим досягненням Д. Аксельрода став принцип: «*No Drama – Obama*». На його думку, виборча кампанія повинна мала бути не скандальною, а, навпаки, ввічливою і витриманою. Саме цим

вона, на думку головного стратега, повинна була підкупити виборців – особливо на тлі суперників [2].

В основі ідеї кампанії для Барака Обама покладені оптимізм, широке поширення «людських» фактів з біографії кандидата, прагматизм, просторічні слогани без складних формулювань. Звичайно в політичних кампаніях не концентруються на біографічних подробицях. Кампанія Б. Обама навпаки ґрунтувалася на тому, що майбутнє політики – за особистістю. Б. Обаму показують іншою людиною, людиною майбутнього. Відеоінформація тим більше привертає увагу й викликає довіру, чим більше вона схожа на новину, а не на агітацію. Тому в рівній пропорції містяться фрагменти, що показують політичний досвід і професіоналізм кандидата, і його людські якості – наприклад, як Б. Обама тепло розмовляє зі старим фермером в Іллінойсі. Існує думка, що перемагає не теорія й не програма, а особистість. У такому ж особистому ключі оцінюється й процес голосування – «проголосуйте за Обаму – і це те, чим ви будете пишатися все життя». Тобто кожна людина відповідальна за цей процес вибору іншої людини [3].

Основну масу прихильників Б. Обама становили люди, народжені в період між 1978 і 1996 роками. За даними «New Politics Institute», кількість виборців, народжених у цей проміжок часу, склала близько 50 мільйонів осіб. Приблизно 90 % з них користуються Інтернетом, при тому, що серед усього дорослого населення США, Інтернетом користується тільки 75 %. Дві третини користувачів молодше 30 років є учасниками соціальних мереж і половина серед них здобувають інформацію про політичні кампанії саме з Інтернету. Саме, виходячи з цих даних, політичні технологи Б. Обама й зробили модель своїм основним електоратом [6].

Для своєї передвиборчої програми штаб Обама обрав найпопулярніші на сьогодні *засоби комунікації*: створив інтернет-сторінки в соціальних мережах – MySpace, facebook, twitter, на фотосервісі Flickr, а також відкрив власний канал на YouTube, на який завантажувалися музичні ролики, що зібрали по кілька мільйонів переглядів. Найбільшої популярності досягли його передвиборні відеоролики «Obama Girl» [9] і кліп соліста групи Black Eyed Peas музиканта Will.i.am, що обіграє знаменитий слоган Обама «Yes, We Can» [10]. Для поширення цих відеороликів штаб Б. Обама використав принципи *вірусної реклами*, що дозволило досягти показника в кілька мільйонів переглядів.

Його офіційний сайт, на думку багатьох експертів, став дійсним зразком передвиборного Інтернет-ресурсу. Даний сайт, що має близько 70 тис. зареєстрованих користувачів, був створений одним з авторів технології Web 2.0 програмістом К. Хьюзом.

Крім того, політичні технологи Б. Обама активно використали *SMS і email-розсилання*. Близько 255 мільйонів осіб у США мають у своєму розпорядженні мобільні телефони й близько 2/3 з них, майже в кожній віковій групі, користуються SMS. Штаб Б. Обама розіслав його прихильникам email,

запрошуючи їх підписатися на e-mail або SMS-розсилання й стати першим (або одним з перших декількох мільйонів), хто довідається, кого Б. Обама збирається призначити віце-президентом. При підписці був задіяний ще один важливий інструмент – абонентові було потрібно відправити на короткий номер, або ввести на сайті, кодове слово «Obama» для реєстрації. Ефект був в тому, що 62 262 абонента набрали по буквах прізвище кандидата. Керівник передвиборчої кампанії Д. Аксельрод зробив акцент на тому, що *раніше жоден кандидат не сповіщав громадян про своє рішення подібним чином*.

До системи SMS-розсилань також був доданий ще один інструмент мобільного маркетингу – *мобільний сайт кандидата*. Відвідувачам сайту пропонувався повний комплект мобільного інтерактиву й контенту – відеозаписи, мелодії для телефону, можливість брати участь у виборчій кампанії як волонтер і закликати проголосувати своїх друзів.

Технічні новинки, що традиційно користуються підвищеним попитом з боку молоді, також активно використалися в рамках кампанії Б. Обама. У такий спосіб ріс ефект від взаємодії з потенційними виборцями. Яскравим прикладом тут служить створення спеціального додатка для популярного смартфона Apple iPhone. Воно дозволяло завантажувати останні новини про кандидата, брати участь у передвиборчих заходах, переглядати ролики дебатів. Крім того, додаток вигідно оновлював зовнішній вигляд робочого столу пристрою, на якому з'являлися логотип і напис OBAMA'08 на класичному, біло-блакитному тлі [5].

Відповідно до спільного дослідження Університетів Мічигану й Принстону, SMS-оповіщення, у парі з мобільним сайтом Б. Обама, підвищили лояльність виборців до кандидата більш ніж на 4 %. При цьому, кожний з лояльних виборців обійшовся в 1.26 дол, тоді як ефективність виявилася не менше, ніж при традиційних обходах виборців, що коштує майже в 20 разів дорожче [4].

Ще одним досягненням стало *залучення численної кількості кумирів молоді у свою підтримку*, при чому майже всі робили це на волонтерських засадах.

На YouTube з'являється ролик «Yes, we can» – агітаційної пісні, складеної Will.I.Am., названої так по рядку з промови Б. Обама [10].

Б. Обама з'являється на телеекрані як персонаж найпопулярнішого серед молоді мультсеріалу «Південний парк», а в цей час один з найвідоміших та найпопулярніших реперів Америки Jay Z випускає рекламу в його підтримку. На підтримку Б. Обама висловлювався репер Snoop Dogg. Виконавець відзначив: Обама явно діє правильно, доводячи виборцям, що Америка готова до того, щоб її очолив чорношкірий президент. Репер Nas випускає сингл «Black President» – перший реп, що не просто згадує Б. Обаму, але повністю йому присвячений, трохи пізніше він випускає безіменний концептуальний альбом, що повністю складається з пісень, що агітують за Б. Обаму.

У мережі з'являється відео з промовою популярного актора, володаря 2 «Оскарів» Т. Хенкса про те, що він підтримує Обаму. Акторка Г. Пелтроу з'являється перед пресою зі значком «Crush on Obama» [7].

У серпні Мадонна починає тур у підтримку свого альбому «Hard Candy», на концертах якого виконує пісню «Get Stupid» під відеоряд із зображенням Дж. Маккейна поруч із Гітлером, зімбабвійським диктатором Ровертом Мугабе, а Б. Обама оголошується «ною надією» [8].

Відомий дизайнер Д. Версаче присвячує нову чоловічу колекцію чоловікові, схожому на Обаму.

Без звичайної телевізійної, зовнішньої й друкованої реклами теж, звичайно, не обійшлося. Вона була не настільки яскраво виражена, але однаково

оригінальна й також демонструвала готовність країни до змін. Взяти, приміром, кампанію, в якій люди визнавали, що вони республіканці, але йдуть голосувати за демократа Б. Обаму.

Отже, все говорить про те, що правильне розміщення реклами зараз має другорядне значення. Набагато важливіший творчий підхід, оскільки повідомлення, позбавлене креативності, не викличе емоцій у глядача, і, відповідно, не буде мати «вірусного ефекту». Політичне рекламне повідомлення повинне бути несподіваним, дивувати й при цьому транслюватися через нові канали поширення інформації. Знаючи це, й вміло використовуючи сучасні інтернет-технології Б. Обама став найбагатшим кандидатом у Президенти Сполучених Штатів Америки, а згодом першим чорношкірим

ЛІТЕРАТУРА

1. Корси Дж. Р. Барак Обама – культ личности. – М.: Эксмо, 2009. – 413 с.
2. Белянинов К. Двухглавый орлан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ogoniok.com/5073/31/>.
3. Миколасва Н. Рекламная кампания Барака Обамы: причины успеха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.socreklama.ru/sr_article.php?arti_id=361.
4. Равве Р. Интернет как поле политической борьбы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.liga.net/user/rawe/article/1927.aspx>.
5. Офіційний сайт Б. Обами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my.barackobama.com/page/content/iphone>.
6. Інтернет-сторінка Інституту політологічних досліджень США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.newpolitics.net/node/360?full_report=1.
7. Crush on Obama (відеоматеріал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=iSra42ijWdE>.
8. Get Stupid (відеоматеріал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=60hYX8ssBm4>.
9. Obama Girl (відеоматеріал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=wKsoXHYICqU>.
10. Yes, We Can (відеоматеріал) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=SsV2O4fCgjk>.

© Шоломей О., 2009

Секція

ЕКОЛОГІЯ

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ ПРОВЕДЕННЯ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ДЛЯ ШКІЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ГУРТКІВ

Основною проблемою позашкільної освіти еколого-натуралістичного профілю є навчально-методична база. Брак спеціальної літератури стає основною причиною неякісної підготовки дослідних робіт. Розроблена методика проведення моніторингу учнями екологічних гуртків допоможе встановити діючий механізм збереження та відновлення об'єктів ПЗФ та створити ефективну систему екологічної освіти у позашкільних гуртках еколого-натуралістичного напрямку.

Ключові слова: позашкільна освіта, еколого-натуралістичний напрям, методична база, проведення моніторингу.

Основной проблемой внешкольного образования эколого-натуралистического профиля является учебно-методическая база. Недостаток специальной литературы становится основной причиной некачественной подготовки исследовательских работ. Разработанная методика проведения мониторинга учениками экологических кружков поможет установить действенный механизм сохранения и восстановления объектов ПЗФ и создать эффективную систему экологического образования во внешкольных кружках эколого-натуралистического направления.

Ключевые слова: внешкольное образование, эколого-натуралистическое направление, методическая база, проведение мониторинга.

The main problem of the out-of-school education in ecological-naturalistic profile is methodical base, the lack of specific literature become the main reason of the defective preparation of research works. Methodology of making the monitoring by pupils of the ecological groups will help to set the mechanism of conservation and renewal of objects of nature-reserved fund and to create an effective system of ecological education in out-of-school groups in ecological-naturalistic course.

Key words: out-of-school education, ecological-naturalistic course, methodical base, making the monitoring.

Екологічна освіта підростаючого покоління України стала одним із пріоритетних напрямів розвитку суспільства. В екологічній освіті як соціальній системі держави головним є формування всебічно розвиненої творчої особистості, що проголошується Національною доктриною розвитку освіти України в XXI столітті [2].

Незважаючи на істотне зростання кількості досліджень, присвячених проблемі екологічної освіти і виховання дітей та учнівської молоді, переважна більшість з них стосуються розв'язання цієї проблеми у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, професійно-технічних та вищих навчальних закладів. Однак, фундаментальні та прикладні дослідження з проблем екологічної освіти учнів у

позашкільних навчальних закладах досі не проводились.

Позашкільні навчальні заклади, враховуючи специфіку побудови їх навчально-виховного процесу (варіативність і різноманітність, добровільність і багатокладність, необмежені можливості у часі і географічних межах здійснення, практичну спрямованість), можуть забезпечити формування цілісної картини світу, створити сприятливі умови для задоволення її власних інтересів і потреб у самопізнанні та самореалізації, у формуванні особистісних якостей й високого рівня екологічної вихованості [3].

Проаналізувавши роботу екологічних гуртків Миколаївської області та теоретичні матеріали було встановлено, що основними формами організації

виховної та освітньої діяльності в цих закладах є лекційні заняття, лабораторні форми навчання та проведення практичних досліджень, зокрема проведення пошукової дослідницької роботи по вивченню природи, визначення локальних екологічних проблем свого регіону, створення екологічних стежок, проведення екологічних експедицій, участь в дитячих наукових конференціях та семінарах.

Тим не менш, у 2008 році Пустовітом Г.П. було проведено дослідження, під час якого здійснювався аналіз сформованості основних (інтелектуального, емоційно-ціннісного, діяльнісно-практичного) компонентів екологічної вихованості учнів позашкільних навчальних закладів екологічної освіти. Результати дослідження свідчать, що діяльнісно-практичний компонент екологічної вихованості учнів сформовано найменш повно (22,9 %). Про це свідчить і незадовільна оцінка самими учнями своїх практичних навичок з вивчення і охорони природи (майже половина контрольних та експериментальних груп оцінили рівень своєї підготовки як незадовільний) [4].

За словами Володимира Вербицького, основною проблемою позашкільної освіти еколого-натуралістичного профілю, крім матеріального забезпечення, є навчально-методична база. Слабка методична підготовка вчителя та брак спеціальної літератури стає основною причиною неякісної підготовки дослідних робіт [5]. Крім того, проведення «одноразових» досліджень природного компоненту під час навчального року, а не протягом усього календарного періоду спричиняє відсутність в учнів сформованого уявлення про цілісність, взаємозв'язок та взаємозалежності, які існують у довкіллі [6]. Система екологічного моніторингу природних компонентів дасть змогу сформувати у вихованців екологічних гуртків стійку мотивацію до організації та проведення самостійної та колективної дослідницької та природоохоронної роботи.

Отже, **метою дослідження** є визначити та обґрунтувати теоретико-методологічні та методичні основи модернізації змісту екологічної освіти і виховання позашкільних навчальних закладів еколого-натуралістичного профілю та розробити обґрунтовані рекомендації для проведення систематичного моніторингу компонентів екосистем. Об'єктом дослідження є навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах.

Предметом дослідження є методика проведення моніторингу природних екосистем учнями екологічних гуртків.

Відповідно до мети дослідження визначено основні його **завдання**:

- з'ясувати стан розробки проблеми у сучасній освітньо-виховній практиці позашкільних екологічних гуртків;
- дослідити основні напрями та типи практичної діяльності відповідно віку учнів та рівня розвитку їх екологічних знань;
- обґрунтувати та розробити функціональну методику проведення моніторингу компонентів екосистем для учнів позашкільних навчальних закладів та пояснити її ефективність;
- розробити інструктивно-методичні матеріали для вчителів, керівників гуртків та самих учнів екологічних гуртків при проведенні навчально-дослідної роботи еколого-натуралістичного напрямку.

Дослідження проводилось поетапно протягом 2007-2009 років.

Наукова новизна дослідження полягає у систематизації видів організації науково-дослідних робіт у позашкільних навчальних закладах еколого-натуралістичного напрямку, а також у конкретизації й обґрунтуванні теоретико-методологічних основ проведення моніторингу учнями екологічних гуртків.

Результати дослідження. Для учнів гуртків розроблені рекомендації щодо практичних робіт вивчення біотичного компоненту екосистем об'єктів природно-заповідного фонду.

Рослинний світ

Об'єкти досліджень:

- типові степові види рослинності;
- рідкісні, ендемічні та лікарські рослини;
- захисні деревні насадження (при наявності).

Степові види рослинності досліджуються на геоботанічній ділянці (площею 10×10 м), яка обирається керівником гуртка або самими учнями. Контрольними показниками оцінки мають бути: видовий склад фітоценозу, щільність поширення, вигляд рослин. Результати досліджень слід представити у вигляді таблиці (табл. 1).

Для визначення видового складу фітоценозу учні повинні мати з собою визначник рослин. Після детального огляду висоти стебла рослини та його розміщення, форм листка та його жилкування, наявності плодів та кольору квітів визначається вид рослини та родина.

Рідкісні та ендемічні види рослин досліджуються таким же чином, результати заносяться до таблиці (табл. 1).

Таблиця 1

Результати польових досліджень типової рослинності

Дата	Погодні умови	Назва виду	Назва родини	Графічне зображення (замальовка)	Кількість представників виду на ділянці	Вигляд рослин (короткий опис)	Загальна кількість видів	Наявність факторів людської діяльності

Для типової рослинності та ендемічних видів створюється окрема таблиця.

Захисні насадження являють собою смуги, що складаються з декількох рядів рослин. Основними критеріями оцінки є виявлення складу дерев та їх

розміщення, наявності сухих та пошкоджених дерев, регулярність проведення рубок догляду, наявність сміття у смугах.

Учні виявляють головну породу (та, що виконує основну захисну функцію та утворює верхній ярус

насаджень – є найвищою), супутню (відтінює ґрунт, є нижчою за основну породу та утворює 2 ярус).

Результати дослідження представити у вигляді таблиці (табл. 2).

Таблиця 2

Результати польових досліджень насаджень

Дата	Основна порода	Супутня порода	Довжина ряду	Кількість рядів	Кількість дерев у посадці	Наявність сухих, пошкоджених та пригничених дерев		Наявність сміття у смузі	Наявність молодих дерев у смузі	
						Кількість	Відсоток від заг. кількості		Кількість	Відсоток від заг. кількості

Тваринний світ

Тваринний світ дослідити на практиці значно важче, ніж рослинний, оскільки тварини рухаються і тривале спостереження за ними неможливе. Для того, щоб бути більш підготовленим до «спілкування» з тваринним світом тої чи іншої місцевості, учням слід перед польовими дослідженнями ознайомитися з матеріалами щодо характерних видів тварин екосистеми, в якій проводиться моніторинг.

Зокрема, слід знати, які види ссавців присутні на досліджуваній території та особливості їх життєвих циклів (розмноження, зимова сплячка), та планувати практичні заняття в той час, коли є можливість їх побачити представників. Теж саме стосується комах, і земноводних.

Особливу увагу слід приділити вивченню червонокнижних видів, притаманних території та бути обережними під час польових занять, щоб не зменшити їхньої кількості (переважно стосується комах).

На місцевості учням корисно буде відшукати та обережно ознайомитися (наочно) з такими об'єктами, що представляють результати діяльності представників тваринного світу: нори, хатки, лігва, гнізда, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин. Визначити їх розміри та особливості побудови.

Результати практичних досліджень представити у вигляді таблиці (табл. 3).

Таблиця 3

Результати польових досліджень тваринного світу

Пора року	Дата	Погодні умови	Вид, що зустрічався	Кількість представників	Представник Червоної Книги	Кількість представників	Житло чи споруди тварин	Особливості будови	Наявність негативного фактору люд. діяльності
-----------	------	---------------	---------------------	-------------------------	----------------------------	-------------------------	-------------------------	--------------------	---

Впровадження результатів дослідження.

Комплекс методичних матеріалів для проведення моніторингу, розроблених у процесі дослідження, буде надрукований та наданий у користування позашкільним навчальним закладам еколого-натуралістичного напрямку.

Методи спостереження та головні фактори, на які слід звернути увагу при проведенні моніторингу, що зазначені у розроблених рекомендаціях допоможуть учням провести ефективні практичні роботи та отримати достовірні дані.

Зокрема регулярне спостереження за рослинним світом та заповнення наданої форми дасть змогу правильно проаналізувати результати спостережень та зробити обґрунтовані висновки щодо різноманітності рослинного світу території, що вивчається. Моніторинг захисних деревних насаджень та фіксація результатів допоможе не тільки сформувати в учнів ґрунтовні знання, а й виявити проблеми, що з'являються у лісосмугах при недбалому відношенні людей та повідомити про них у відповідні органи влади.

Вивчення на практичних заняттях тваринного світу за наданою методикою не тільки дасть глибші знання про життя тварин, а й допоможе сформувати в учнів наочне уявлення про особливості тваринного світу. Крім того, результати учнівських досліджень можуть бути використані і при наукових спостереженнях в об'єктах природно-заповідного фонду.

Відсутність системного комплексного моніторингу об'єктів ПЗФ призводить до трансформації, а іноді і до повної деградації унікальних територій. Так ми поступово втрачаємо окремі види тваринного і рослинного світу [1].

Проведення регулярних правильних практичних досліджень (на основі розроблених методичних рекомендацій) учнями екологічних гуртків в об'єктах ПЗФ допоможе встановити ефективний моніторинг на їх території і цим самим забезпечити діючий механізм збереження та відновлення об'єктів ПЗФ та створити ефективну систему екологічної освіти у позашкільних гуртках еколого-натуралістичного напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Залучення учнівських екологічних гуртків до розбудови природно-заповідного фонду Миколаївської області / Патрушева Л.І., Романенко М.М., Железнякова Д.Г. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Серія «Екологія». – Т. 107. – Вип. 94. – С. 19-22.

2. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничонаукового циклу: дис. д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2004. – 580 арк. : рис., табл. – Бібліогр.: арк. 438-478.
3. Мамешина О.С. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2004. – 20 с.
4. Пустовіт Григорій Петрович. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец.13.00.07 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2005. – 20 с.
5. Вербицький В. Наше покликання – формувати загальнолюдські цінності засобами еколого-натуралістичного виховання [Електронний ресурс]. – 10.12.2009. – Режим доступу до статті: <http://nenc.gov.ua/725.html>.
6. Методика екологічного виховання учнівської молоді в навчальних закладах [Електронний ресурс] / З.П. Карюк // Форум конференцій МГПУ. – 8.12.2009. – Режим доступу до форуму: <http://conference.mdpu.org.ua/viewtopic>.

© Вашук Д.Г., 2009

ДИНАМІКА ВПЛИВУ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ НА АТМОСФЕРНЕ ПОВІТРЯ

Проаналізована динаміка використання автомобілів з 1900 р. до 2007 р. Виконано прогноз на 2015 рік за кількістю автотранспорту та підраховані викиди шкідливих газів від нього. Надані рекомендації щодо зменшення впливу машин на довкілля. Розроблена модель щодо ефективності управління викидами автомобілів за рахунок його нормування.

Проанализирована динамика использования автомобилей с 1900 г. по 2007 г. Выполнен прогноз на 2015 год по количеству автотранспорта и подсчитанные выбросы вредных газов от него. Предоставленные рекомендации по уменьшению влияния машин на окружающую среду. Разработанная модель относительно эффективности управления выбросами автомобилей за счет нормативного подхода.

Analyzed the dynamics of cars from 1900 to 2007. Done a forecast on 2015 the number of vehicles and calculated emissions from him. Provided recommendations to reduce the impact lot on the environment. Developed the model for the effectiveness of emission cars through its regulation.

Вступ

XX ст. характеризується небувалою динамічністю технічного прогресу в усіх галузях науки і техніки. Не залишилось осторонь й автомобілебудування. Якщо у 1900 році було 3065 автомобілів, то в 2007 році їх налічується 942 млн [6]. Довжина автомобільних доріг постійно зростає, і вже досягла 32,5 тис. км; приблизно половина її припадає на п'ять країн – США, Індію, Росію, Японію й Китай.

У розвинених країнах, таких, як Канада, Німеччина, Італія, Японія, Франція, Великобританія, на 1000 жителів припадає 500-700 автомобілів, у США – близько 800. Темпи використання продовжують рости: автомобіль перебуває на третьому місці серед найрекламованіших товарів після алкоголю й тютюну.

За даними досліджень, транспортно-дорожній комплекс є одним з основних забруднювачів атмосфери [1]. Викиди автотранспорту складають понад 35 % оксиду вуглецю, 40 % вуглеводнів й близько 25 % оксидів азоту від загальної кількості цих речовин, що потрапляють в атмосферу від техногенної діяльності [2, 3].

Незважаючи на те, що автомобілі є одним з джерел забруднення атмосфери, зупинити вироб-

ництво транспортних засобів не можна, адже воно пов'язане з розвитком економіки й поліпшенням життєвого рівня населення. Виходить, потрібно шукати шляхи, як зменшити вплив транспорту на навколишнє середовище. Цим і займаються фахівці в усьому світі.

Заходи щодо зниження забруднення атмосфери викидами автомобільних двигунів включають у себе: вдосконалення конструкцій двигунів внутрішнього згорання; пошук нових видів палива, застосування різних присадок до нього; розробка пристроїв, що знижують вміст шкідливих компонентів у відпрацьованих газах, зокрема термічне окислювання; створення енергосилових установок для автомобілів, що викидають меншу кількість шкідливих речовин; організаційні методи, зокрема нормування викидів [5].

Метою роботи є аналіз динаміки впливу автотранспорту на атмосферне повітря та обґрунтування рекомендацій на недалеке майбутнє.

Економіка будь-якої держави не може ефективно функціонувати без транспорту. Він відіграє значну роль у задоволенні потреб країни у вантажних і пасажирських перевезеннях [4].

Динаміку розвитку окремих видів світового транспорту в другій половині XX ст. демонструє табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка світової транспортної мережі в 1950-2005 рр.

Вид транспортної мережі	Протяжність, тис. км				
	1950 р.	1970 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.
Залізні дороги	1320	1248	1210	1170	1050
Автомобільні дороги	15540	22300	23600	28000	32500
Судноплавні ріки і канали	560	540	544	550	550
Нафтові трубопроводи	175	520	600	760	850
Магістральні газопроводи	186	760	900	1200	1400
Повітряні шляхи	3300	6900	7900	10500	11500

З наведених у табл. 1 даних з усією очевидністю випливає, що автомобільний транспорт лідує за довжиною мережі доріг (32,5 млн км, або 68 % світової транспортної мережі).

Робота транспорту визначається розмірами й структурою перевезень вантажів і пасажирів.

Перевезення вантажів можна вимірювати порізному. По-перше, масою цих вантажів, що у світі ще на початку 1990-х рр. перевищила 100 млрд т/км у рік. По-друге, вантажообігом, тобто вантажною перевізною роботою, що враховує не тільки масу, але й дальність перевезення вантажів і вимірюється в тонно-кілометрах (т/км). Ще на початку 1950-х рр. світовий вантажообіг становив близько 7 трлн т/км, а в 2000 р. він досяг вже 50 трлн. т/км.

По мірі росту вантажообігу великі зміни відбувалися й у структурі. У 1950 р. залізні дороги забезпечували 31 % світового вантажообігу, автомобільні – 7,5 %, внутрішні водні шляхи – 5,5 %, морські – 52 % і трубопроводи 4 %. Якщо порівняти ці дані з сучасними (рис. 1), то при-

вертають до себе увагу зменшення в перевезеннях вантажів частки залізниць і внутрішніх водних шляхів та збільшення частки морського і трубопровідного транспорту. Це пояснюється тим, що саме морський транспорт, що володіє практично необмеженою пропускнуою здатністю морських шляхів і найбільшою вантажопідйомністю рухомого складу, бере на себе майже 80 % міжнародних – перш за все міжконтинентальних – перевезень. Значне підвищення ролі рідкого і газоподібного палива і сировини, швидкий розвиток нафтохімічної промисловості сприяли підвищенню ролі трубопровідного транспорту. Однак при цьому не можна забувати і про те, що насправді більше 80 % всіх вантажів перевозить автомобільний транспорт, тоді як морський – лише 3,5 %. Але оскільки середня дальність перевезень на автомобільному транспорті становить всього 30 км, а на морському 7-8 тис. км, вантажообіг останнього виявляється набагато більшим.

Рис. 1

Пасажирські перевезення вимірюють кількістю перевезених пасажирів і пасажирообігом. У наші дні всі види транспорту щорічно перевозять понад 1 трлн пасажирів. Що стосується пасажирообігу, то він збільшився з 2,5 трлн пасажиро-кілометрів в 1950 р. до більш ніж 20 трлн пасажиро-кілометрів у 2005 р. Це відображає помітний ріст рухливості населення. У структурі пасажирообігу (рис. 1) перше місце належить автомобільному транспорту (у тому числі 60 % усіх перевезень здійснюється легковими автомобілями) [4].

Виходячи з даних, можна сказати, що автомобільний транспорт є лідируючим у XXI столітті. Він має такі переваги:

– вища, ніж на залізничному, річковому і морському транспорті, швидкість доставки вантажів переважно на короткі відстані;

- велика маневреність, що дає можливість здійснити доставку вантажів від складу відправника до складу одержувача без перевантажувальних операцій з одного виду транспорту на інший, що істотно підвищує якість перевезень;
- регулярність перевезень (при наявності удосконалених автомобільних шляхів);
- порівняно до залізничного транспорту менші капітальні вкладення в освоєння малого вантажопотоку на невеликі відстані [2].

Викиди відпрацьованих газів автотранспорту негативно впливають на атмосферне повітря. Ще на початку 1970-х р. частка цього виду транспорту в забрудненні повітряного басейну становила 10-15 %, але вже до середини 1990-х р., по мірі все більш масової автомобілізації, вона досягла 50-60 % і продовжує зростати. Підраховано, що за шість

років експлуатації один усереднений автомобіль викидає в атмосферу 9 т CO₂, 900 кг CO, 250 кг NO_x і 80 кг вуглеводнів. Або інший розрахунок: один легковий автомобіль щорічно викидає близько 60 м³ отруйних газів, а вантажний – 120 м³.

Такий вміст токсичних речовин в автомобільних викидах представляє велику небезпеку для людей. Але вона набагато ускладнюється тим, що ці викиди надходять саме у приземний шар повітря, яким дихає людина. Природно, що особливо гостру проблему це створює у містах, насамперед великих, де щільність і населення, і автомобілів найбільш

велика, так що вміст у повітрі, наприклад, деяких вуглеводнів може перевищувати гранично допустимі концентрації (ГДК) в 10-12 разів. Додамо до цього шумове забруднення, що створюється автомобілями і часто перевищує допустиму для денного часу норму в 40 децибел (дБ). Статистика свідчить про те, що найбільше від шумового автомобільного забруднення страждають жителі Японії, Бельгії, Іспанії, Великобританії, Швейцарії, Австрії [5].

Результати досліджень

Спочатку розглянемо динаміку використання автотранспорту.

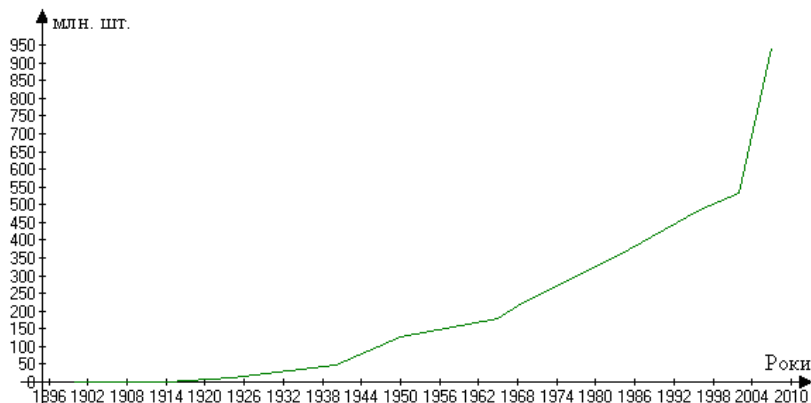

Рис. 2. Динаміка використання автомобілів у світі з 1900 р. до 2007 р.

Як видно з рис. 2 кількість автомобілів збільшується швидкими темпами. Для виявлення математичної залежності приведені фактичні дані були оброблені графічною програмою Advanced Grapher 2.2, котра дозволяє побудувати графік і дослідити його. З усіх можливих залежностей найкраще підійшла математична залежність типу $y = (4,91 \cdot 10^{-5})x^4 - 0,38x^3 + 1116,42x^2 - (1,45 \cdot 10^6)x + 7,04 \cdot 10^8$ з коефіцієнтом кореляції 0,99.

Якщо вважати, що динаміка автомобільного транспорту не зміниться, то в 2015 році кількість автомобілів буде 1,14 млрд.

Далі виявимо вплив автотранспорту на атмосферне повітря. У разі, коли один автомобіль викидає в середньому 90 м³ шкідливих газів щорічно, як це прийнято в роботі В.П. Максаковського [4], то виходить, що кількість шкідливих газів у 2015 році складе $1,026 \cdot 10^{11}$ м³. Цифра вражаюча. Тож, поки не пізно треба приймати термінові зміни.

По-перше, потрібно зменшувати кількість автомобілів, оскільки сучасне суспільство не уявляє свого життя без машин. І прикладом є Всесвітній день без автомобіля, який відмічається 22 вересня. По-друге, потрібно переходити на авто, котре майже не викидає шкідливих газів у повітря (наприклад, електромобіль). По-третє, використовувати нові види палива. По-четверте, зменшувати кількість особистих автомобілів у містах, приділяючи увагу громадському виду транспорту. По-п'яте, організаційні методи, зокрема нормування викидів.

Відомо, що держави встановлюють норми викиду CO, CH й NO_x для автомобілів у залежності від їх маси і типу палива. Вимоги держав до викидів шкідливих речовин з кожним роком стають жорсткішими. Для прикладу, на рис. 2 приведені норми викидів деяких газів різних держав.

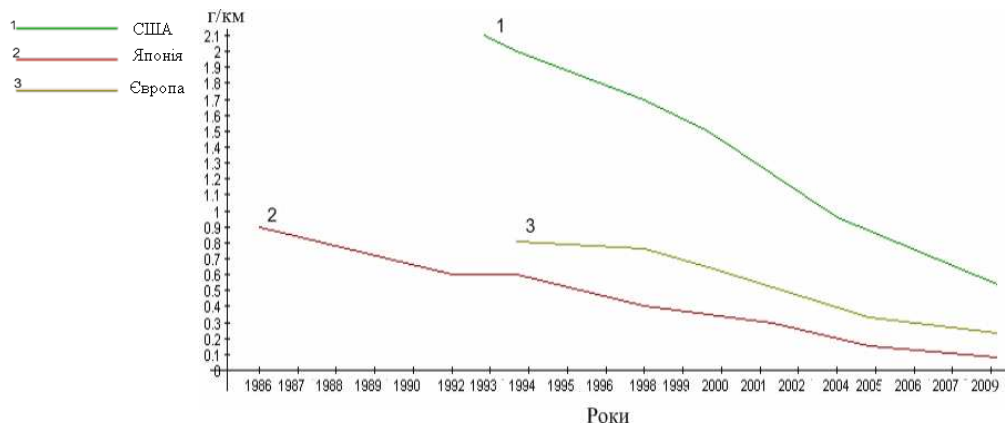

Рис. 3. Динаміка норм для NO_x (дизельне паливо, маса автомобіля < 1700кг)

Державні вимоги були проаналізовані з використанням таких стандартних програм, як Advanced Grapher, CurveExpert 1.3. Результати математичної обробки апроксимуються залежністю типу $y = a + bx + cx^2$ з коефіцієнтом кореляції не менше 0,95. У формулі тип палива, маса авто і держава враховані через значення коефіцієнтів **a, b, c**. Для прикладу, в табл. 2 наведені значення коефіцієнтів

для викидів NO_x від дизельних автомобілів. Аналогічні дані отримані і для інших газів.

З метою прогнозу була використана розроблена модель і виявлено, що ефективність управління викидами автомобілів за рахунок його нормування знижується внаслідок вичерпання наявних резервів. Тому необхідно звернути увагу на інші методи управління.

Таблиця 2

Значення коефіцієнтів

Клас авто	Держави								
	ЄС			США			Японія		
	a	b	c	a	b	c	a	b	c
1	1588,4205	-1,5432264	0,00037463877	-2017,390624	2,1186864	-5,546317*10 ⁻⁴	-92,491 707	0,11911139	-3,6355301*10 ⁻⁵
2	-3297,2454	3,3380259	-0,00084454411	-2017,390624	2,1186864	-5,546317*10 ⁻⁴	1986,8263	-1,9547827	0,000480766
3	-6911,5917	6,9494515	-0,0017466489	1207,3371104	-1,1184569	2,57838669*10 ⁻⁴	139,07737	-0,076945182	3,8649711*10 ⁻⁶

Висновки

1. Виявлена закономірність, котра дозволяє прогнозувати кількість автомобілів у світі. Розроблений прогноз показав, що кількість автотранспорту у 2015 році буде складати 1,14 млрд.

2. На основі прогнозу підрахована кількість шкідливих газів від автомобільного транспорту в 2015 році. Таким чином у атмосферне повітря потрапить $1,026 \cdot 10^{11} \text{ м}^3$ шкідливих газів.

3. Використання розробленої моделі щодо ефективності управління викидами автомобілів за рахунок його нормування показало, що даний організаційний метод знижується внаслідок вичерпання наявних резервів. Необхідно звернути увагу на інші методи управління.

4. Незважаючи на те, що даному питанню приділяється особлива увага, потрібно приймати термінові зміни в галузі автомобілебудуванні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гутаревич Ю.Ф., Зеркалов Д.В., Говорун А.Г., Корпач А.О., Мерзиевська Л.П. Екологія та автомобільний транспорт: Навчальний посібник, 2-ге видання. – К.: Арістей, 2008. – 296 с.
2. Зеркалов Д.В. Загальний курс транспорту: Навчальний посібник / Д.В. Зеркалов, Л.Ю. Яцківський. – К.: Арістей, 2007. – 458 с.
3. Луканин В.Н., Трофименко Ю.В. Промышленно-транспортная экология: Учебник для вузов. – М.: Высшая школа, 2001. – 273 с.
4. Максаковский В.П. Географическая картина мира. – Москва: Дрофа, 2008. – 495 с.
5. Регіональні екологічні проблеми: матеріали II Міжнародної наукової конференції студентів, магістрантів і аспірантів (Одеса, 21-25 квітня 2009 р.) / М-во освіти і науки України, Одеський держ. еколог. ун-т. – Одеса: ОДЕКУ, 2009. – 378 с.
6. World Motor Vehicle Production: електронний ресурс Міжнародної організації конструкторів автомобілів. – Режим доступу: <http://oica.net/category/production-statistics/2007-statistics/>.

ПЕРСПЕКТИВИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПИТНОГО ВОДОПОСТАЧАННЯ У МІКРОРАЙОНІ МІСТА МИКОЛАЇВ ВЕЛИКА КОРЕНИХА

У даній статті порушено проблему питного водопостачання у мікрорайоні Велика Корениха. Підземні джерела питного водопостачання забруднені фільтратом, що утворюється на міському сміттєзвалищі, а кількість привізної води є недостатньою. Для вирішення даної проблеми запропоновано використовувати новітні установки зворотнього осмосу.

В данной статье поднята проблема питьевого водоснабжения в микрорайоне Большая Корениха. Подземные источники питьевого водоснабжения загрязнены фильтратом, образующийся на городской свалке, а количество привозной воды недостаточно. Для решения данной проблемы, предложено использовать новейшие установки обратного осмоса.

This article touched the issue of drinking water in the neighborhood of Velyka Koreniha. Underground source of drinking water are contaminated with filtrate that is formed at the city dump, and the amount of imported water is insufficient. To solve this problem prompted to install the latest reverse osmosis.

Актуальність проблеми, якій присвячена стаття. Нестача питної води є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Її вирішення є основною задачею на глобальному рівні. Цим займаються Всесвітня Організація Здоров'я, Організація Об'єднаних Націй, і ще багато інших організацій на регіональному й локальному рівнях. Десятим Завданням у рамках Цілі тисячоліття в галузі розвитку 7 є скорочення вдвічі до 2015 р. частки людей, які не мають постійного доступу до безпечної питної води та основних засобів санітарії [1]. Така ж ситуація з питним водопостачанням і у Великій Коренисі. У мікрорайоні не вистачає якісної питної води, що призводить до погіршення здоров'я місцевого населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що питне водопостачання, як галузь комунального господарства потребує реформування у Миколаєві та області [2]. На сучасному етапі, людство знаходиться в умовах нестачі якісної питної води [1]. Джерела питного водопостачання забруднюються внаслідок антропогенної діяльності, це призводить до їх деградації [3]. Пошук альтернатив

для вирішення цієї проблеми – завдання сучасних науковців, які прагнуть забезпечити споживачів якісною питною водою [4; 5]. Сьогодні в Європі широкого застосування для очистки води набули установки зворотньоосматичної фільтрації [6]. Провівши аналіз наявних інформаційних джерел, можна зробити висновок, що питання перспектив водозабезпечення Великої Коренихи вивчене недостатньо.

Основною метою даної роботи є аналіз можливих шляхів питного водозабезпечення у мікрорайоні міста Миколаїв Велика Корениха.

Велика Корениха – мікрорайон міста Миколаїв, складова частина Заводського району. Розташована на сході міста на лівому березі Південного Бугу. Даний мікрорайон не поєднаний з містом напряму, потрапити до неї можна лише через Варварівку. Поруч з Великою Коренихою розташовані села Мала Корениха та Радсад. Протягом тривалого часу Велика Корениха була окремим селищем, поки 1998-го року не була включена до складу міста Миколаєва. У мікрорайоні розвинута інфраструктура. За даними Відділу соціального розвитку мікрорайону Велика

Корениха тут проживає 4,5 тисячі жителів. Значна частина населення працює на промислових підприємствах міста Миколаєва. У мікрорайоні наявні початкова й середня школи, табір, Будинок Культури, бібліотека, декілька магазинів.

1. Жителі Великої Коренихи відчувають нестачу питної води. Сьогодні їхні потреби у питній воді забезпечено лише на 30-40 %. Водопостачання у мікрорайоні на сьогодні здійснюється декількома шляхами:

2. Використання води зі свердловин.
3. Використання води зі встановленого бювету.
4. Використання привізної води.

Останні дослідження Миколаївської обласної санепідемстанції показали, що вода не відповідає ДСТУ 2874-82 «Вода питна» [5]. Сьогодні проводиться експлуатація трьох свердловин із дванадцяти.

Але навіть цю воду не бажано використовувати для питних потреб. Причина деградації підземних джерел прісної води – близьке розміщення та експлуатація полігону твердих побутових відходів. Тверді побутові відходи (ТПВ) з міста Миколаїв вивозяться та захоплюються на міському полігоні площею 37,93 га. Він пристосований для довготривалого використання та складування 50 млн м³ ТПВ [4]. За даними 2006 р. заповнення карт полігону ТПВ складає 35 млн м³ [4]. Фільтрат, який утворюється, регулярно відкачують і розсіюють на карти полігону. Захоплюють ТПВ на висоту до 2 м з ущільненням, після чого засипають ґрунтом товщею 40 см. Для оборотної засипки використовують будівельне сміття, а також ґрунт, який пройшов біохімічний розклад протягом 30 років [4]. На рисунку 1 зображено тенденцію заповнення полігону ТПВ за 2001-2007 роки [4].

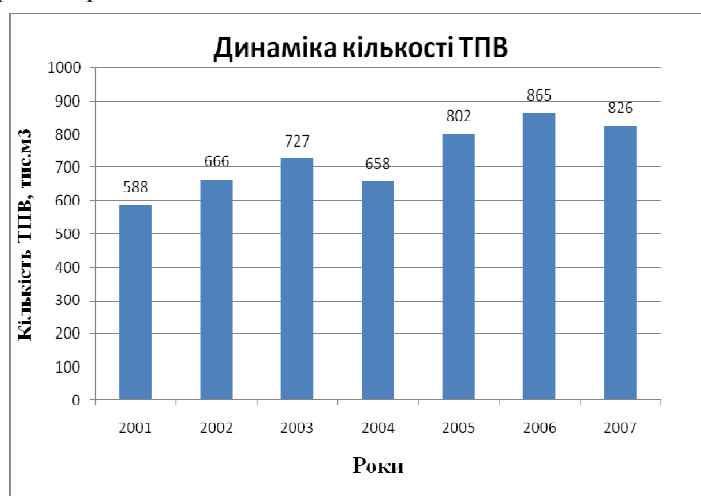

Рис. 1. Динаміка кількості ТПВ [4]

Експлуатацію полігону здійснює комунальне підприємство КП «Миколаївкомунтранс». Тверді побутові відходи, які вивозяться на міський полігон, являють собою суміш відходів з житлових будинків – харчові відходи, кімнатне та дворове сміття, скло, шкіра, гума, папір, метал, відходи від ремонту квартир, зола і шлак, великі предмети домашнього вжитку, побутові відходи торговельних підприємств та установ культурно-побутового призначення, відходи підприємств загального харчування, відходи ринків, медичних установ, вуличне сміття, промислові та будівельні відходи. Щороку на полігон звозять все більшу кількість сміття, яке просто фізично неможливо захоронити за всіма вимогами правильно [4]. Ось чому фільтрат просочується у підземні води і забруднює воду, якої й так не багато в Коренисі. Жителі Великої Коренихи страждають від частих пожеж на полігоні, дихають уїдлигим димом, ризикуючи своїм здоров'ям [4]. Особливої уваги потребує, у першу чергу, проблема питного водопостачання. Місцева влада намагається вирішити цю проблему. У 2004 році Міська Рада затвердила «Комплексну програму розвитку мікрорайону Велика Корениха на 2004-2010 рр.» [4].

Треба зазначити, що починаючи з 2006 року, водозабезпечення Великої Коренихи передано на баланс ДКП «Миколаївводоканал». У 2006 році в

мікрорайоні введено в експлуатацію бювет питної води. Щоденно жителі споживають близько 1-1,5 тонн води з даної установки, але цього недостатньо. Останнім часом стало необхідністю завезення питної води у мікрорайон з центру міста вантажними автомобілями, обладнаними цистернами.

Міська влада пропонує, для остаточного вирішення цієї проблеми, провести через Бузький лиман дюкер, яким жителі отримуватимуть якісну дніпровську воду з міської водопровідної мережі [5]. Сьогодні вже виконано проектні роботи та експертизи щодо будівництва цього дюкера [5]. На перший погляд, це логічне рішення. Але якщо згадати про катастрофічний стан мереж водопостачання МКП «Миколаївводоканал», то рішення про приєднання Великої Коренихи, а потім і Малої Коренихи, і Варварівки, – не є раціональним. Необхідно спроектувати систему локального водопостачання для цих населених пунктів.

Вивчаючи дану проблему, було проведено аналіз інформації про якість поверхневих вод. Це було необхідним для вивчення екологічного стану водних джерел, які в перспективі можна використовувати для забезпечення системи водопостачання мікрорайону Велика Корениха. Дані досліджень наведено в таблиці 1 [2; 3].

Таблиця 1

Показники складу та властивостей

Дані за 2007 рік	Показники складу та властивостей									
	БСК мг/дм ³	ХСК мг/дм ³	Амоній сольовий мг/дм ³	Магній мг/дм ³	Фосфати мг/дм ³	Нафто- продукти мг/дм ³	Цинк мг/дм ³	Мідь мг/дм ³	Хром мг/дм ³	Заг. залізо мг/дм ³
Бузький лиман (Варварівський міст)	1,2	2,1	0,4	2,0	1,6	1,4	2,5	10,3	1,0	3,8

Відповідно до даних наведених у таблиці 1, можна зробити висновок, що при нестачі підземних вод, можна використовувати поверхневі води Бузького лиману, в якості питних, але попередньо очищених.

Провівши попередні дослідження, доцільним вважається створення локальної системи водопостачання, яка забезпечуватиме населення Великої Коренихи. Дана система базуватиметься на очистці вод з Бузького лиману за рахунок використання осматичних установок. Пропонується використовувати установку зворотньоосматичної фільтрації CWG RO Systeme тип RO [6].

Загальні вимоги до якості оброблюваної води [6]:

- зважені частинки 1 ум. од. каламутності (0,6 мг/л);
- солевміст, загальна 20 г/л;

- рН-значення 3-10;
- індекс колоїдний 4 (окислюваність £ 3 мг O₂/л);
- робоча температура, макс. 45 °С;
- хлор, вільний 0,1 мг/л;
- нафтопродукти, емульсія 0,5 мг/л;
- солі, малорозчинні (Ca²⁺, Ba²⁺, Si²⁺ та ін) £ межі розчинності.

Загальні умови застосування установок:

- тиск води на вході 3-6 бар (1 бар = 0,987 кг/см²);
- температура повітря у приміщенні 5-35 °С;
- вологість приміщення £ 70 %;
- електроживлення 220 ± 10 % В, 380 ± 10 % В, 50 Гц.

Характеристики установки зворотньоосматичної фільтрації CWG RO Systeme тип RO 50000 TW наведено в таблиці 2 [6].

Таблиця 2

Технічні характеристики установки зворотньоосматичної фільтрації
CWG RO Systeme RO 50000 TW

Тип установки	Продуктивність, м ³ /год	Споживча потужність, кВт	Габарити, мм		
			Висота	Ширина	Глибина
Тип RO 50000 TW	50,0	44,0	1700	6800	1200

Для забезпечення 4,5 тисяч жителів великої Коренихи питною водою необхідно 20 установок зворотньоосматичної фільтрації CWG RO Systeme тип RO 50000 TW, з урахуванням споживання питної води 5 л/добу на 1 особу.

Висновок

Забезпечення населення якісною питною водою – проблема, яка потребує вирішення. Вирішити її можна використовуючи сучасні технології. Установки

зворотньоосматичної фільтрації можуть бути альтернативою при створенні сучасних систем питного водопостачання. Використовувати ці технології в Миколаєві не просто можливо, а й необхідно. Це пришвидшить вирішення проблеми з питною водою у Великій Коренисі і суттєво зменшить витрати на створення системи водопостачання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Десять фактов о нехватке питьевой воды [Електронний ресурс]: за даними Всемирной организации здравоохранения. – 4,1 КБ. – 2009. – Режим доступу: <http://www.who.int/features/factfiles/water/ru/index.html>.
2. Екологічний паспорт Миколаївської області [Електронний ресурс]: за даними Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Миколаївській області. – 3,5 Мб. – 2008. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=MYKeKo>.
3. Водні ресурси [Електронний ресурс]: за даними Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – 18 Мб. – 2007. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/cgi-bin/go?node=NAC%20dop%20p%20NPS>.
4. Программа «Чистый город». Нормативные акты [Електронний ресурс]: за даними Региональной торгово-промышленной палаты Николаевской области. – 13,59 КБ. – 2009. – Режим доступу: <http://www.rtp.com.ua/4business/13/291.html>.
5. Радишевський С. Большая Корениха становится полноценной частью города [Електронний ресурс]: Вечерний Николаев. – № 46. – 2009. – Режим доступу: <http://www.vn.mk.ua/stories.php?id=4444>.
6. Установки обратнoосмотической фильтрации CWG RO Systeme тип RO [Електронний ресурс]: каталог оборудования. – 5,93 КБ. – 2009. – Режим доступу: <http://www.cwg.su/node/4>.

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ АЕРОСТАТНОГО РОЗГОРТАННЯ КОМПЛЕКСІВ КАПІЛЯРНОГО ЗРОШЕННЯ У МЕЖАХ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

У даній статті висвітлюється авторська точка зору щодо зрошувальних технологій майбутнього. Проводиться аналіз сучасних розробок зрошувальних систем, вперше розроблена оригінальна ідея розгортання капілярних зрошувальних комплексів.

В данной статье освещается авторская точка зрения относительно технологий орошения в будущем. Проводится анализ современных разработок систем орошения, впервые разработана первоначальная идея развёртывания капиллярных оросительных комплексов.

In this article authorial viewpoint concerning the irrigation technologies of future is ascertained. Is conducted the analysis of modern advance irrigation systems, for the first time is developed the original idea of the development of capillary irrigation complexes.

Проблема забезпечення полів вологою є однією з найскладніших проблем Причорноморського регіону. Безумовно, створені ще в середині минулого століття іригаційні системи не проходили детальну екологічну експертизу. Технології використані при їх будівництві давно застаріли і їх використання негативно впливає на стан ґрунтів. Крім цього, зрошувальні системи у Миколаївській області використовують близько 29 % всіх обсягів води, що застосовується в господарстві [1]. Саме це стало причиною пошуку шляхів раціонального використання вологи для забезпечення всіх земель, що потребують зрошення і економії водних ресурсів.

Застарілі зрошувальні дощувальні технології використовують надто велику кількість води, адже розбризкування води дозволяє покрити велику площу, але при цьому лише близько половини вологи досягає коренів рослин. Інша вода в жаркі дні просто випаровується з поверхні листів рослин, наносячи при цьому шкоду листу на клітинному рівні [2], або ж випаровується з поверхневого шару ґрунту, залишаючи в ньому солі та інші розчинені у воді домішки. Таким чином, використання в іригації дощувальних установок призводить

до марної втрати 50 % розбризканої вологи, пошкодження клітинної структури листа, засолення ґрунту. Безумовно, подібні витрати недопустимі в нашій посушливій місцевості. А отже варто знайти альтернативу.

Альтернативою дощувальному в наш час стало капілярне зрошення. Використання технології капілярного зрошення стало справжнім проривом для сільського господарства, адже підведення вологи до коренів рослин по капілярним трубкам дозволяє подавати до коренів 100 % вологи, захищає від теплових пошкоджень листки і запобігає засоленню ґрунтів. Технологія досить ефективна, але і в неї є свої недоліки. На форумі сайту PROPoliv.com [3] користувач (**Dmitriy** Ср июл 19, 2006 8:52 pm) досить вдало описав деякі з них:

1. Отсутствие возможности визуально контролировать состояние трубки.
2. Проблема с блокированием капельниц корнями растений.
3. Давление в трубке должно быть выше давления оказываемого почвой на трубку.
4. Трудности связанные с промывкой системы – как бы Вы не хотели, но в трубках будет появляться всякая гадость, которая может заблокировать капельницы, поэтому надо как-

то продумати процес промивки трубки. 5. Низкая равномерность расхода воды по участку (большая разность высоты для каждого ряда).

Поэтому есть два выхода из ситуации ПРОСТОЙ И ДЕШЕВЫЙ: Проложить по верху ленты с интегрированными капельницами (не с твердотельными – у них выше рабочее давление) и менять их каждый год. При этом система действительно будет работать от такой небольшой разницы высоты (фильтр во всех случаях обязателен).

ДОРОГОЙ, НО НАДЕЖНЫЙ И КАЧЕСТВЕННЫЙ: (вариации на тему трубка под землей) Уложить трубку капельного полива для многолетних насаждений под землю на глубину 10-15 см. Установить насос с расходом требуемым на систему капельного полива и давлением, 1-2 атм. Дополнить систему узлом подачи удобрений и подавать с помощью него кроме удобрений, специальные вещества-угнетатели, которые препятствуют проникновению корней в капельницу».

Саме проблема з розміщенням капілярних трубок є основною перешкодою для запровадження капілярного зрошення. І дійсно для однорічних культур розміщення капілярів під землею є досить проблематичним через щорічне переорювання ріллі. Розміщення ж капілярів над землею з щорічною заміною для наших аграріїв є взагалі економічно непосильним. Варто знайти вихід з такої складної ситуації. Щоб виявити можливі шляхи вирішення проблеми зрошення варто проаналізувати джерела того часу, коли починали розроблюватись іригаційні комплекси, які ми використовуємо зараз. Варто визначити, які проекти могли стати альтернативою дощуванню і проаналізувати їх з екологічної точки зору. В журналі «Техника Молодежи» за 1989 рік [4] ми знаходимо дуже цікаву статтю кандидата технічних наук Всеволода Машиніна під назвою «Коромысло над полем повисло», в якій описано розроблюваний його батьком ще з 30-х років ХХ століття проект аеростатного дощування. В той час проект не ввійшов у стадію практичної реалізації через впровадження традиційних технологій та різке зростання недовіри до чепелінів через катастрофу пасажирського дирижабля «Київ».

Як вже було сказано – ідея дощування є недоцільною сама по собі, але «Повітряне коро-

мисло» можна використати і інакше. Створення капілярного зрошувального комплексу, що буде розгортатись аеростатами і, в разі потреби, швидко згортатись дозволить використовувати систему як багаторічну і одночасно дасть такий же контроль за системою як і в однорічній (капіляри все одно на поверхні). Крім цього аеростати можуть перенести установку будь-куди і забезпечити рівномірне розміщення. Звичайно може виникнути питання: «Як створити аеростат, адже промисловість аеростатобудування занепадає ще з 80-х?». Як свідчить стаття в SNews_ «Рынок дирижаблестроения обретает новое дыхание» [5]:

«Дирижабли вновь заинтересовали многие крупные компании, как из числа покупателей, так и производителей... На сегодняшний день мировую отрасль дирижаблестроения представляют около 100 компаний. Современные дирижабли лишены многих недостатков своих предшественников. Они заполняются отнюдь не водородом, как раньше, а пожаробезопасным гелием. Кроме этого, существенным усовершенствованиям подвергся сам корпус, то есть баллон, включая «обшивку» и несущую конструкцию. Для создания последней используют металлические фермы из авиационных сплавов».

Як бачимо сучасні аеростати стали набагато ефективнішими ніж їх попередники. Вони здатні підтримувати трубки при згортанні та розгортанні навіть у штормових умовах. Враховуючи дані статті «Дирижабли XXI века» [6] можна сказати, що використання аеростатів у сільському господарстві може стати справжнім проривом через їх можливості у переміщенні вантажів та рівномірному русі.

Таким чином, ми виявили, що методи дощувального зрошення є нерентабельними. Як альтернативу ми обрали капілярне зрошення. Детальний аналіз проблем капілярної іригації дозволив визначити чинники, що перешкоджали масовому використанню даної технології. Ми визначили, що використання аеростатів для розгортання комплексів капілярного зрошення дозволить вирішити більшість проблем капілярного зрошення і широко впровадити цю технологію в сільському господарстві. Аналіз літератури, присвяченої аеростатобудуванню дозволив переконатись, що використання аеростатів є вигідним, а отже, і перспективним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Обласна програма охорони довкілля та раціонального природокористування на 2000-2010 роки.
2. Вент Ф. «В мире растений». И.М. Спичкина. – Издательство: «Мир». – Москва, 1972. – С. 77.
3. PROpoliv.com.
4. Всеволод Машинин «Коромысло над полем повисло» // Техника Молодежи 1989. – С. 24.
5. SNews_ «Рынок дирижаблестроения обретает новое дыхание» 21.11.02, Чт, 17:29, Мск.
6. «Дирижабли XXI века» По материалам информационного бюллетеня «Воздух».

РОЗРОБКА ЗАХОДІВ ПО ЗБЕРЕЖЕННЮ ВИДУ ВОЛОШКИ БІЛОПЕРЛИННОЇ В НОВООДЕСЬКОМУ РАЙОНІ

Стаття присвячена розробці заходів по збереженню виду волошки білоперлинної в Новоодеському районі. Проаналізовано сучасний стан охорони представників роду Волошка у місцях їх поширення у Миколаївській області. Здійснено інвентаризацію виду волошки білоперлинної в Новоодеському районі. Розроблені практичні рекомендації щодо збереження виду.

Ключові слова: ботанічний заказник, ендемічний західнопонтичний вид, місце зростання.

Статья посвящена разработке мероприятий по сохранению вида василька беложемчужного в Новоодесском районе. Проанализировано современное состояние охраны представителей рода Василек в местах их распространения в Николаевской области. Осуществлена инвентаризация вида василька беложемчужного в Новоодесском районе. Разработаны практические рекомендации по сохранению вида.

Ключевые слова: ботанический заказник, эндемический западнопонтический вид, место роста.

*Article dedicated to the development of measures for the conservation *Centaurea margaritalba* Klok. (*C. margaritacea* Schmalh., pro min. parte, *C. Marga* in Nova-Odesa region. The current status of the species *Centaurea* at the places of their distribution in the Mykolaiv region was analyzed. Was made the inventory of the species *Centaurea margaritalba* Klok. (*C. margaritacea* Schmalh., pro min. parte, *C. Marga* in Nova-Odesa region. Practical recommendations for the conservation of the species were developed.*

Key words: botanical reserve, zahidnopontychnyy endemic species, place of the growth.

На сучасному етапі розвитку суспільства все більше уваги приділяється проблемам охорони довкілля, збереження природних ресурсів, забезпечення якомога «чистішого» навколишнього середовища для майбутніх поколінь. Основна увага, звичайно, приділяється заощадливому використанню ресурсів, які можуть бути використані в економічних цілях. Але не можна забувати і про ті, які в даний момент не мають практичного застосування.

У першу чергу, збереженню підлягають такі види, які використовувалися для задоволення різноманітних потреб людини (біологічних, естетичних, соціальних). Але такий підхід не є правильним.

Головна мета збереження біорізноманіття – забезпечення сталості екосистем, біосфери в цілому. Так, усі елементи систем пов'язані між собою, і зникнення хоча б одного з них неминуче призведе

до дисбалансу, зміни даної системи, а наслідки таких змін будуть непередбачуваними.

У природі кожному виду, кожному організму відведено певне місце. У процесі еволюції одні види гинуть, інші виникають. Все закономірно, «продумано» самою природою. Немає зайвих елементів, немає незайнятих ніш. Але людина своїм втручанням змінює цей порядок, виводить нові види, намагається замінити ними природні. Зростає штучне біорізноманіття, але зменшується чисельність природних популяцій. Та не людина має вирішувати хто повинен існувати, а хто – зникнути.

Усвідомлюючи важливість даної проблеми, науковці зі всього світу зараз створюють законодавчо-нормативні акти, різні конвенції, стратегії, призначені для захисту біорізноманіття планети. Серед них Конвенція «Про охорону біологічного різноманіття»

(1992 р.), Пан-Європейська Стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття (1995 р.), Закон України «Про природно-заповідний фонд» (1992 р.) та ін. Також створено спеціальні реєстри, до яких внесено зникаючі, зниклі, охоронювані види. Прикладом є Червона книга України, Європейський червоний список.

У своєму дослідженні ми вирішили звернути увагу на вузькоендемичний вид, що знаходиться під загрозою зникнення, ареали якого розміщені лиш у межах Миколаївської області. Це є волошка білоперлинна (*Centaurea margaritalba* Klok. (*C. margaritacea* Schmalh., pro min. parte, *C. Marga*)), родина Айстрові (*Asteraceae*). Її занесено до Червоної книги України, Європейського червоного списку та до глобального Червоного списку рідкісних та зникаючих рослин світу [1]. Також підлягають збереженню ще 2 види волошок: волошка перлиста (*Centaurea margaritacea* Ten. (*Jacea margaritacea* (Ten.) Sojak)) і волошка первинноперлинна (*Centaurea protomargaritacea* Klok. (*C. margaritacea* Ten. subsp. *Protomargaritacea*)). Основну увагу буде приділено виду волошки білоперлинної, а саме ареалу її поширення в Новоодеському районі.

Метою роботи є розробка заходів по збереженню виду волошки білоперлинної в Новоодеському районі.

У відповідності до зазначеної мети були сформульовані такі завдання:

1. Ознайомитися з наявною інформацією щодо проведених досліджень даного виду.
2. Вивчити сучасний стан виду волошки білоперлинної та особливості її розповсюдження.
3. Ознайомитися з існуючими заходами збереження червонокнижних видів.
4. Розробити заходи по збереженню виду волошки білоперлинної.

Аналіз наявної інформації. Волошка білоперлинна є ендемічним західнопонтичним видом автохтонного походження, один з представників Флори України, за якими визначається історія її розвитку. Вона відноситься до індикаторів флористичного комплексу південного піщаного степу. Має I категорію охорони в Україні. Це дворічна трав'яниста рослина заввишки 50-150 см. Стебла прямостоячі, від середини дуже розгалужені, разом з листками густопавутинисті. Листки перисторозсічені. Квітки пурпурові або рожеві, інколи трапляються білі. Від волошки первинноперлинної та волошки перлистої відрізняється сріблястою,

шовковистою обгорткою кошика. Цвіте у червні-серпні [2]. Плодоносить у вересні-жовтні, розмножується насінням, ксерофіт, псамофіт. Зростає на надрічкових пісках, які слабо задерновані та не вкриті деревно-чагарниковою рослинністю. Трапляється поодинокі.

Дослідженнями волошок займався М.В. Клоков, саме він називав «флорою волошок» сукупність видів рослин, що історично сформувалась на сухих відкритих пісках, завдяки різноманітності характерних лише для них представників роду Волошка (*Centaurea* L.). В цьому ж напрямку працювали О. Деркач, Л.І. Крицька [1].

Сучасний стан. У межах Миколаївської області виділено та описано декілька ареалів перлинних волошок у пониззі рр. Південний Буг та Інгул. Вид волошка білоперлинна поширений лише в околицях с. Ковалівка на Південному Бузі (урочище «Андріївське» ДП «Миколаївське лісове господарство») та с. Михайло-Ларине на Інгулі (ботанічний заказник «Михайло-Ларинський»). До кінця 90-х років волошка білоперлинна зростала у парку «Ліски» (м. Миколаїв), але зникла в результаті заліснення пісків. Більш ніде у світі не знайдена.

Основними загрозами для існування даного виду є розорювання і заліснення піщаних арен (лісових галявин), а також збирання квітів у букети. В результаті заліснення пісків вид знаходиться на межі повного знищення. Загальна чисельність рослин світової популяції волошки білоперлинної сьогодні не перевищує декількох десятків тисяч особин [2].

Волошка білоперлинна утворює гібриди з волошкою розлогою (*Centaurea diffusa* Lam.) – чужинним для флори України видом, який масово розмножується на ділянках, де природний рослинний покрив пошкоджений внаслідок господарської діяльності.

Згідно з вимогами законодавчих актів України та відповідно до режиму територій, де зростає даний вид, відбувається його охорона. Забороняється будь-яка господарська діяльність в місцях зростання виду, не проводяться лісотехнічні заходи.

Власні дослідження.

Узагальнюючи наявну інформацію про ареали поширення волошки білоперлинної, волошки перлинної, волошки первинно перлинної, можна систематизувати дані і представити їх у вигляді таблиці 1.

Таблиця 1

Об'єкти природно-заповідного фонду, створені з метою збереження комплексу перлинних волошок

№ п/п	Назва об'єкта, де виявлено вид волошки білоперлинної	Категорія об'єкта	Дата створення	Площа	Вид волошки, що охороняється
1	«Андріївське»	Заповідне урочище	1979	1294 га	Волошка білоперлинна
2	«Михайло-Ларине»	Ботанічний заказник	2007	14,8 га	Волошка білоперлинна
3	«Мішково-Погорілове»	Лісовий заказник	1980	180 га	Волошка перлиста
4	«Петрово-Солониха»	Заповідне урочище	1982		Волошка Перлиста
5	«Балабанівка»	Заповідне урочище	1982	510 га	Волошка первинноперлинна
6	«Старогалицінівська»	Ботанічна пам'ятка природи	1984		Волошка первинноперлинна
7	Касперівське	–	–	–	Волошка білоперлинна

Схематично місце розташування цих видів волошки можна представити на рисунку 1.

На даний момент нами виявлено і описано ареал поширення волошки білоперлинної у межах Новоодеського району в околицях с. Новопетрівка та с. Зайве (рис. 2).

У Новоодеському районі проведено польові дослідження і за допомогою методики геоботанічних досліджень обчислено чисельність особин волошки білоперлинної у виявлених місцях її зростання. Так, довільно обиралися ділянки 10×10 м, у межах ареалів показаних на рис. 1. Отримані дані наведено в табл. 2.

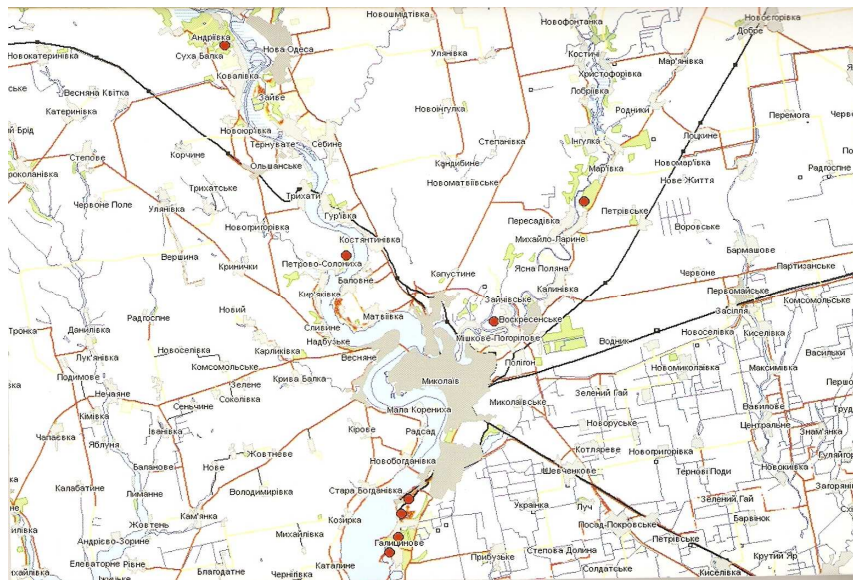

Рис. 1. Поширення перлинних волошок у межах Миколаївської області

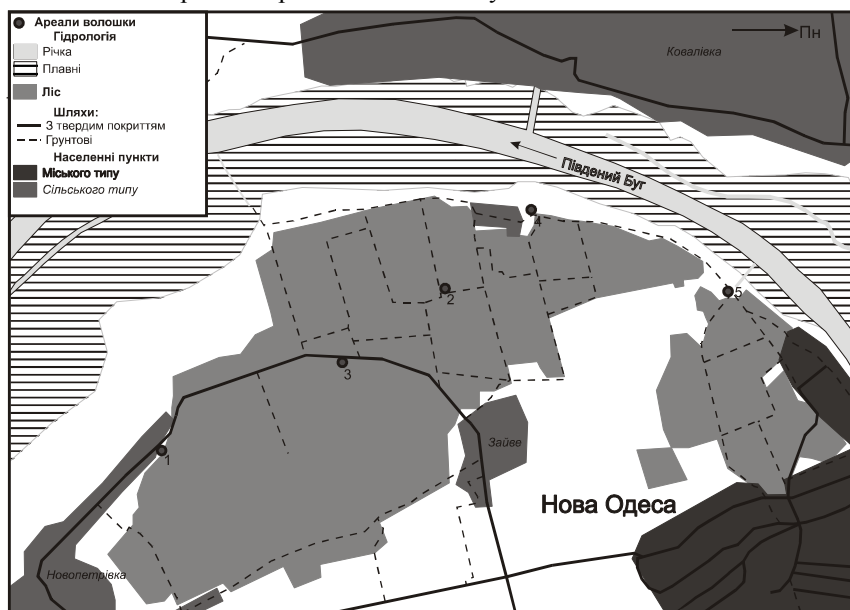

Рис. 2. Досліджені ареали волошки білоперлинної

Таблиця 2

Результати польових досліджень волошки білоперлинної в Новоодеському районі

№ п/п	Виявлені місця зростання волошки білоперлинної	Чисельність особин станом на серпень 2009 року	Чисельність особин станом на жовтень 2009 року («розетки»)
1	Південно-західна околиця с. Новопетрівка по вул. Набережній	120 40	12
2	Землі Новопетрівської сільської ради в районі с. Зайве	32	89
3	Біля ґрунтової дороги від с. Новопетрівка до с. Зайве	58	32
4	Землі Новоодеської сільської ради, що примикають до плавні р. Південний Буг, південно-західний край смт. Нова-Одеса	25	4
5	У районі міської насосної станції	19	8

Таким чином, проблематичним для розробки заходів збереження волошки білоперлиної є те, що вона зростає на землях різного підпорядкування. Так, за її охорону має бути відповідальна виконавча влада сільської ради Новоодеського району і Новоодеського лісгоспу.

Висновки. Для збереження виду волошки білоперлиної в Новоодеському районі запропоновано здійснювати наступні заходи:

1. Провести кадастрову зйомку (визначення меж) усіх земельних ділянок, на яких зростає волошка білоперлинка, з визначенням координат та встановити межові знаки. Зафіксувати документально проведену роботу.

2. Нанести місця розташування ділянок, на яких зростає даний вид, на плани землевпорядкування адміністративного району.

3. У разі надання ділянок у власність або користування встановити відповідно до Земельного кодексу України обмеження щодо використання земель:

– забороняється забудова, розорювання, випалювання, заліснення ділянок, зміна гідрологічного режиму тощо;

– забороняються інші дії, які можуть призвести до пошкодження або знищення рослин волошки білоперлиної.

4. У місцях зростання волошки білоперлиної не створювати штучних насаджень дерев та чагарників.

5. Створити заповідне урочище, а згодом ботанічний заказник «Новопетрівський».

6. Включити вид до планів лісовпорядкування в урочищі «Новопетрівське» та передбачити заходи з його збереження та відновлення.

7. Створити центр штучного розведення рослин-псамофітів.

8. В урочищі «Новопетрівське» визначити територію, на якій замість штучних соснових насаджень відновити піщаний степ за участю волошки білоперлиної, з дотриманням вимог Закону України «Про Червону книгу України».

ЛІТЕРАТУРА

1. Перлини піщаної флори у пониззях Південного Бугу та Інгулу / О. Абдулєва, О. Деркач, Г. Коломієць, М. Парафіло. – Київ: Громадська організація «Веселий дельфін», 2008. – 40 с.
2. Червона книга України. Рослинний світ. – Київ: Українська енциклопедія ім. Бажана, 1996. – 670 с.

© Трофимова Н.Г., Бесклубий О.В., 2009

Редактор *Н. Савич*. Молодший редактор *Г. Леценко*.
Комп'ютерна верстка *К. Дорофєєва*.
Друк *С. Волинець*. Фальцювальнo-палітурні роботи *А. Грубкіна*.

Підп. до друку 01.12.2009 р.
Формат 60x84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 7,91. Обл.-вид. арк. 6,18.
Тираж 300 пр. Зам. № 3177.

Видавець і виготовлювач: ЧДУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50-03-32, 8 (0512) 76-55-81, e-mail: vrector@kma.mk.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3460 від 10.04.2009 р.